

”Mun mielestä sillä on ollut valtava vaikutus”

Kostamus-hankkeen merkitys rakentajien lasten näkökulmasta

Oulun yliopisto

Historiatieteet

Historian pro gradu
-tutkielma

17.4.2019

Saara Heikkinen

Sisällys

JOHDANTO	3
Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet	4
Tutkimustilanne	9
Lähteet ja menetelmät	14
Historiallinen konteksti	20
1. KOSTAMUS YHTEISÖN TASOLLA	22
1.1 ”Kekkonen oli se, joka oli siinä aika hyvä kaveri” – Kostamuksen alkaminen	23
1.2 Kuviteltu ja koettu Kostamus	26
<i>”Vähän semmonen erikoinen, salanen paikka” – Lapsuuden mielikuvia</i> <i>Kostamuksesta</i>	27
<i>”Mä en koskaan unoha sitä tunnetta, että mä oon nyt Neuvostoliitossa” –</i> <i>Rajanylityksen muistelu</i>	30
<i>”Minä hyppäsin lapsuusajan 70-80-luvulle, kun ne kerrostalot tuli sieltä” –</i> <i>Aikuisuuden koettu Kostamus</i>	32
1.3 Kostamuksen vaikutukset yhteisöön, silloin ja nyt	34
<i>”Sieltä tuli leippää ja hyvinvointtie” – Vaikutukset rakentamisen aikana</i>	35
<i>”Kymmenien vuosien jälkeenkä Kostamus vaikuttaa täällä” – Vaikutukset</i> <i>nykypäivänä</i>	43
2. KOSTAMUS HENKILÖKOHTAISELLA TASOLLA	45
2.1 Tavallista elämää?	45
<i>”Lapsi äittäessä outtaa” – Kostamus-arki lapsen silmin</i>	48
<i>”Se oli kansallinen suru” – Kostamus-kolarin muistelu</i>	60
2.2 Vanhempien antama malli ja Kostamus-taustan merkitys	65
<i>”Se on osa arkipäivää, siihen on oppinu et se on tuossa” – Rajaseutukokemus ja</i> <i>Kostamus-tausta</i>	66
<i>”On imeny vaikutelmaa, et miten aikuisena täytyy olla” – Kostamuksen vaikutus</i> <i>urapolkuun</i>	75
<i>”Vanhemmuutta jääpi vaille” – Vanhempien poissaolon pohdintaa</i>	83
LOPPULAUSE	87
LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS	91
LIITTEET	98
Liite 1: Haastattelujen kysymysrunko	98
Liite 2: Esitietolomake	100

JOHDANTO

Meillä ois voinu vaihtoehtosesti olla myöskin tosi köyhä elämä, että meillä ois ollu ihan puutetta ruuasta. Että se toi tiettyä hyvinvointia ja se piti älytä, että siinä on ollu sitä hyvääki. Mutta sitte se toi paljo sitä pahhaa. – – Sitten, kun minä oon ite nyt käyny siellä Kostamuksessa, niin minusta on ollu kyllä aika hiennoo ajatella, että suomalaiset on pystyny tekemmään nuin mahtavan kaupungin alulle. Että ilman suomalaisia, oisko Kostamus-kaupunkia?¹

Suomalaiset rakensivat Kostamuksen kaupungin ja kaivoskombinaatin silloisen Neuvostoliiton puolelle vuosina 1977–1985 kolmessa vaiheessa. Teollisuusalueelle nousivat malmin murskaamo-, rikastamo- ja pelletointilaitokset, vedenpuhdistamot ja -pumppaamot sekä lukuisia hallinto- ja huoltorakennuksia ja apukohteita. Kaupunkiin rakennettiin muun muassa viitisen tuhatta kerrostaloasuntoa, monenlaisia palvelurakennuksia ja liiketiloja. Alueelle tehtiin yhteensä satoja kilometrejä maantietä, rautatietä, vesi- ja viemäriputkia sekä sähkölinjoja. Kostamus on kaikkien aikojen suurimpia suomalaisvoimalla aherrettuja projekteja.²

Kostamus sijaitsee Kainuun kohdalla vajaan neljänkymmenen kilometrin päässä Kuhmon Vartiuksen rajanylityspaikasta, joten sitä olivat rakentamassa suurelta osin erityisesti kainuulaiset. Hankkeen kainuulaisuusasteen on arvioitu olleen koko ajan 60–80 prosenttia työvoimasta.³ Kostamus oli kauan odotettu ratkaisu Kainuuta ja koko Pohjois-Suomea vaivanneeseen työttömyysongelmaan, ja sen tähden yhteiskunnallisesti merkittävä idänkaupan saavutus.

Kostamus toi kainuulaisille perheille toimeentuloa, mutta myös murheita. Monissa lapsiperheissä ainakin toinen tai jopa molemmat vanhemmat kulkivat töissä rajan takana, jolloin muu perhe joutui selviytymään arjesta yksin. Lapset vietiin hoitoon työviikon ajaksi tai vanhemmat sisarukset jätettiin vastuuseen nuoremmistaan. Lapsilta odotettiin itsenäisyyttä varhaisessa ikävaiheessa.

Vanhemmille työnteko oli fyysisesti raskasta ja pitkät työmatkat verottivat henkisesti. Rankka työ Kostamuksessa lisäsi joidenkin työntekijöiden alkoholinkäyttöä vapaa-ajalla. Niinpä

¹ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018. Tutkielman pääotsikko: Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

² Miestamo 1982, 88–89, 124, 133–134.

³ Isohookana-Asunmaa 2009, 240–241.

viikonlopuista ei monissa perheissä varsinaisesti nautittu. Perheväkivallan ja avioerojen määrä lisääntyi. Omaisuus- ja rattijuopumusrikoksia tapahtui Kainuussa aiempaa enemmän.⁴

Kostamus osoittautui yhtäältä Kainuun pelastajaksi, toisaalta perhe-elämän haasteeksi – tämä ristiriitaisuus välittyy tutkielman avanneesta lainauksesta. Kollektiivisessa muistissa elää myös maaliskuussa 1980 tapahtunut linja-auto-onnettomuus, jossa kuoli useita Kostamus-työläisiä.

Kun otetaan huomioon suurhankkeen moninaiset vaikutukset Kainuuseen ja sen asukkaisiin, kehitysalueiden talouteen ja valtion politiikkaan, on perusteltua kaivella esiin Kostamus-muistoja ennen tutkimattomasta näkökulmasta. Entisiä Kostamus-rakentajia ja heidän jälkeläisiään asuu vieläkin paljon Kainuussa, joten Kostamuksen aika on säilynyt hyvin kainuulaisten muistoissa. Lisäksi olen kiinnostunut aiheesta omien taustojeni takia. Olen itse kotoisin Kuhmosta, ja minunkin sukulaisiani oli aikanaan rakentamassa Kostamusta.

Kostamus on vain yksi menneisyyden esimerkki siitä laajamittaisesta työntekijöiden liikkuvuudesta, joka on tänä päivänä arkea monille lapsiperheille. Vanhemmat ovat jatkuvassa lähtövalmiudessa, ja kodin ja työpaikan välinen etäisyys voi olla satoja kilometrejä. Monia työmatkat vievät lentäen toiselle puolelle maailmaa. Nykyään puhutaan paljon myös työperäisestä maahanmuutosta, jonka eräänlaisena muunnelmana Kostamuksenkin voi ajatella. Sen takia Kostamuksen rakentaminen on edelleen ajankohtainen ja ajatusten arvoinen aihe – Helsingin Sanomat kirjoitti ”keski-ikään ehtineestä” Kostamuksesta viimeksi 3.3.2019.⁵

Tutkimustehtävä ja keskeiset käsitteet

Pro gradussani perehdyn Kostamus-hankkeeseen haastattelututkimuksen keinoin selvittämällä kuhmolaisten Kostamus-rakentajien jälkeläisten muistoja. Kiinnostuksenkohteena ovat Kostamuksen moninaiset vaikutukset toiseen sukupolveen, eli rakentajien lapsiin – hiljaiseen yhteisöön, joka omalta osaltaan kantoi harteillaan rankan arjen seurauksia. Tämä tutkielma tuo Kostamuksesta esiin uuden perhehistoriallisen näkökulman, sillä lasten kuvakulmasta tätä aihetta ei ole ennen tarkasteltu.

Haastattelututkimusta tehdessä tutkija kysyy monia eri kysymyksiä. Olennaista on huomata, etteivät haastattelukysymykset, aineistolle esitettävät analyysikysymykset ja varsinaiset

⁴ Wilmi 2003, 397.

⁵ Saavalainen, Heli: ”Kostamus kuin Kontula”. Artikkel, *Helsingin Sanomat* (HS) 3.3.2019.

tutkimuskysymykset ole samoja, vaan jokaista vaihetta palvelevat kysymykset poikkeavat toisistaan. Jokainen kysymysryhmä on kasattava erikseen omissa vaiheissaan.⁶ Tämän tutkielman haastattelukysymykset löytyvät liitteistä ja kirjalliselle aineistolle esitettyjä analyysikysymyksiä selvitetään lyhyesti myöhemmin. Tutkimuskysymykseni puolestaan ovat seuraavat:

1. Mitä haastateltavat muistavat Kostamuksen rakentamisen ajasta?
 - a. Mitkä muistot ovat heille merkityksellisiä ja miksi?
 - b. Mitä merkityksiä haastateltavat antavat muistoilleen?
2. Miten Kostamus on vaikuttanut toiseen sukupolveen? Miten haastateltavat itse arvioivat vaikutuksia?
 - a. Vaikutuksia yhteisön tasolla sukupolveen, Kuhmoon, Kainuuseen, Suomi-Neuvostoliitto-suhteisiin
 - b. Vaikutuksia henkilökohtaisella tasolla elämäntapaan, perhesuhteisiin, asenteisiin
 - c. Miten ikäerot näkyvät näissä vaikutuksissa?

Ensimmäinen pääkysymys ja sen alakysymykset liittyvät siihen, minkälaisia kysymyksiä olen esittänyt aineistolleni. Ensimmäinen pääkysymys muistuttaa minua siitä, että kaikki haastateltavien jakamat muistot Kostamukseen liittyen ovat tärkeitä. Alakysymykset auttavat minua löytämään jaetuista muistoista ja tarinoista kertojilleen ne merkityksellisimmät. Toinen pääkysymys ja sen alakysymykset puolestaan muodostavat tämän tutkielman rakenteen ja auttoivat löytämään teemoja, joita tässä tutkielmassa käsitellään.

Tutkielmassa on siis kaksi päälukua ja käsittely etenee yleisistä aiheista yksityisiin. Ensimmäinen pääluku keskittyy kontekstoimaan Kostamusta ilmiönä ja sillä on lukijoita avustava tarkoitus. Ensimmäisessä pääluvussa käytän toisena lähdemateriaalina Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran⁷ Itärakentajat-keruuta, jota kuvailen tarkemmin toisaalla tässä johdannossa. Pääluvun alussa selvitän Kostamus-sopimusten sisältöä ja ensimmäisessä alaluvussa lukija pääsee sisälle Kostamuksen alkuvaiheisiin ja rakentamista edeltäneeseen päätöksentekoon. Nämä osiot tukeutuvat pitkälti Esa Seppäsen väitöskirjaan (2007), Riitta Miestamon (1982) ja Martti Kähkösen (2002) historiikkeihin sekä Jyrki Koulumiehen muistelmateokseen (2012). Toisessa alaluvussa kuvaillaan Kostamusta: minkälainen kaupungista lopulta rakentui ja minkälaisia mielikuvia haastateltavilla on lapsuudessaan,

⁶ Hyvärinen 2017, 24–27.

⁷ Jatkossa käytän myös lyhennettä SKS.

nuoruudessaan ja aikuisuudessaan Kostamuksesta ollut. Myös haastateltavien omakohtaiset kokemukset Kostamus-töistä ja rajanylityksestä pääsevät kuuluviin. Kolmannessa alaluvussa käsitellään Kostamuksen yleisiä vaikutuksia Kuhmolle ja Kainuulle. Tässä alaluvussa haastateltavien näkemyksiä tuetaan Pohjois-Suomen tutkimuslaitoksen C-sarjan julkaisuilla ja Kainuun paikallishistorioilla.

Ensimmäisen pääluvun myötä Kostamus on lukijoille pääpiirteissään tuttu ja lukija ymmärtää hankkeen kokoluokan ja merkityksen. Sen jälkeen on helppoa siirtyä toiseen päälukuun, jossa keskitytään Kostamuksen välittömiin ja välillisiin vaikutuksiin henkilökohtaisella tasolla. Toisessa pääluvussa Kostamusta katsotaan erityisesti arjen ja perhehistorian näkökulmista. Toinen pääluku rakentuu kahdelle alaluvulle, joista ensimmäisessä käsitellään Kostamus-arkea ja vuonna 1980 tapahtunutta onnettomuutta haastateltavien muistelemana. Kostamus-arjen käsittelyssä hyödynnän perhehistoriaan liittyviä julkaisuja, kuten Jouko Hulkon (1993) ja Eriikka Oinosen (2013) kirjoituksia ja Ilana Aallon (2012) väitöskirjaa. Vuoden 1980 onnettomuutta kontekstoin kyseisen vuoden sanomalehtikirjoitusten avulla. Toisessa alaluvussa pohditaan Kostamuksen pitkäaikaisia vaikutuksia toiselle sukupolvelle. Toisen alaluvun tukena käytän Matti Hyvärisen (2010) ja Julia Brannenin, Ann Mooneyn ja Valerie Wigfallin (2013) artikkeleita sekä Anja Riitta Lahikaisen (1984) ja Taina Ukkosen (2000) väitöskirjoja.

Tutkielmani aihe rajautuu pääasiassa Kostamuksen rakentamisen aikaan ja sitä kautta 1970–1980-lukujen Kuhmoon. Haastateltavani olivat tarkasteluaikana lapsia ja nuoria, ikävuosiltaan 7–18-vuotiaita. Kuhmoon aiheeni rajautui täysin henkilökohtaisista ja käytännöllisistä syistä, mutta myös alueen läheisyyden vuoksi – Kostamuksen vaikutusimpulssit kohdistuivat voimakkaimmin sen lähialueisiin. Kostamus-projekti paljastui melko kolutuksi aiheeksi, ja rakentajien muistoja on kerätty paljonkin. Rakentajien jälkeläisten muistot avaavat Kostamus-tutkimukseen uuden oven. Koska haastateltavat saavat vastata kysymyksiini vapaasti ja elämäkerrallisesti, käytän haastateltavista synonyymeja kertoja, muistelija ja puhuja.

Tämän tutkielman aineistossa haastateltavat muistelevat lapsuuttaan, nuoruuttaan ja niihin aikoihin sijoittuvia kokemuksiaan ja muodostavat niistä arvioita eletyn elämän ja nykyhetken tilanteista käsin. Haastattelutilanteissa haastateltavat rakentavat muisteluaan luonnostaan narratiivisesti, sillä muistelukerronnalla on taipumus muodostua tulkitseviksi ja kantaottaviksi tarinoiksi parhaassa mahdollisessa muodossaan. Toisin sanoen he tuottavat **kokemuskertomuksia**. Väitöskirjassaan Saara Tuomaala (2004) määrittelee kokemuskertomuksen käsitteen osuvasti ”omasta elämästä kertoviksi esityksiksi, kuvailuiksi,

selityksiksi ja arvioinneiksi”.⁸ Kokemuskertomukset voivat ottaa mitä moninaisimpia muotoja riippuen kertojastaan ja tarinan merkityksellisyydestä kertojalleen.⁹

On olennaista huomata, että tapahtumahistoriallinen muistelu muodostaa vain yhden osan kerrontaa. Jotta kerronta kasvaisi kokemuskertomukseksi, on haastateltavan muistellessaan jaettava myös subjektiivinen näkemyksensä tapahtuneista asioista – sen haastateltavat tekevät useimmiten automaattisesti ja omatoimisesti. Tällä perusteella aineistoani voisi kuvailla kokemuskerronnan ohella myös käsitteellä **henkilökohtainen kerronta** (*personal narrative*). Taina Ukkonen (2000) arvioi kokemuskertomuksen ja henkilökohtaisen kerronnan käsitteitä. Hän huomauttaa esimerkiksi siitä, että kertoja sisällyttää usein kokemuskertomuksiin ja henkilökohtaiseen kerrontaan myös sellaisia kertomuksia, joita kertojan lähipiiriin kuuluneet henkilöt ovat kokeneet – ei siis kertoja itse. Kertoja kuitenkin arvioi kertomuksen olevan henkilökohtaisesti ja kollektiivisesti niin merkityksellinen, että se on jakamisen arvioinen. Kokemuskertomukset voivat siis olla henkilökohtaisia monella tavalla.¹⁰

Lisäksi kokemuskertomukset laajenevat **suulliseksi elämänhistoriaksi**, kun haastateltavat yhdistävät henkilökohtaisia kokemuksiaan yleiseen historialliseen kehitykseen ja tapahtumiin.¹¹ Kokemuskertomuksen, henkilökohtaisen kerronnan ja suullisen elämänhistorian käsitteet ovat tutkielmalleni tarpeellisia, koska niiden avulla voin eritellä muistelusta tarinallisia yksiköitä ja erottaa yksityistä ja yhteisöllistä¹² muistelua haastateltavien puheesta.

Kerronnan ominaisuudet, esimerkiksi yksityiskohtainen tarkkuus, elokuvamaisuus ja kronologinen eteneminen antavat osviittaa siitä, miten tärkeitä eri muistot muistelijalleen ovat ja onko muisteliija mahdollisesti palauttanut niitä mieleensä elämänsä aikana jo ennen haastattelua.¹³ Yllä mainitut käsitteet ja kertomusten ominaisuudet ovat analyysityökaluja, joiden kautta pääsen tarkastelussa alkuun.

Yksi muistitiedon omalaatusimmista piirteistä ovat on **eloiset muistot**¹⁴. Haastattelujen aikana muistelijat palaavat ajatuksissaan elämänsä kaarta taaksepäin ja jakavat nimenomaan

⁸ Tuomaala 2004, 35.

⁹ Tuomaala 2004, 29, 34–35, 40.

¹⁰ Ukkonen 2000, 21–27, 39–42.

¹¹ Tuomaala 2004, 35, 37.

¹² Yksilöllisestä ja yhteisöllisestä, eli kollektiivisesta muistelusta sekä henkilökohtaisen ja kollektiivisen muistelun suhteesta esim. Korkiakangas 1996, 13–16, 28–29; Ukkonen 2000 35–36, 39–42.

¹³ Hyvärinen 2010, 93–94.

¹⁴ *Vivid memory*, suomeksi elävä tai eloisa muisto. Saara Tuomaala esittelee myös synonyymit aistimellinen muisto ja välähdyksenomainen muisto. Tässä työssä käytän eniten käsitettä eloisa muisto,

itselleen merkityksellisiä muistoja. Eloisat muistot ovat säilyneet nimensä mukaisesti eläväisesti muistelijan mielessä. Kun eloisa muisto palautuu muistelijan mieleen, hän kokee vahvoja tunteita ja voi tavallaan elää muistonsa uudelleen nykyhetkessä. Usein eloisat muistot liittyvät elämän muutoskohtiin, traumaattisiin kokemuksiin, mutta myös ilon ja onnen hetkiin. Lisäksi eloisiin muistoihin liittyvät myös tarkat muistin paikat¹⁵ ja aistimuistot. Eloisat muistot erottautuvat muista muistoista kerronnallisesti ja selkeällä tunnelatauksellaan.¹⁶ Tässäkin tutkielmassa käsitellään joitakin muistelijoiden eloisia muistoja, joita pystyin tunnistamaan muistelusta jo haastattelutilanteessa.

Nimenomaan lapsuuden muisteluun liittyy olennaisesti **nostalgian** käsite. Nostalginen muistelu on emotionaalisesti latautunutta samalla tavoin kuin eloisat muistot – monesti ne esiintyvätkin yhdessä. Pirjo Korkiakangas (1996) määrittelee nostalgian tiivistävästi ”muistojen sävyttymiseksi surumielisyydellä, kaipauksella, eriasteisilla mielihyvän ja menneisyyden nautiskelun tunteilla”.¹⁷ Suomen kielessä nostalgia liitetään usein kaihoon, haikeuteen ja menneen ikävöintiin. Lapsuutta muistellessaan kertoja palaa mielessään johonkin, joka oli ihanaa ja onnellista, sittemmin menetettyä ja kauan kaivattua. Menneisyyden paikoista ja kotiseudusta muodostuu idyllejä, kuten esimerkiksi Ulla Savolaisen (2015) tutkimissa evakkokirjoituksissa kuvaillaan Karjalaa. Nostalgialla on myös toinen puolensa, sillä menneisyys voi näyttäytyä nykyisyyteen verrattuna esimerkiksi ankealta ja köyhältä. Lapsuuden traumat ja vaikeat kokemukset värittävät muistelua, jolloin nostalgisoinnin sävy onkin menneisyyttä kurjistavaa. Kurjistavan nostalgian sävyttämässä muistelussa omaa menneisyyttä ja elämänkaarta voidaan kuvata esimerkiksi eräänlaisena selviytymistarina, jossa vaikeudet voitettiin tavalla tai toisella. Joskus menneisyydestä ei löydy sankaritarinaa, vaan nostalgisointi muuntautuu katkeruuden sävyttämäksi surkutteluksi.¹⁸ Kummastakin, kultaistavasta ja kurjistavasta nostalgiasta, löytyy esimerkkejä tämän tutkielman haastatteluista.

sillä se kuvailee mielestäni parhaiten sitä muistamisen tilaa, joita haastateltavani ilmensivät haastattelutilanteissa. Tuomaala 2004, 36; Savolainen 2015, 114.

¹⁵ Muistelulla on myös materiaallinen luonne. Eloisia muistoja jakaessaan haastateltavat muistavat yleensä tarkasti muiston konkreettisen tapahtumapaikan ja antavat sille merkityksiä. Muistin paikat voivat olla yhtä lailla esineitä, valokuvia ja jälkiä ympäristössä. Savolainen 2015, 71–72.

¹⁶ Tuomaala 2004, 36–37; Savolainen 2015, 114–116; Korkiakangas 1996, 27.

¹⁷ Korkiakangas 1996, 37.

¹⁸ Korkiakangas 1996, 37–38; Savolainen 2015, 70–71, 131–135; Ukkonen 2000, 137–139.

Tutkimustilanne

Tutkimusaiheeseeni liittyvän tutkimustilanteen jaottelen selvyyden vuoksi neljään pääkategoriaan: (1) Kostamus-projektia käsittelevät julkaisut, (2) yleinen historiallinen konteksti ja Suomi-Neuvostoliitto-suhteet, (3) haastatteluihin ja muistitietoon liittyvä metodikirjallisuus sekä (4) arjen, perheen, lapsuuden ja nuoruuden historia. Esittelen jokaiseen kategoriaan liittyen muutamia teoksia, jotka ovat olleet hyödyllisimpiä tätä tutkielmaa tehdessä. Tutkimuskirjallisuutta läpikäydessä on huomioitava se, että Kostamus-projektia, Suomi-Neuvostoliitto-suhteita ja historiallista yleistilannetta selventävät teokset käsittelevät osittain samoja aihepiirejä, joten ne tukevat luontevasti toisiaan. Esimerkiksi Suomen ja Neuvostoliiton suhteita käsittelevät kirjat sisältävät usein tietoa Kostamus-projektista.

Tutkimustilanteen kartoittaminen auttoi minua astumaan 1970–1980-lukujen Kainuuseen, ymmärtämään ajan hengen¹⁹ ja näkemään Kostamus-projektin aikalaisten silmin. Laajamittainen kirjallisuuskatsaus vahvisti kuitenkin tämän tutkielman olevan toistaiseksi ainoa laatuaan. Huomasin, että toisenlaista Kostamus-arkea eläneiden puolison ja lasten äänet eivät tulleet kuuluviin tutkimuskirjallisuudessa.

Kostamus-projekti

Hankkeen laajuudesta ja suomalaisrakentajien määrästä johtuen Kostamus-projektia ja sen vaikutuksia on tutkittu laajasti. Aiheesta löytyy muistelmia, raportteja ja artikkeleita. Osa kirjallisuudesta on valmisteltu aikalaisten muisteluihin pohjautuen, kuten Reijo Lukkarin *Kostamus-sammon rakentajien tarinat, osat I–III* (2001, 2005, 2006). Lukkari avaa Kostamuksen aikaa rakentajien näkökulmasta. Taloudellisten sopimusten ja päätöksenteon aikalaiskulmaa kuvataan puolestaan Jyrki Koulumiehen kirjoittamassa teoksessa *Kohtalona Kostamus, Risto Kangas-Ikkalan muistelmat* (2012). Finn-Stroin toimitusjohtaja Kangas-Ikkala muistelee suomalaisen tarjoaja-osapuolen kokemusta siitä, miten Kostamus-sopimukseen päädyttiin monimutkaisten neuvotteluiden jälkeen.

¹⁹ Ajan hengellä viitataan tarkasteluajankohtana vallinneeseen, esimerkiksi kulttuurilliseen ja/tai poliittiseen ilmapiiriin. Ajan henki on muuttuva ilmiö, joka muuttuu ihmisten, yhteisöjen ja ympäristön mukana. Tämän tutkielman haastatteluissa kuvailtiin ajan henkeä esimerkiksi kylmän sodan ilmapiirin kautta. Jouhki & Lalu 2018, 16; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

Kostamus-projektin keskustelujen etenemisestä saa oivallisen kuvan, kun käy läpi Reijo Ronkaisen toimittamat niteet *Kostamuksesta kirjoittaminen Kainuun Sanomissa 1970–1977* (1980) ja *Kostamus ja sen rakentaminen kaivoskaupungiksi* (1981). Ensiksi mainituissa on lyhennelmät kaikista Kainuun Sanomien kirjoituksista, jotka liittyivät Kostamukseen tuona aikana. Kirjoituksia on lähes 800, mikä kertoo Kostamuksen olleen merkittävä ja puhuttava asia kainuulaisten keskuudessa.²⁰ Jälkimmäisessä ovat koottuna lyhennetyt kirjoitukset muista sanomalehdistä, rakennusalan aikakauslehdistä ja Kainuun kuntien lausunnoista ja päätöksistä, jotka liittyivät Kostamukseen. Kirjoituksia lukiessa paikallisen tason päätöksenteon prosessi porautuu mieleen lähes reaaliaikaisena jatkumona.

Kostamuksesta löytyy paljon vaikutustutkimusta talouden ja yhteiskunnan näkökulmasta. Tätä tutkielmaa ajatellen merkittävin julkaisukokonaisuus on Oulun yliopiston Pohjois-Suomen tutkimuslaitoksen sarja C, jossa on useita raportteja Kostamus-projektiin liittyen (julkaisuja vuosilta 1976–1983). Olen käynyt läpi suurimman osan tämän sarjan Kostamus-raporteista, ja niiden rooli korostuu Kostamuksen yleisiä vaikutuksia käsittelevässä alaluvussa. Lisäksi Jussi Melkkaan *Kostamus – Kainuun ihme* (1983) referoi kokoavasti sarjan annin.

Suomen ja Neuvostoliiton aiempaa taloudellisesta yhteistyöstä, Kostamus-projektin sopimuksia ja etenemistä on tarkasti selvitetty Riitta Miestamon kirjoittamassa historiikissa *Finn-Stroi Oy 1972–1982 – Peruskivenä yhteistyö* (1982). Niin ikään Kostamus-sopimuksen taustoja, projektin etenemistä ja sen merkityksiä kuvailevat artikkeleissaan Olga Iljuha (”Neuvostoliiton ja Suomen yhteistyösopimuksen tausta ja Kostamuksen rakentaminen”, 1997) ja Tytti Isohookana-Asunmaa (”Kostamus – esimerkki talouden ja politiikan toisiinsa kietoutumisesta”, 2009). Nämä kolme julkaisua kertovat Suomen ja Neuvostoliiton yhteisestä historiasta taloudellisissa projekteissa ja saavat Kostamuksen näyttämään luonnolliselta jatkumolta jo tutuksi tulleessa yhteistyökuviossa.

Yleinen historiallinen konteksti

Kostamus liittyy elimellisesti suurempaan kuvaan Suomen ja Neuvostoliiton välisistä suhteista 1970- ja 1980-luvuilla. Kostamus-politiikan taustalla olevia kehyksiä selvitetään artikkelikokoelmassa *Petroskoi – Kostamus – Kuhmo, Kuhmon kesäakatemian julkaisu 1992* (toim.

²⁰ Niteessä ei ollut merkattuna sivunumeroita, vaan lyhennelmät oli numeroitu niiden kronologisen ilmestymisjärjestyksen mukaan. Kun viitataan Ronkaisen niteeseen (1980), käytän viitteessä lyhennelmien numerointia sivunumeroinnin sijaan.

Lassi Heininen, 1993). Julkaisussa tarjotaan Kostamukselle viitekehykset Suomen kansainvälisiä suhteita ja ulkopolitiikkaa selvittämällä. Kokoelma päättyy Olga Iljuhan artikkeliin ”Kostamus-yhteistyöhanke historiallisesta näkökulmasta”.

Suomen itäsuhteita ja Kekkonen ajan henkilökeskeistä politiikkaa analysoi Esa Seppänen väitöskirjassaan *Itäsubteiden kolmiodraama. Kekkonen–Brežnev–Kosygin 1960–1980: henkilökohtaisten subteiden luonne, rooli ja merkitys* (2007). Seppänen kirjoittaa väitöskirjassaan myös Kostamus-projektista ja teoksen nimen mukaisesti rakentaa siitä varsin poliittisen tarinan. Ensimmäisen pääluvun alkupuolella asetan Seppäsen tutkimuksen ja yllä mainitun Koulumiehen muistelmateoksen vastakkain ja vertailen niiden tarjoamia tulkintoja Kostamus-sopimuksista ja Kostamuksen aikaansaamisesta.

Suomi-Neuvostoliittosuhteiden lisäksi yleiseen historialliseen kontekstiin liittyy tietenkin Kainuun tilanne 1960–1980-luvuilla. Kainuun ja Kuhmon historiaa selvittäviä teoksia ovat Oiva Turpeisen *Kainuun historia II – Väestö ja talous 1721–1982* (1985), Antero Heikkisen *Kainuun historia III – Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle* (1986) sekä Jorma Wilmin *Kuhmon historia* (2003). Teoksista löytyy selittäviä tekijöitä sille, miksi Kostamus-projekti kiinnosti kainuulaisia ja miten Kostamuksen kaltainen suurhanke onnistui. Teokset kuvaavat syrjäseudun väestöä, kaupungistumiskehitystä ja elinkeinorakenteen muutoksia.

Haastattelu- ja muistitietotutkimus

Matti Hyvärisen, Pirjo Nikanderin ja Johanna Ruusuvuoren toimittama *Tutkimushaastattelun käsikirja* (2017) käsittelee haastattelun tekemistä jokaiselta mahdolliselta kantilta. Kirja on aloittelijalle armollinen, ja se ohjeistaa haastattelun tekemiseen lähes kädestä pitäen. Teoksessa pohditaan muistitiedon luonnetta ja haastattelun etiikkaa, valmistellaan haastattelun rakennetta ja kysymyksiä, kerrotaan haastattelusta vuorovaikutustilanteena sekä neuvotaan haastattelun tekemiseen ja litterointiin.

Haastattelujen valmistuttua kättä pidempää tarjotaan *Haastattelun analyysissa* (2010), joka on myös Hyvärisen, Nikanderin ja Ruusuvuoren toimittama artikkelikokoelma. *Haastattelun analyysi* antaa neuvoja haastatteluaineiston läpikäyntiin ja teoreettiseen käsittelyyn. Artikkeleissa katsotaan haastatteluja paljolti kielitieteiden ja sosiologian näkökulmista, joten olen lukenut teoksen läpi lähinnä tähän tutkielmaan sopivia täsmävinkkejä etsien. Esimerkiksi toisessa pääluvussa hyödynnän Matti Hyvärisen artikkelia ”Haastattelukertomuksen analyysi”, jossa hän esittelee odotusanalyysin eräänä haastattelututkimuksen työkaluna.

Olen tutustunut myös kansainväliseen muistitietotutkimukseen. Alessandro Portellin kirjoitus ”What Makes Oral History Different?” teoksessa *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History* (1991) avaa muistitiedon ja muistitietotutkimuksen merkitystä. Alun perin artikkeli julkaistiin vuonna 1979, jolloin se asetettiin haasteeksi muistitietotutkimuksen saamalle kritiikille. Nytemmin teksti on alan klassikko. Portellin teksti löytyy myös Robert Perksin ja Alistair Thomsonin toimittamasta artikkelikokoelmasta *The Oral History Reader* (2016).²¹ Teos on muistitietotutkimuksen käsikirja, joka opastaa lukijansa syvälle muistitietotutkimukseen teoriaan ja haastattelujen kautta aina tutkimuksen kirjoittamiseen saakka.

Muita suullisen muistitiedon ymmärtämiseen ja käsittelyyn auttavia teoksia ovat olleet muun muassa Fingerroosin ja Kurjen (toim.) *Ääniä arkistosta, haastattelut ja tulkinta* (2008) ja Fingerroosin, Haanpään, Heimoin ja Peltosen (toim.) *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä* (2006) sekä Rossin artikkeli *Muisti, muistot ja muistitietohistoria* (2012). Ne selvittivät hyvin esimerkiksi suullisen muistitiedon erityisominaisuuksia ja haastattelijan roolia haastattelutilanteessa.

Pirjo Korkiakankaan (1996), Saara Tuomaalan (2004) ja Ulla Savolaisen (2015) väitöskirjat²² ovat antaneet minulle paljon eväitä tähän tutkielmaan. Kaikki kolme ovat lähestyneet muistitietoa kukin eri aihepiireistä käsin: Korkiakangas tutki maalaislasten työntekeä ja leikkejä, Tuomaala maalaislasten ja koululaitoksen kohtaamista ja Savolainen puolestaan evakkomatkoja. Muistitietotutkimuksen perusasetusten lisäksi tutkimuksia yhdistää se, että niiden lähdeaineistoissa aikuiset muistelevat lapsuuttaan. Väitöskirjat ovat siis muistitietoon pohjautuvaa lapsuuden ja nuoruuden historiaa – mikäpä sen sopivampaa tätä tutkielmaa ajatellen. Näistä kolmesta tutkimuksesta olen napsinut omalle tutkimukselleni tärkeitä termejä ja analyttisiä työkaluja. Lisäksi ne ovat antaneet hienoja esimerkkejä siitä, miten haastatteluaineistoja kannattaa tutkimuksissa käsitellä.

Haastattelukerronnan analysoinnissa minua on auttanut myös Taina Ukkosen väitöskirja *Menneisyyden tulkinta kertomalla – Muistelupube oman historian ja kokemuksestomusten*

²¹ *The Oral History Reader* -teoksen kolmas painos löytyy elektronisena julkaisuna vuodelta 2016. Alun perin teos on julkaistu vuonna 1998.

²² Korkiakangas 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus: Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*; Tuomaala 2004: *Työtätekevistä käsistä puhtaksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*; Savolainen 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*.

tuottamisprosessina (2000). Ukkosen tutkimus täydensi hyvin yllä mainittua kolmikkoa ja antoi teknisiä valmiuksia muistelupuheen ja kerronnan tulkintaan.

Arjen, perheen, lapsuuden ja nuoruuden historia

Tämän tutkielman omaleimaisuus muuhun Kostamus-tutkimukseen verrattuna sijaitsee muistitietotutkimuksen ominaisuuksien lisäksi arjen, perheen, lapsuuden ja nuoruuden näkökulmissa. Olen perehtynyt näihin näkökulmiin muutamien julkaisujen avulla. Ennen teosten esittelyä haluan kuitenkin muistuttaa, että tässä tutkielmassa keskitytään haastatteluaineistoon muistitietotutkimuksen lähtökohdista käsin. Muistitietotutkimuksen käsitteet, muistelun tavat ja muistojen merkitykset ovat ensi sijassa kautta tutkielman, ja täydellinen keskittyminen vaikkapa aineiston perhehistorialliseen sisältöön olisi jo kokonaan oman tutkielmansa arvoinen paikka. Siitä huolimatta arkeen, perheeseen, lapsuuteen ja nuoruuteen liittyvään sisältöön tarjotaan katsaus tämän tutkielman toisessa pääluvussa.

Perhearjen murrosta 1960–1980-luvuilla käsitellään lyhyesti teoksessa *Suomalaisten tarina 4. Järjestelmien aika 1968–1990* (1993). Jouko Hulkko on kirjoittanut teokseen osion ”Avioliitto perustuu kumppanuuteen”, jossa hän esittelee perhe-elämää muuttaneita lakeja ja uusia arvoja, jotka nousivat määrittelemään perheensisäistä dynamiikkaa tuona aikana.

Kasvatus & Aika 1/2016 on perhehistorian teemanumero, jossa perhettä tarkastellaan 1700-luvulta nykypäivään saakka. Teemanumeron pääkirjoituksessa ”Perheiden monimuotoisuuden pitkä historia” Ilana Aalto, Johanna Ilmakunnas ja Miia Korpiola herättävät lukijat pohtimaan perinteisten perheroolien ja menneisyyden ideaaliperheen käsitysten todenperäisyyttä. Samassa teemanumerossa Liisa Lalu käsittelee 1970-luvun nuoruutta ja perherooleja muistitietotutkimuksen keinoin artikkelissaan ””Olisit edes sosiaalidemokraatti!” Perhe, isäkapina ja äitien roolimalli entisten nuortaistolaisten tyttöjen muistamana”. Vaikka erikoisnumero sisältää ainutlaatuisia perhehistoriallisia näkökulmia, se ei kuitenkaan sisällä riittävän kattavaa suomalaisen perhehistorian kokonaisuutena.

Tuoretta perhetutkimusta tarjotaan Eriikka Oinosen ja Katja Revon toimittamassa artikkelikokoelmassa *Women, Men and Children in Families. Private Troubles and Public Issues* (2013). Teoksessa käsitellään perheensisäisiä suhteita sekä isän ja äidin muuttuvia rooleja esimerkiksi Eriikka Oinosen artikkelissa ”Relatedness of Private Troubles and Public Issues”. Arvojen, moraalikäsitteiden ja tapojen periytyemisestä sukupolvien välillä kirjoittavat Julia Brannen, Ann Mooney ja Valerie Wigfall artikkelissa ”Changing Fatherhood Through an

Intergenerational Lens: the UK Case”. Muun muassa nämä kirjoitukset antavat syvyyttä tutkielman toiseen päälukuun, jossa yllä olevia teemoja käsitellään. Kyseinen teos tarkastelee perhettä sosiologian ja kasvatustieteiden näkökulmista ja on samalla esimerkki siitä, miten monitieteellistä perhetutkimus voi olla.

Vanhempien ja lasten välistä identifikaatioprosessia avaa väitöskirjassaan *Uranvalinta perheessä tapahtuvan sosiaalistumisen lopputuloksena* (1984) myös Anja Riitta Lahikainen. Samalla tavalla kuin yllä mainitussa Brannenin, Mooneyn ja Wigfallin artikkelissa, Lahikainen toteaa sukupolvien välistä ammatillista periytymistä tapahtuvan. Lahikaisen tutkimustuloksista tarkemmin toisen pääluvun toisessa alaluvussa.

Isän roolia ruotii tarkemmin Ilana Aalto väitöskirjassaan *Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja valta 1990-luvun isyyyskeskusteluissa* (2012). Aallon tarkastelemissa muistelukirjoituksissa isyyden esitetään muuttuvan sukupolvien välillä, kun nuoremmat sukupolvet tekevät tietoista eroa omiin vanhempiinsa nähden. Aina eronteko ei onnistu, vaan isien toimintatavat periytyvät seuraaville polville. Aallon väitöskirjassa perehdytään myös menneisyyden isyyskuviin sekä isien ja lasten välisiin suhteisiin. Tutkimus antaa oivallisia mausteita tälle tutkielmalle.

Lapsuuden ja nuoruuden tutkimukseen olen tutustunut jo aiemmin mainittujen Korhokankaan (1996), Tuomaalan (2004) ja Savolaisen (2015) väitöskirjojen avulla. Kaisa Vehkalahden ja Leena Suurpään toimittama *Nuoruuden sukupolvet* (2014) on lapsuuden ja nuoruuden tutkimuksen artikkelikokoelma. Kyseisessä teoksessa ei ole keskitytty tälle tutkielmalle tärkeään ajanjaksoon, eli 1970–1980-lukujen nuoruuteen, vaan se on tutustuttanut minua lapsuuden ja nuoruuden tutkimukseen yleisemmällä tasolla.

Lähteet ja menetelmät

Haastatteluja tehtiin tätä pro gradua varten yhteensä kuusi kappaletta ja ne ovat kestoltaan kolmestakymmenestä minuutista tuntiin ja kahteenkymmeneen minuuttiin. Haastateltavat löysin kuhmolaisten sukulaisten ja tuttujen kautta kyselemällä sekä paikallislehdessä ja sosiaalisessa mediassa ilmoittamalla. Yhtä haastateltavaa pyysin osallistumaan haastatteluun kasvokkain, neljää haastateltavaa lähestyin puhelimitse. Yksi haastateltava lähestyi minua omatoimisesti sosiaalisen median kautta ja ilmoitti halukkuutensa osallistua tutkimukseen. Haastatteluista viisi tehtiin haastateltavien kotona ja yksi haastateltavan työpaikalla rauhallisessa toimistotilassa. Kaikki haastattelut tehtiin yksilohaastatteluina ja haastattelin kutakin osallistujaa vain yhden kerran.

Olen antanut jokaiselle haastateltavalleni peitenimen, jonka olen valinnut heidän syntymävuosiensa suosituimpien etunimien joukosta.²³ Haastateltavani ovat ikäjärjestyksessä vanhimmasta nuorimpaan Kari (s. 1957), Markku (s. 1963), Anne (s. 1964), Timo (s. 1967), Satu (s. 1969) ja Tiina (s. 1969). Haastateltavistani kolme on miestä ja kolme naista. Heistä kolme on työskennellyt itsekin Kostamuksessa rakennusaikana: Kari ja Anne yhden kesän ajan kesätyöläisinä ja Markku useita vuosia. Haastateltavistani neljä on itse vierailut Kostamuksessa – yllämainittujen työntekijöiden lisäksi Tiina. Kaikki haastateltavat asuivat Kuhmossa Kostamuksen rakentamisen aikaan. Sittemmin kolme heistä on muuttanut pois Kuhmosta.

Haastateltavista kaksi, Anne ja Tiina, ovat sisaruksia keskenään. Tämä antoi minulle mahdollisuuden vertailla Kostamuksen merkityksiä, vaikutuksia ja niiden eroavaisuuksia saman perheen sisällä. Sisarusten vertailu osoittautui hedelmälliseksi, sillä ikäerosta johtuen näiden kahden henkilön muistelussa oli selkeitä eroja. Ikäerojen vaikutusta muisteluun on vaikeaa olla huomaamatta myös muiden haastattelujen kohdalla. Ikäeroja käsittelemme tarkemmin toisessa pääluvussa.

Annen ja Tiinan molemmat vanhemmat työskentelivät Kostamuksessa useita vuosia, isä rakennustöissä ja äiti siivoojana. Myös Markun molemmat vanhemmat ja lisäksi kaksi veljeä olivat Kostamus-työntekijöitä – koko perhe eli Kostamus-arkea vuorotellen noin kymmenisen vuotta. Sadun isä teki Kostamuksessa rakennustöitä yhtä aikaa Sadun kahden enon kanssa, ja Timon äiti oli työmaalla siivoojana. Timon kohdalla äidin poissaolo jatkui vielä Kostamuksen jälkeen äidin lähdettyä töihin Viipurin Sovetskiin. Karin isä osallistui Kostamuksen pohjatöihin 1970-luvun puolessa välissä yhden vuoden ajan, kuten hän itsekin.

Haastatteluotantaani sattui melko heterogeeninen joukko, sillä näkemykset ja kokemukset haastateltavien välillä vaihtelevat suuresti. Lähteet antavat muutaman ihmisen näkemyksen tutkittuihin kysymyksiin ja vastaavat näin ollen pro gradun laajuisen muistitietotutkimuksen vaatimuksiin. Koska en haastatellut useita kymmeniä kuhmolaisia, tuloksia ei voida pitää yleistävinä – pikemminkin suuntaa-antavina. Yleistettävyyden sijaan tämän tutkielman tavoitteena onkin tuoda kunnioittavasti esille haastateltavien tarinaa ja osoittaa se, miten monella tavalla Kostamus on kuhmolaisiin vaikuttanut. Lisäksi on huomattava, että kuhmolaisten kokemukset voivat erota suurestikin rajalta kauempana asuneiden muistoista.

²³ Käytin nimien valinnassa apunani Yle Uutisten nimikonetta. Ylen nimikone, Ylen nettisivut 5.2.2017.

Haastattelut olivat puolistrukturoituja teemahaastatteluja. Haastateltavat tiesivät tutkimusaiheeni etukäteen ja saivat vapaasti jakaa muistojaan aiheesta. Valmistelin haastatteluja varten kysymyspaketin, joka seurasi tarinallista ja loogista järjestystä. Puolistrukturoituun haastatteluun liittyy joustavuus ja ennakoimattomuus, joten haastateltavilla oli valta ja mahdollisuus siirtyä vapaasti kysymyksestä toiseen ja palata jo käsiteltyihin aiheisiin. Kysymyspaketti löytyy liitteestä 1. Haastateltavien henkilötiedot ja tätä tutkielmaa ajatellen muut tärkeät taustatiedot pyysin täyttämään siihen tarkoitettulle esitietolomakkeelle. Esitietolomake löytyy liitteestä 2.

Olen litteroinut haastattelunauhoitukset valitsemallani syvyydellä.²⁴ Olen keskittynyt siirtämään litteraatioihin tutkimukseni näkökulmasta tärkeimpänä pitämäni asian, eli nauhoitukselta kuuluvan sanallisen informaation. Käytän niin sanottua etnografista litterointitapaa, eli tekstissä ei huomioida puheäänien vaihteluita, äänenpainoja ja niin edelleen.²⁵ Olen kuitenkin merkinnyt litteraatioihin naurun, huokaukset, pitkät tauot ja muut selkeästi kuuluvat sanattomat eleet.²⁶ Lisäksi olen pyrkinyt välittämään haastateltavien murteen litteraatioihin. Ne auttavat analysoimaan haastatteluja, kun alkuperäiset haastattelunauhat eivät ole enää käytettävissä.²⁷ Haastattelupuheesta kootut tekstitiedostot arkistoidaan anonymisoituna Tampereen yliopiston Yhteiskuntatieteelliseen tietoaarkistoon.

Tätä tutkielmaa tehdessä nauhoitusten käyttäminen on mahdollista. Historiantutkimukselle tyypillisesti kerronnan varsinainen asiasisältö on tärkein analyseja ja tulkintoja tehdessä. Siitä huolimatta muistitietotutkijan kuuluu ymmärtää muistelijan tapaa jäsentää ja rakentaa muisteluaan. Jorma Kalelan mukaan tutkijan on jo haastattelutilanteessa päästävä perille haastateltavan ajatuksenkulusta, josta vinkkaavat esimerkiksi haastateltavan sanattomat eleet.²⁸ Tulkintojen loppuun viemiseksi tarvitaan siis myös puheen ominaisuuksia ja muistelun aikana syntyneitä reaktioita, joita litteraatioihin ei voi sisällyttää. Haastateltavan puhenopeus, äänenvoimakkuus, sanojen painotukset ja nonverbaaliset eleet päästävät

²⁴ Litteroidessa tutkija tekee jatkuvasti tulkinnallisia ratkaisuja ja kokoaa haastattelupuheesta omaa tutkimustarkoitustaan palvelevan kirjallisen tuotteen. Tehdyt ratkaisut riippuvat tutkimuksen analyttisistä lähestymistavoista, jotka vaihtelevat tieteenalojen sisällä. Ymmärrän, että olen myös itse tehnyt tutkielman analyysia ja tulkintaa tukevia ratkaisuja litterointiprosessin aikana. Esim. Saarikoski 2008, 39–41; Ruusuvuori & Nikander 2017, 430.

²⁵ Tuomaala 2004, 369.

²⁶ Olen lisännyt omia täydennyksiäni merkeillä []. Koodi ... merkitsee puheessa luonnostaan ilmeneviä taukoja tai ajatuksen keskeytymistä. Pitkät mietintätauot, sanojen hakeminen ja empiminen on merkittii [mieltii]. Erisnimen korvaaminen yleisnimellä on merkattu sulkumerkein.

²⁷ Haastattelunauhoitteita ei arkistoida sen sisältämien arkaluonteisten tietojen ja haastateltavien anonymiteetin säilyttämisen vuoksi. Nauhoitteet ovat tutkielman tekijän hallussa, kunnes tutkielma on arvioitu ja sen jälkeen ne tuhotaan.

²⁸ Kalela 2006, 83; Tuomaala 2004, 370.

tutkijan monta askelmaa lähemmäksi muistelijan itseymmärrystä. Sen takia kuuntelin nauhoitteita useaan kertaan tutkimusprosessin aikana tilanteissa, joissa tarvitsin puheääntä kokemuskerronnan kokonaisvaltaiseen tulkitsemiseen.

Toisena lähdemateriaalina käytän aiemmin mainittua Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) keruuta Itärakentajat, joka kerättiin 1.11.2017–31.3.2018. Itärakentajat-keruuseen vastaanotettiin tarinoita 46 vastaajalta, kaiken kaikkiaan aineisto sisältää 280 sivua tekstiä ja 195 valokuvaa. Kostamus-projektia käsitteleviä vastauksia oli 17 kappaletta, ja kävin ne kaikki läpi SKS:n Joensuun toimipisteessä. Itärakentajat-keruun anti tälle tutkielmalle oli niiden täydentävä funktio suhteessa haastatteluihin. Vastauksien avulla sain varmistettua joitakin sellaisia asioita, joita haastateltavat saattoivat muistella hienoisen epävarmuuden saattelemana. Lisäksi totesin, ettei kotipuolen oloihin, perheen tai lasten näkökulmaan otettu vastauksissa kantaa millään tavalla. Keruuseen viitataan jatkossa koodilla SKS JPA Itärakentajat 2018.

Kolmantena lähdeaineistona käytän sanomalehtikirjoituksia vuoden 1980 onnettomuuden muistelun yhteydessä. Katsoin tarpeelliseksi tarkastella sanomalehtikirjoittelua, sillä onnettomuudesta oli kirjoitettu tutkimuskirjallisuudessa yllättävän vähän ja tarvitsin faktatietoja onnettomuuden taustoittamista varten. Pääasialliseksi lähteeksi valitsin *Kainuun Sanomat*, jonka uutisointia tarkkailin onnettomuuspäivästä 20.3.1980 eteenpäin aina uhrien hautajaisiin 4.4.1980 saakka. Myös *Etelä-Suomen Sanomat* uutisoi onnettomuudesta aktiivisesti aikavälillä 21.3.–10.7.1980. *Kalevan* verkkolehdestä löytyy yksi julkaisu 21.3.2006 liittyen Kostamus-kolarin muistojuhlaan. *Kainuun Sanomien* artikkelit ovat tarkasteltavissa mikrofilmeinä Oulun yliopiston kirjastossa, *Etelä-Suomen Sanomat* digitoituna Kansalliskirjaston arkistossa ja *Kalevan* artikkeli vapaasti katsottavissa internetissä.

Lähdemateriaalini koostuu siis muistitiedosta. Historiantutkimuksen lähdemateriaalina muistitieto vastaa hyvin esimerkiksi seuraaviin kysymyksiin: mikä tutkitun aihepiirin merkitys on muistelijalle, minkälaisia merkityksiä muistelija kysytyille asioille antaa ja miten muistelija niitä asioita tulkitsee. Muistitietotutkimuksen klassikotutkija Alessandro Portellin (1991) mukaan suullisen muistitiedon erikoisuus piileekin juuri näissä kysymyksissä. Muistitiedon tarkoituksena ei niinkään ole kertoa tapahtumasta itsestään, vaan sen *merkityksestä* kertojalle. Muistelupuheessa nuo kertojan antamat merkitykset piilevät Portellin sanoin monilla eri

tasoilla: ”Suulliset lähteet eivät kerro meille vain, mitä ihmiset tekivät, vaan sen, mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsovat tehneensä.”²⁹

Muistitietotutkimuksessa ei ole tarkoitus löytää absoluuttista totuutta, vaan kysymyksiin on yhtä monta oikeaa vastausta kuin on muistelijoina. Kaikki vastaukset ovat oikeita³⁰, tosia ja usein myös perusteltuja. Leena Rossin (2012) ja Taina Ukkosen (2000) mukaan muistitietotutkimuksen yhtenä tavoitteena onkin avata erilaisia kokemuksia ja tulkintoja, jotka ovat osa niin sanottua näkymätöntä tai aikaisemmin ohitettua menneisyyttä.³¹ Tässä tutkielmassa haastatteluaineistoa käsitellään kahdella eri tavalla. Yhtäältä hyödynnän historiantutkimukselle yleisempää tapaa, eli selvitän, mitä tarkastelujaksolla on tapahtunut ja miten siitä kerrotaan (realistinen suuntaus). Toisaalta tarkastelen aineistoani kerronnan tasolla, eli pohdin, mitä haastateltavan tapa muistella ja välittää kokemuksiaan kertoo niiden merkityksistä muistelijalleen (tulkinnallinen suuntaus).³²

Tutkimusaiheeni tarjoaa haasteen myös haastateltavilleni, sillä he muistelevat lapsuuttaan pitkän aikaa tapahtumien jälkeen. Se antaa syvyyttä lähdemateriaaliin, sillä kertojan muistelu ja menneisyyden tulkitseminen tapahtuu retrospektiivisesti nykyhetken ja aikuisuuden valokeilasta – muisteliija jakaa lapsuudessa tapahtuneita kokemuksiaan ja samalla antaa niille uusia merkityksiä ja arvioi niitä muisteluhetkellä.³³ Lapsuuden ja nuoruuden muistelulle tyypillisesti kertoja voi antaa arvionsa myös kokonaisesta sukupolvesta ja verrata sukupolvien välisiä eroja tämän päivän näkökulmasta.³⁴ Sukupolvikokemusten jakamista ja arviointia tapahtui jonkin verran myös tämän tutkielman haastatteluissa.

Tämän pro gradun aineisto tasapainottelee siis kolmessa tasossa historiallisella aikajanalla: (1) tässä hetkessä eli vuorovaikutuksessa haastateltavan ja haastattelijan välillä, (2) muistelijan itse kokemassa lapsuudessa ja (3) tutkijalle merkityksellisessä, haastateltavan lapsuuden ja sitä edeltäneen ajan historiallisessa kontekstissa. Näiden aikatasojen ja ajoille tyypillisten

²⁹ Portelli 1991, 50. Suomenkielinen lainaus: Portelli 2006, ”Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?” Suom. Sanna Kivilaakso-Mendes & Saana Viertomanner.

³⁰ Portellin mukaan väärää (*false*) muistitietoa ei ole olemassakaan, vaan jokainen vastaus sisältää totuuden vähintäänkin kertojalleen. Muistitietoaineiston tarkoituksena ei ole esittää faktuaalista totuutta sen perinteisessä merkityksessä ja siksi suullisen muistitiedon luotettavuus perustuukin muihin kriteereihin. Portelli 1991, 51.

³¹ Fingerroos & Haanpää 2006, 33; Teräs & Koivunen 2017, 194–196; Rossi 2012, 52, 58; Ukkonen 2000, 13–14.

³² Teräs & Koivunen 2017, 195–196.

³³ Korkiakangas 1996, 36; Makkonen 2005, 85–87; Savolainen 2015, 155.

³⁴ Ks. esim. Vehkalahti & Suurpää 2014, 13–14.

ilmapiirien tunnistaminen lähdemateriaalista auttaa ymmärtämään muistin logiikkaa, muistitiedon luonnetta ja analysoimaan aineistoa.

Suullista muistitietoa voi ja pitää tarkastella myös kriittisellä silmällä. Koska lähdemateriaalini on syntynyt tietyssä hetkessä tietyssä vuorovaikutustilanteessa, se antaa välähdyksenomaisen kuvan haastateltavani sen hetkisistä ajatuksista. Haastateltava ei voi yhdessä hetkessä mitenkään kertoa kaikkea muistamaansa, vaan haastattelu on pienen pieni näyte kertojan ajatuksista. Jännitys ja tilanteen yllätyksellisyys voivat aiheuttaa sen, että haastattelutilanteessa muistot ”katoavat” ja tulevat mieleen vasta haastattelun jälkeen. On myös huomioitava, että haastateltavat päättävät itse, mitä asioita kertovat ja miten. Lapsuusmuistojen jakaminen on aina kantaa ottavaa ja lapsuutta tulkitsevaa, ja muistelu muodostuu muistamisen ja unohtamisen ketjuksi. Muistelijä arvioi jatkuvasti sitä, mikä on kollektiivisesti kertomisen arvoista. Nostalgia vaikuttaa muistelun sävyyn ja muistelijan tekemään tulkintaan menneisyydestä. Muistelijä voi korostaa tiettyjä asioita, jättää jotain kertomatta tai vältellä aiheita, joita pitää epämukavina.³⁵

Tein aineistolle sisällön analyysin tyypittelemällä. Tyypittelin aineistoani siinä käsiteltävien aiheiden mukaisesti. Esitin aineistolleni muun muassa seuraavia tyypitteleviä kysymyksiä: mitkä asiat ja tarinat toistuvat usein haastatteluissa, mitkä eivät; ovatko muistot positiivisia vai negatiivisia; toistuvatko tietyt muistot ja näkemykset haastattelussa tai jopa haastattelusta toiseen; minkälaisia eloisia muistoja kerrotaan? Tyypittelyn aikana merkitsin sisältöä värikoodeilla ja taulukoin sitä kategorioiden mukaan. Kategorisointi auttoi näkemään eri aihekokonaisuudet ja osoitti samalla sen, mitä aiheita käsiteltiin enemmän ja mitä vähemmän. Tulkintavaiheessa esitin tyypittelyn jälkeen löytyneille aiheryhmille muun muassa seuraavat kysymykset: miksi aihe nousi esiin; miten haastateltavat itse arvioivat ja arvottavat muistojaan ja miksi; mikä muiston merkitys on muistajalleen? Lopulta liitin muistot suurempaan historialliseen viitekehysteensä.

Tutkimuseettisistä aiheista olen pohtinut erityisesti omaa rooliani tutkijana: miten asemoidun suhteessa aiheeseeni ja haastateltaviini? Ensiksi, paikkakuntalaisuuteni on vaikuttanut koko prosessin ajan aihevalinnasta ja rajauksista lähtien. Kiinnostukseni kotiseutua ja paikallishistoriaa kohtaan on kehittynyt luonnostaan. On hankala uskoa, että kukaan ulkopaikkakuntalainen olisi rajannut tämän työn koskemaan pelkästään Kuhmoa ja kuhmolaisia. Ymmärrän, että suhde kotipaikkakuntaan voi vaikuttaa tekemiini tulkintoihin. En pidä sitä pelkästään huonona asiana, sillä sisäpiiriläisyydestäni on koitunut hyötyjäkin.

³⁵ Teräs & Koivunen 2017, 196–197; Savolainen 2015, 37; Korkiakangas 1996, 35–41.

Olen kasvanut kiinni kainulaiseen mielenmaisemaan ja tiedän, minkälaisista olosuhteista kuhmolaiset ovat lähtöisin. Näin minun ei ole tarvinnut perehtyä Kainuun ja kainuulaisuuden erityispiirteisiin. Tunnen kuhmolaisten murteen, mikä tietenkin auttoi haastattelujen tekemisessä ja analysoimisessa. Lisäksi Kostamus on ollut arkea minunkin elämässäni monella eri tavalla. Toisaalta minun on kuhmolaisena hankalampaa suhtautua aineistooni ulkopuolisin silmin. Siihen olen joutunut tätä tutkielmaa tehdessäni keskittymään ehkä enemmän kuin jonkun toisen tutkijan olisi tarvinnut.

Toiseksi, haastateltavistani kaksi ovat lähisukulaisiani. Tämä on tietenkin velvoittanut minut tiedostamaan oman roolini tätä tutkielmaa tehdessä. Pysin käsittelemään koko aineistoa tasapuolisesti ja rehellisesti, enkä anna sukulaisuuden vaikuttaa tulkintoihin. Olen ottanut huomioon sen, että olen useilta sukulaisiltani saanut Kostamukseen liittyvää tietoa jo ennen näiden haastattelujen tekemistä. Kaikki aiemmin käsitellyt asiat eivät kuitenkaan nousseet esille haastatteluissa. Kuten haastattelututkimuksen luonteeseen kuuluu, haastateltavilla on oikeus päättää, mitä he kertovat tai jättävät kertomatta. Tätä oikeutta en voi heiltä riistää, vaikka minulla olisikin sisäpiiritietoa, jota ei haastatteluissa käsitellä.

Kolmas eettinen asia, jota olen joutunut pohtimaan, on sensitiivisen lähdemateriaalin käsittely. Haastatteluissa jaetaan henkilökohtaisia muistoja liittyen muun muassa perheensisäiseen dynamiikkaan, sosiaalisiin ongelmiin ja traumoihin. Olen ymmärtänyt tällaisten aiheiden arkaluonteisuuden, sillä ne eivät ole asioita, joita ventovieraalle yleensä kerrotaan. Kun käsittelen sensitiivisiä muistoja, kohtelen kertojia ja heidän muistojaan mahdollisimman kunnioittavasti.

Historiallinen konteksti

Suomella ja Neuvostoliitolla oli pitkä yhteinen historia taloushankkeiden parissa. Suomen ja Neuvostoliiton välinen tavaravaihto- ja maksusopimus, niin sanottu clearing-kauppa aloitettiin vuonna 1946. Vuonna 1967 perustettiin suomalais-neuvostoliittolainen taloudellisen yhteistyön komissio. Taloudellisen, teknisen ja teollisen yhteistyön sopimus puolestaan kirjoitettiin vuonna 1971. Lisäksi Suomen ja Neuvostoliiton välillä tehtiin runkosopimuksia talouden ja kaupan yhteistyöhön liittyen.³⁶

³⁶ Viita 2006, 19–20, 52, 95, 102; Iljuha 1997, 179–182.

Kostamus-projektia edelsivät näiden sopimusten lisäksi monet suomalaisten ja neuvostoliittolaisten yhteistyönä tekemät taloudelliset hankkeet. Tunnetuimpia niistä lienevät esimerkiksi Saimaan kanavan uudistaminen, Pääjärven metsätalouskeskuksen ja Svetogorskin paperi- ja sellukeskuksen rakentaminen, joista viimeisin jatkui myös yhtä aikaa Kostamuksen kanssa.³⁷ Suomen ja Neuvostoliiton pitkään yhteistyöhistoriaan peilaten Kostamus-hankkeen saaminen ei vaikuta yllättävältä tai erikoiselta, vaikka se saattaa tämän päivän näkökulmasta sitä ollakin.

Suomessa Kostamus-projektista kuultiin ensimmäisen kerran vuonna 1970. Koko 1970-luvun ajan kainuulaiset odottivat projektin alkamista toiveikkain mielin ja toimettomat, mutta parasta työkäensä eläneet kainuulaiset osoittivat halukkuutensa Kostamusta kohtaan muun muassa työvoimakyselyiden kautta. Varsinkin kuhmolaiset olivat innokkaita lähtemään töihin rajan taakse. Lopulta hanke luvattiin suomalaisille – Kostamuksen malmiesiintymä sijaitsi Neuvostoliiton lähes asumattomassa periferiassa, sijainti Suomen rajan läheisyydessä teki vankityövoiman viennistä suuren riskin ja aikaisemmat yhteistyökokemukset Suomen kanssa olivat olleet myönteisiä.³⁸

Kostamus toteutui ja ratkaisi Kainuun työttömyysongelman väliaikaisesti. Yhä useampi kainuulainen sai kutsun ensin tietyömaille rajan pintaan ja lopulta Kostamukseen. Projektissa työskenteli jatkuvasti satoja kuhmolaisia. Kiivaimpaan rakennusaikaan kuhmolaisia työntekijöitä oli urakoimassa jopa 750.³⁹

³⁷ Miestamo 1982: 6–8, 75; Viita 2006, 109–111.

³⁸ Iljuha 1993, 64–65; Koulumies 2012: 85.

³⁹ Wilmi 2003: 395.

1. KOSTAMUS YHTEISÖN TASOLLA

Kostamuksen virallisen rakentamisen katsotaan tapahtuneen kolmessa vaiheessa vuosina 1977–1985. Jokaista vaihetta varten suomalaisen tarjoajan, Finn-Stroin⁴⁰, ja neuvostoliittolaisen tilaajan, Prommashimportin⁴¹, välillä kirjoitettiin erilliset urakkasopimukset. Suomen ja Neuvostoliiton hallitusten välinen periaatepäätös tehtiin jo vuonna 1972, kehyssovimus kirjoitettiin 1973 ja virallinen sopimus ensimmäisen vaiheen alkamisesta toukokuussa 1977 yhtä aikaa urakoitsijan ja tilaajan välisten kaupallisten sopimusten kanssa. Pitkällä tähtäimellä tavoitteena oli rakentaa Kostamuksen kaivoskombinaatti ja sen läheisyyteen 30 000 asukkaan kaupunki suomalaisten ja neuvostoliittolaisten yhteistyönä.⁴²

Ensimmäiseen vaiheeseen sisältyi suurin osa Kostamuksen kaupungin ja kaivoskombinaatin rakennuksista. Ensimmäisen vaiheen rakentaminen sijoittui vuosiin 1977–1982, jolloin suomalaisia rakentajia oli Kostamuksessa parhaimmillaan 3800. Ensimmäinen vaihe sisälsi lähes neljäsataa rakennettavaa kohdetta, 80 kilometriä maanteitä, reilut 40 kilometriä rautatietä sekä vesi- ja viemäriverkostoa 165 kilometriä. Raivaustöiden jälkeen teollisuusalueelle rakennettiin valtavia malminkäsittelylaitoksia (murskaamot, rikastamo ja pelletointilaitos) ja kaikki tarpeelliset apukohteet (esimerkiksi vedenpuhdistamot ja -pumppaamot, huoltorakennukset ja varastot). Kaupungin asukaslukuksi sovittiin alustavasti 9000 henkeä, eli suomalaiset rakensivat alueelle 3000 kerrostaloasuntoa ja kaikki palvelurakennukset, joita tuon kokoiseen kaupunkiin tarvittiin. Ensimmäisen vaiheen rahallinen arvo oli 2,7 miljardia Suomen markkaa.⁴³

Toisen ja kolmannen vaiheen sopimukset kirjoitettiin elokuussa 1981, joten rakentaminen sai jatkoa sujuvasti ensimmäisen vaiheen valmistumisen jälkeen. Toisen ja kolmannen vaiheen rakentaminen sijoittui vuosiin 1982–1985. Uusia rakennuksia nousi sekä kaupunkiin että teollisuusalueelle. Kaupunkiin rakennettiin lähes 2000 lisäasuntoa, sairaala ja liiketiloja, ja kaupungille välttämätöntä infrastruktuuria (kuten vesi- ja viemäriverkostoja) laajennettiin.

⁴⁰ Finn-Stroi Oy oli suurimpien suomalaisten rakennusyritysten muodostama yhteisorganisaatio, joka vastasi Kostamuksesta pääurakoitsijana. Finn-Stroi jakautui Kostamusta varten kolmeen työyhteisöliittymään: Rakennus-Kaira, Rakennus-Kelo ja Kostamus-Savotta. Yhtiön hallituksen puheenjohtajana toimi Kauko Rastas ja toimitusjohtajana Risto Kangas-Ikkala. Miestamo 1982, 8–9; Siuruainen 1980, 11, 24; Koulumies 2012, 91.

⁴¹ V/O Prommashimport oli Neuvostoliiton ulkomaankauppayhtymä ja Kostamus-hankkeen tilaaja.

⁴² Miestamo 1982, 75, 87; Heikkinen 2002, 77; Koulumies 2012, 85; Kuittinen 2002, 109; Vuolteenaho 2002, 112.

⁴³ Miestamo 1982, 88–89; Kuittinen 2002, 110; Vuolteenaho 2002, 112; Iljuha 1997, 189.

Koska pelletituotantoa lisättiin, teollisuusalueelle rakennettiin uusia pelletointilaitoksia, rikastevarasto ja entisiä rakennuksia remontoitiin tarpeellisin paikoin. Toisen ja kolmannen vaiheen rahallinen arvo oli 2,3 miljardia Suomen markkaa.⁴⁴

Joulukuussa 1981 toista ja kolmatta vaihetta laajennettiin vielä lisäsopimuksella, jota ei useinkaan ajatella kuuluneeksi virallisen rakentamisen vaiheisiin. Lisäsopimuksen puitteissa kaupunkiin tehtiin jälleen lisää asuntoja, uusi koulu ja kaksi lastentarhaa sekä palvelukohteita. Teollisuusalueelle lisättiin keskuskorjaamo. Lisäsopimus oli arvoltaan 700 miljoonaa Suomen markkaa.⁴⁵

Jo pelkästään näin lueteltuna voi saada hyvän käsityksen siitä, miten valtavasta hankkeesta olikaan kyse. Kostamus-sopimusten saamiseen johtanut tie oli kuitenkin hyvin pitkä, sillä tämän kokoluokan sopimuksia ei kirjoiteta kevein ottein. Lisäksi ennen varsinaisen rakentamisen alkamista pohjatöitä tehtiin muutamia vuosia: metsää raivattiin, teiden ja junaradan pohjia valmisteltiin ja maata siirrettiin urakkasopimusten puitteissa jo vuodesta 1973 lähtien.⁴⁶ Kostamuksen alkuvaiheista lisää seuraavaksi, tämän pääluvun ensimmäisessä alaluvussa. Toisessa alaluvussa kuvaillaan kuviteltua ja koettua Kostamusta, eli haastateltavien mielikuvia ja kokemuksia Kostamuksesta. Kolmannessa alaluvussa selvitetään Kostamuksen yleisiä vaikutuksia Kuhmoon ja Kainuuseen.

1.1 ”Kekkonen oli se, joka oli siinä aika hyvä kaveri” – Kostamuksen alkaminen

Urho Kekkosen presidenttikaudella (1956–1981) elettiin kylmän sodan aikaa, ja Suomi joutui tasapainottelemaan idän ja lännen välissä. Jo silloin tulkittiin, että Suomi oli kallellaan Neuvostoliiton suuntaan nimenomaan Kekkosen ajaman ulkopolitiikan takia. Vuonna 1948 solmittiin Suomen ja Neuvostoliiton välinen ystävyuden, yhteistyön ja avunannon sopimus (YYA), joka oli edelleen Kekkosen kaudella Suomen ulkopolitiikan perusta. Kekkonen painotti idänpolitiikassaan taloudellisia tavoitteita ja läheisiä henkilökohtaisia suhteita. Näitä henkilökohtaisia suhteita kuvailee väitöskirjassaan Esa Seppänen (2007) ”itäsuhteiden kolmioksi” viitaten Urho Kekkosen, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteerin Leonid Brežnevin ja Neuvostoliiton pääministeri Aleksei Kosyginin väliseen vuorovaikutukseen. Pitäessään yllä hyviä ja luottamuksellisia suhteita Neuvostoliiton

⁴⁴ Miestamo 1982, 124, 133; Kuittinen 2002, 111.

⁴⁵ Miestamo 1982, 134.

⁴⁶ Esim. Koulumies 2012, 91.

johtohahmoihin Kekkonen pystyi ajamaan Suomelle edullista talouspolitiikkaa.⁴⁷ Kostamus oli näistä talouspoliittisista saavutuksista suurimpia ja samalla YYA:n konkreettisimpia merkkejä kainuulaisille.⁴⁸

Ja kyllä Kekkonen siinä ison työn teki, että se sai [Kostamuksen aikaan]. Ja venäläiset oisivat varmaan omana työnään saanu sen paljo halvemmalla, mitä [suomalaiset]. Mutta siihen aikaan nämä valtionpäämiesten henkilökohtaiset suhteetki vaikutti paljon näihin ja... Tämä kaupankäynti, nimenomaan kahdenkeskinen kaupankäynti – – Neuvostoliiton kanssa siihen aikaan.⁴⁹

Kekkonen legendaarinen maine Kainuun miehenä ja hyvän tekijänä on säilynyt näihin päiviin asti kainuulaisten mielissä. Kekkonen rooli Kostamus-projektin aikaansaajana mainitaan neljässä haastattelussa. Haastateltavat antavat arvoa Kekkonen tekemälle työlle ja Kostamusta pidetään hänen ansionaan. Esimerkiksi Markku kaipaa Kekkonen neuvottelutaitoja edelleen:

Ja minun mielestä Kekkonen oli se, joka oli siinä aika hyvä kaveri, itellä semmonen mielikuva, neuvotteluissa. [mieltii] Niin varmaan pitäs olla semmosia neuvottelijoita, parempia, siellä. Siellä vois olla paljo muutaki mahdollisuutta sitten.⁵⁰

Seppänen argumentoi, että Kostamuksen kohdalla Kekkonen maine on totta. Hänen mukaansa Kekkonen ”vei pitkäjänteisesti, johdonmukaisesti, sinnikkäästi ja vaikeuksista herpaantumatta hankkeensa tavoitteeseen”.⁵¹ Presidentin roolia ei vähätelty myöskään Neuvostoliiton puolella, sillä Kekkonen toimille antoivat tunnustusta muiden muassa ulkomaankauppaministeri Nikolai Patolitsev.⁵² Kaikki aikalaiset eivät kuitenkaan olleet puhtaasti samaa mieltä. Esimerkiksi Finn-Stroin toimitusjohtaja Risto Kangas-Ikkala kyseenalaistaa rohkeasti yleisen käsityksen Kekkonen kaikkivoipaisuudesta ja aikaansaavuudesta Kostamuksen suhteen. Kangas-Ikkalan mielestä kaupalliset sopimukset eivät ole pelkkää politiikkaa, niin kuin niitä usein kansalaisille näytetään. Kostamuksen kanssa tehtiin pitkäjänteistä kaupallista keskustelua tilaajan ja tarjoajan välillä. Kangas-Ikkalan

⁴⁷ Seppänen 2007, passim. Alaotsikko: Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

⁴⁸ Haastateltavilta kysyttäessä Suomen ja Neuvostoliiton välisistä suhteista ja sen ilmentymistä arkielämässä konkreettisimmaksi asiaksi mainittiin Kostamus. Jotkut haastateltavista muistavat huomioineensa YYA:n lähinnä televisio- uutisten tai muun median kautta. Esim. Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

⁴⁹ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

⁵⁰ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

⁵¹ Seppänen 2007, 616.

⁵² Seppänen 2007, 617.

mukaan molempien maiden neuvottelijoiden välillä vallitsi näkemys siitä, että Kostamus oli ensi sijassa bisnestä, ei politiikkaa.⁵³

Siitä huolimatta bisneksen taustalla elävät joskus nopeastikin muuttuvat poliittiset tilanteet. Kostamuksen poliittista ratkaisua vängättiin vuosikausia, ja onnistuminen koettiin viimein vuoden 1977 alkupuolella. Seppäsen mukaan Kekkonen lähetti Neuvostoliiton Suomen suurlähettilään V. S. Stepanovin Moskovaan keskustelemaan Kostamuksesta noin seitsemän vuoden pallottelun jälkeen. Keskusteluissa onnistuttiin, ja Brežnev antoi Suomelle myönteellisen ratkaisun Kostamuksesta: ”Kysymys on nyt ratkaistava. Tehdään kaikki, mitä Suomi tarvitsee Kostamuksen suhteen.”⁵⁴ Lopulta poliittinen päätös oli siis Brežnevin, joka halusi tehdä Kostamuksesta yhteisen projektin Suomen kanssa. On kuitenkin selvää, että itäsuhteiden kolmio pohjusti hanketta vuosia. Presidentti Kekkonen oli luonut Brežnevin ja Kosyginin kolmiossa Suomelle ”poliittisen etusijan”, johon Suomen valtiolta ja rakennusyritykset pääsivät iskemään.⁵⁵

Monet kainuulaiset tekivät Kostamukselle pohjatöitä jo 1970-luvun alusta lähtien, kauan ennen kuin varsinaiset Kostamus-sopimukset allekirjoitettiin. Pohjatöitä ja niihin liittyneitä urakkasopimuksia varten perustettiin Kostamuksen maarakennusryhmä, joka koostui useista alan yrityksistä.⁵⁶ Pohjatöihin kuuluivat esimerkiksi maansiirtotyöt, metsä- ja aluetyöt ja rata- ja tietyöt molemmilla puolin rajaa. Loppuvuodesta 1973 aloitettiin rakentamaan Kostamustietä (kantatie 89) ja Kontiomäeltä Kuhmon Vartiuksen läpi Kostamukseen kulkevaa junarataa.⁵⁷

Kahden haastateltavan isät olivat osallistuneet Kostamuksen pohjatöihin, ja haastateltavista Kari oli kesätöissä Kostamuksessa 1970-luvun puolivälissä. Kostamuksen alkuaikojä hän kuvailee näin:

No silloin ku minä olin siellä, ni siellähän ei oikeestaan ollu kun pari päätietä ja risteys ja rautatiepenkka oli valamiina. Paikallista asutusta siellä ei juuri muuten

⁵³ Koulumies 2012, 170–172.

⁵⁴ Seppänen siteeraa Stepanovia. Stepanov kertoo haastattelussaan keskustelun kulkua. Paikalla olivat hänen ja Brežnevin lisäksi olleet pääministeri Kosygin, varapääministeri Tihonov sekä Gosplanin puheenjohtaja Baibakov. Poliittinen päätös Kostamus-hankkeesta tehtiin Brežnevin kabinetissa tunnin kestäneen keskustelun aikana. Seppänen 2007, 604.

⁵⁵ Seppänen 2007, 603.

⁵⁶ Vuonna 1973 perustettuun Kostamuksen maarakennusryhmään kuuluivat Perusyhtymä Oy, Lemminkäinen Oy ja Finnbotnia Oy, joka oli oululainen rakennusfirmojen yhteenliittymä. Vuonna 1976 maarakennusryhmän yritykset liittyvät Finn-Stroiin. Melkas et al. 1976, 6; Isohookana-Asunmaa 2009, 236; Miestamo 1982, 8–9.

⁵⁷ Heikkinen 2002, 77; Kuittinen 2002, 110; Ronkainen 1980, esim. lyhennelmät 328, 629; Siuruainen 1980, 35.

nähny, kun mitä ne linja-autolla meni kalareissulle tai muuta, ja ajelivat ohi siitä. Että ne paikalliset asukkaat oli vähän syrjässä ja... Varsinaisesta kaupungin paikastakaan ei oikeestaan mulla ollu vielä harmainta aavistusta, että mihinkä se tulee ja sitte ku se oli vähän myöhemmin tullu, ni se oli vähän eri paikassa mitä mä ajattelinkaan. Että se oli vähän ninku erämaahan ois puhkastu vaan pelekkä pari tietä ja rautatienpohja, ja sitten työntekijöitä varten parakkikylä.

Erämaassa oltiin töissä, niin ei siitä jääny... Se on ihan sama, vaikka se ois ollu täällä meidän Kivikiekin perukalla jossaki korvessa, jossa ei ollu muuta kun se kosketus, että joskus näky kun venäläiset meni linja-autolla ohi siitä. – – Ei niihin juuri muuta kontaktia ollu.⁵⁸

Näin Kostamusta alettiin työstämään kuin tyhjästä lähes asuttamattomaan erämaahan. Syksyllä 1976 pohjatyöt valmistuivat ja tarjoukset Kostamuksen ensimmäisestä vaiheesta jätettiin heti. Kekkonen jyrähti vielä viimeisen kerran yritysten välisissä neuvotteluissa, jotta kustannuksista päästiin kompromissiin. Lopulliset sopimukset allekirjoitettiin 18.–19.5.1977 Moskovassa, jolloin kaupungin ja teollisuusalueen rakentaminen sai alkaa.⁵⁹

Kostamuksen kaupunki ja teollisuusalue rakentuivat suurin piirtein suunnitelmien mukaisiksi ja ajallaan. Lyhytaikaisia työnseisauksia ja työntekijöiden lakkoja lukuun ottamatta sen suuremmista viivästyksistä ei tutkimuskirjallisuudessakaan mainita. Vuonna 1979 työvoiman määrä rakennuksilla oli korkeimmillaan, kun Kostamuksessa pakersi noin 3800 suomalaisen lisäksi noin 4300 neuvostoliittolaista työntekijää. Vuodesta 1983 eteenpäin rakentamisen tahti alkoi hiipua ja projekti valmistua. Loppusuoralla työvoima palasi suurimmaksi osaksi takaisin Suomen työmarkkinoille.⁶⁰ Tällä hetkellä Kostamus on noin 30 000 asukkaan kaupunki ja kaivoskombinaatti on edelleen toiminnassa.

1.2 Kuviteltu ja koettu Kostamus

Kuten aiemmin on mainittu, haastateltavistani kolmella on omakohtaisia kokemuksia Kostamuksessa työskentelystä ja oleskelusta. Heidän lisäksi yksi haastateltava on vierailut Kostamuksessa aikuisiällä. Alun perin tarkoitukseni oli kysyä haastateltavien omista Kostamus-kokemuksista vain yhdellä kysymyksellä ja käsitellä aihetta lyhyesti eräänlaisena

⁵⁸ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

⁵⁹ Seppänen 2007, 616; Koulumies 2012, 160–162, 170; Iljuha 1997, 188; Isohookana-Asunmaa 2009, 238; Miestamo 1982, 85.

⁶⁰ Alhosaari 2002, 23, 26; Heikkinen 2002, 77; Miestamo 1982, 121. Työmaalla suoritettavat lakot johtuivat työnantaja- ja työntekijäosapuolien erimielisyyksistä. Työnseisauksista ja arjesta työmaalla, ks. esim. Lukkari 2001, 2005 ja 2006.

lämmittelynä haastattelun alussa. Kävi kuitenkin niin, että haastateltavat innostuivat jakamaan omia työkokemuksiaan ja kuvailivat Kostamusta varsin kattavasti. Haastateltavat laajensivat kuvauksiaan omatoimisesti haastattelijan juurikaan puuttumatta siihen. Näin ollen pidän omakohtaisten Kostamus-kokemusten kuvailua tärkeänä osana aineistoa, sillä ne vaikuttavat olevan tärkeitä myös kertojilleen.

Haastateltavin omiin Kostamus-kokemuksiin päästään myöhemmin tässä aluvussa. Sitä ennen, tarinallista järjestystä seuraten, tarkastellaan haastateltavien lapsuuden ja nuoruuden mielikuvia Kostamuksesta. Sen jälkeen siirrytään rajanylityksen myötä Kostamukseen.

”Vähän semmonen erikoinen, salanen paikka” – Lapsuuden mielikuvia Kostamuksesta

Kysyin haastateltavilta heidän mielikuviaan Kostamuksesta lapsuuden ja nuoruuden ajalta. Pirjo Korkiakankaan (1996) mukaan lapsuuden ajan muistelulle on tyypillistä se, että yksilöllisiksi ajateltuja muistoja rakennetaan huomaamatta myös muista kuin omakohtaisista muistiaineksista.⁶¹ Niinpä tämänkin tutkielman haastattelutilanteissa herätetyt mielikuvat ovat sekoitus lapsuuden aikaista mielikuvitusta, vanhemmilta kuultuja puheita ja myöhemmässä elämässä luotuja ymmärtämisen tapoja. Haastateltavista Satu ja Timo eivät ole koskaan käyneet Kostamuksessa, joten heidän mielikuviansa ei ole sekoittunut omassa elämässä nähtyjä ja koettuja asioita Kostamuksesta samalla tavoin kuin muiden haastateltavien mielikuviiin.

Haastateltavien oli hankalampi tuoda esiin lapsuuden ja nuoruuden aikaisia mielikuvia Kostamuksesta kuin aikuisuuden mielikuvia.⁶² Lapsuuden mielikuvista kysyessäni Anne jopa kyseenalaisti kysymyksen. Hänen mukaansa kuvitelmat ulkomaista eivät olleet kuuluneet silloiseen lapsen elämään, koska maailma oli tuolloin ollut paljon sulkeutuneempi kuin nykyään. Olisi loogista ajatella, että tuon ajan lasten suljetumpi elinpiiri olisi jättänyt tilaa rikkaalle mielikuvitukselle. Annen näkemykseen voi kuitenkin vaikuttaa se, että hänen vanhempiansa työssäolo Kostamuksessa sijoittuu hänelle itselleen haastavaan aikaan. Annen kertomuksesta selviääkin, että ennen Kostamusta tapahtunut paluumuutto Ruotsista Kuhmoon oli ollut murrosikäiselle nuorelle suuri muutos. Kuviteltujen ulkomaiden sijaan

⁶¹ Korkiakangas 1996, 36. Alaotsikko: Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

⁶² Korkiakankaan mukaan lapsuuden muistikuvia on hankalampi tuottaa uudelleen kuin myöhempien elämänvaiheiden muistikuvia. Se johtuu muun muassa muistojen kaukaisuudesta ja vaikeasta lähestyttävyydestä. Korkiakangas 1996, 25.

hänen ajatuksensa olivat olleet haasteita tuoneessa koulunkäynnissä ja muihin maailmoihin vieneissä kirjoissa. Silloin Kostamus-kuvitelmiille ei ollut jäänyt aikaa.⁶³

Suurin osa haastateltavista toi kuitenkin esiin lapsuuden mielikuviaan. Lapsuuden aikaisiin mielikuviin Kostamuksesta ja Neuvostoliitosta liittyvät salaperäisyys, mystisyys ja tuntemattomuus.⁶⁴ Lapsuuden Kostamus-kuvitelmissa ilmenee hyvin taipumuksemme mystifioida asioita, jotka ovat meille tuntemattomia. Lasten mielestä vanhemmat lähtivät johonkin salaiseen ja pimeään paikkaan, kauas ulkomaille.

Jotkut haastateltavat kertoivat jo lapsena ymmärtäneensä, että vanhempien oli ollut pakko lähteä töihin toimeentulon vuoksi, karkuun työttömyyttä ja velkaantumista, joista puhuttiin siihen aikaan paljon. Kostamus oli ymmärretty isoksi ja tärkeäksi asiaksi koko perheelle.⁶⁵ Vaikuttaa kuitenkin siltä, että vierasta maata tai isän ja äidin työpaikkaa rajan takana oli lapsena hyvin hankala käsittää, mikä on tietenkin täysin ymmärrettävää. Sitä kuvaa hyvin Timon pohdinta, kun kysyin häneltä lapsuudessa kuvitellusta Kostamuksesta:

– – en oo jotenki sitä kaivellu etes mielestäni, eikä niin vahvaa semmosta [mielikuvaa]... En nyt pysty tässä tuomaan. Mutta semmosta maalailua varmasti oli siitä paikasta ja siellä olemisesta.

– – Tullee mielleen vaan se ylleensäkki, että mitä vanhemmat tekkee työkseen, ni sehän taitaa olla lapsille vähän semmonen asia, josta niillä ei oo oikein mittään käsitystä.⁶⁶

Kostamuksen mystisyyttä lapsen silmin avaa hyvin Tiina:

En oikeestaan sitä osannu ajatella. Minusta sitä vain ajatteli että se on semmonen pimmeä maa, jonnekka ne mennee rakentamaan ja tekemmään. – – Ei siihen aikaan puhuttu kauheesti ainakaan lapsille Venäjältä, ei koulussakaan mitenkään ilmastu asiasta, eikä puhuttu. Se oli aika erikoista, koska eihän meille puhuttu koulussakaan siitä, että siellä kuljettaan paljon töissä. Että minusta tuntu, että käyköhän siellä kukkaan muu ku mejän äiti ja isä. Sitte kun sain seleville, että on siinä muitaki siinä lähellä. Oli perheitä, joista kuluki jompi kumpi vanhemmista. Niin sitte älysin, että on niitä muitakin. Mutta minä kuvittelin aina alakkuun, että mejän äiti ja isä on ainoot, jotka sinne kulukkee. Ku se oli aika semmosta, ei siitä puhuttu hirveesti lasten kesken.

⁶³ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

⁶⁴ Esim. Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

⁶⁵ Esim. Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

⁶⁶ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

– ei lapsen elämään semmonen kuulunu. Ku lapsen elämään kuulu sillon, että sinä käyt koulluo ja illat sinä leikit kavereitten kanssa ja ei siellä jutella ensimmäisenä, että mitähän se Venäjä on ja minkälainen Kostamus on.⁶⁷

Tiina tuo esiin mielenkiintoisen huomion: vanhemmat eivät olleet puhuneet lapsilleen Kostamuksesta. Mystinen rakentaminen pimeässä maassa, josta kukaan ei ollut kertonut hänelle, oli saattanut huolettua ja ihmetyttää. Koska Kostamuksesta ei ollut puhuttu myöskään koulussa, Tiina oli luullut, että hänen vanhempansa olivat ainoita, jotka kulkivat töissä rajan takana. Totuus oli tietenkin toinen.

Muistelu siitä, etteivät vanhemmat olleet puhuneet lapsilleen Kostamuksesta, toistuu myös muissa haastatteluissa. Haastateltavat selittävät, ettei vanhempien ja lasten välillä juurikaan keskusteltu tällaisista aiheista. Puhumisen kulttuurin puuttumiseen viitataan usein. Toinen haastatteluissa tarjottu syy sille, miksi Kostamuksesta ei lapsuuden ajalta ole paljon mielikuvia on se, ettei asia tuntunut kiinnostavan lapsena. Kukaan haastateltavista ei muistanut kyselleensä aktiivisesti vanhemmiltaan Kostamuksesta, työnteosta tai oleskelusta vieraassa maassa. Lapset olivat puuhailleet omien touhujensa parissa ja saattaneet kuulla siinä sivussa, kun vanhemmat olivat puhuneet ”aikuisten juttuja” Kostamuksesta.⁶⁸ Myöskään lasten ja nuorten keskinäisiä keskusteluja Kostamuksesta ei muistettu käydyn laisinkaan. ”No, totta se ei kiinnostanu. Sitä oli paljo muuta kiinnostavampaa ku Kostamus-jutut”, kuittaa Kari.⁶⁹ On huomioitava myös 1970- ja 1980-luvun Kostamus-arjen rankkuus: vanhemmilla oli fyysisesti raskas työ, rasittava työmatka ja hyvin rajatusti vapaa-aikaa. Näin ollen vähät keskustelut pyörivät luultavasti tavallisissa ja arkisissa aiheissa. Nämä mainitut tekijät voivat hyvinkin olla osasyitä sille, että lapsuuden aikaisia mielikuvia Kostamuksesta ei ole tai ne eivät ole säilyneet niin vahvasti haastateltavien muistissa.

Kun Timo ei pystynyt haastattelutilanteessa tuomaan esiin lapsuuden aikaista Kostamus-kuvitelmaansa⁷⁰, Sadun mielikuva Kostamuksesta on puolestaan hänen omien sanojensa

⁶⁷ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

⁶⁸ Esim. Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

⁶⁹ Myös Kari muistaa, ettei koulussa puhuttu Kostamuksesta tai Neuvostoliitosta. Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

⁷⁰ Timo ei pystynyt kertomaan lapsuuden mielikuvaansa Kostamuksesta, mutta Neuvostoliiton hän kertoi käsittäneensä urheilun kautta. Lapsena Timo seurasi kovasti jääkiekkoa, ja Suomi kärsi tuolloin monet tappiot Neuvostoliittoa vastaan. Niinpä Timo oli ymmärtänyt, että Neuvostoliitto on jotain suurta, mahtavaa ja parempaa – ainakin urheilussa. Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

mukaan säilynyt samanlaisena lapsuudesta aikuisuuteen asti. Satu näkee Kostamuksen rumana ja harmaana:

— semmonen, että se on hyvin ruma. — mähän en ole koskaan käyny siellä. Mulla on sellanen kuva, että se on semmosta harmaata betonia. Et semmosia betonikerrostaloja on tehty vierä viereen —. Et sinne on vaan kauheesti rakennettu taloja. Ja sit siellä on Kuhmon ainut rautatie, menee [lapsuudenkodin läheltä]... Ni sielt tuli aina se pellettijuna, ni sitähan me aina käytiin kattomassa, ku se oli muutama kilometri siit mis me asuttiin. Mä en nyt muista, monta kertaa viikossa se meni. Mutta aina meni vaan junanvaunuja, kun ne meni Ouluun —. Ja tietysti, olihan se silleen että keskustassa asuvat, heillä ei ollut juna, meillä oli juna.

— mun eno hakattiin pahanpäiväsesti, hänet ryöstettiin siellä. Sen mä muistan, että kun me mentiin mummolassa käymään tuol keskustassa, niin hänellä oli aivan silmät muurautunu kiinni. Et jotenki sillä tavalla, et siellä oli myös aika levotonta. Tai ainaki lapsen silmin. Että jos hakataan... — Mutta ei meille sillä tavalla varmaan sen enempää [puhuttu].⁷¹

Sadun mielikuva Kostamuksesta on poikkeuksellinen muiden kertomusten joukossa, sillä negatiivinen käsitys on säilynyt hänen mielessään erittäin kauan, aikuisuuteen asti. Kun kysyin Sadulta, kertoivatko vanhemmat hänelle Kostamuksesta, muisto hakatusta enosta tuli hänelle mieleen heti. Huonossa kunnossa nähty eno tarkoitti lapselle sitä, että Kostamus oli levoton ja turvaton paikka.⁷² Voi olla, että tämä negatiivinen ydinkokemus väritti Kostamuksen Sadun mielessä rumaksi ja harmaaksi – sitä ei kuitenkaan voi kukaan varmaksi sanoa. Mielikuvan säilyminen melko muuttumattomana voi kenties liittyä siihen, ettei Satu ole koskaan käynyt katsomassa, miltä Kostamuksessa oikeastaan näyttää. Muisto ohi kiitävästä pellettijunasta oli ja on edelleen Sadun ainoa konkreettinen yhteys Kostamukseen.

”Mä en koskaan unoha sitä tunnetta, että mä oon nyt Neuvostoliitossa” – Rajanylityksen muistelu

Kostamuksen rakentamisen alkaminen avasi Suomen ja Neuvostoliiton välisen rajan ryminällä Kuhmon Vartiuksen kohdalta. Haastateltavista Kari muistaa rajanylityksen olleen alussa varsin helppoa. Ylittäjä ei tarvinnut passia tai viisumia, vaan ylitys tapahtui työntekijöille myönnettyillä lupakirjoilla.⁷³ Sittenmin rajan ylittämisestä tuli muodollisempaa ja järjestelmällisempää, sillä työntekijöiden virta kasvoi tuhansiin.

⁷¹ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

⁷² Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

⁷³ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018. Alaotsikko: Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

Suomen ja Neuvostoliiton (tai myöhemmin Venäjän) välisen rajan ylittäminen oli kahdelle kertojalle omalaatuinen kokemus, ja he kuvailivat sitä tarkasti ja eläväisesti:

Anne: *Sillon ku mä ensimmäisen kerran itse kävin, ku menin töihin, niin yheksäntoista vee... -- Ensimmäinen matka Neuvostoliittoon. Ja se oli ihan huikkee kokemus, siis... Sitte ku meet -- Suomen tullin yli, ni sehän oli ihan normaalie et ei siinä mittään. Ja sitte kuule pysähyt siihen Venäjän tulliin, ja siellä ku kaikki pengottaan, ja sitte meet rajan yli. Ja sitte siellä tullee ne koppelakkiset... En muista oliko ne asevelvollisia vai rajavartijoita vai... Nuoria miehiä, mitä nyt koppelakit päässä. Ja pysähyttään linja-auttoon. Mä oon kuule ihan monttu auki --. Mä että missä minä oon ja se oli oikeesti ihan järkyttävä, siis positiivisella tavalla. Se oli niin erilaista, se oli kulttuurishokki. -- Siis, se oli ihan huikkee kokemus. Mä en varmaan koskaan unoha sitä tunnetta, että mä oon nyt oikeesti Neuvostoliitossa.⁷⁴*

Tiina: *Muistan, kun ensimmäistä kertaa rajaa ylitin, ni kyllä jännitti. Ihan oikeesti. Se on aika jännittävä mennä sen rajan yli. Sen jälkeen ku meet Suomen rajan puolelta sinne ja sitte alkaakin ne Venäjän muodollisuudet, rajanylitysmuodollisuudet. On ne niin erityyppisiä. Kyllä siinä heti huomaa, että nyt olemme tulleet toiseen maahan. Ja eikä tästä pitkää matkaa tarvihe kulukee, ni onki ihan täysin erityyppistä se käyttäytyminen ja kulttuuri. Paljo tarkempaa.⁷⁵*

Annen kokemus sijoittuu vuoteen 1983, kun hän 19-vuotiaana meni ensimmäisen kerran kesätöilleen Kostamukseen. Tiinan kokemus puolestaan sijoittuu jo aikuisikään 2000-luvulla, kun suomalaiset siirtyvät Vartiuksen kautta jo paljon vähemmän sulkeutuneelle Venäjälle. Suurin käytännön ero Annen ja Tiinan kertomuksissa on se, että Annen kokemuksen aikaan rajanylitys oli vielä melko tuore ilmiö ja rajaa ylittävien kantamukset tarkastettiin perin pohjin. Matkatavaroihin liittyvät säännöt olivat tiukat, salakuljetusta valvottiin, eivätkä työntekijät saaneet kuljettaa ihan mitä tahansa kumpaankaan suuntaan. Suomalaisen rahan vieminen rajan yli oli myös kontrolloitua ja hallussa olleiden markkojen määrä piti kirjata ylös siihen tarkoitettulle kaavakkeelle. Markkojen lisäksi valuuttaselvitykseen merkittiin rajanylittäjän mukana olleet arvoesineet, esimerkiksi jalometalliset sormukset. Näitä käytäntöjä muistelivat kumpikin Anne ja Tiina sekä Itärakentajat-keruun yksi vastaaja.⁷⁶ Sittenmin Suomen ja Venäjän rajan ylittämiseen liittyvät muodollisuudet ovat muuttuneet ilmiön arkipäiväistymisen ja teknologisten apuvälineiden myötä.

Kokemusten ajallisesta erosta huolimatta molemmat kuvailevat rajanylitystä jännittäväksi tapahtumaksi. Rajan ylittäminen oli kuin ottaisi ensiaskeleen tuntemattomaan. Lähellä, vain

⁷⁴ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

⁷⁵ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

⁷⁶ SKS JPA Itärakentajat 118.2018.

alle sadan kilometrin päässä haastateltavien kotipaikkaa, odotti täysin uusi ja tuntematon maa. Nuorelle Annelle rajanylitys ja astuminen Neuvostoliittoon oli ollut kulttuurishokki, joka on jäänyt hänen mieleensä ikuisesti. Hän selostaa kokemuksen elokuvamaisen tarkasti, ja hänen järkytykseensä on helppo samaistua. Annen kerronta rajanylityksestä on vahvan nostalgista. Aikuisen Tiinan kokemus rajan ylittämisestä ei ole järkytyksen sävyttämää, mutta se sisältää huomion kahden erilaisen kulttuurin kohtaamisesta.⁷⁷

Molempien kokemus rajan ylittämisestä tiivistyy yhteen muistin paikkaan, Venäjän tulliin. Muistelijat palaavat mielessään tulliin ja rajamuodollisuuksiin, jotka tuovat kerrontaan mukaan jännittämisen, yllättymisen ja järkyttymisen tunteita. Tulli on pakollinen välivaihe ja eräänlainen siirtymä uuteen maailmaan. Ulla Savolaisen (2015) mukaan tärkeiden paikkojen nimeäminen ja kuvaileminen kokoaa muistelua yhtä tehokkaasti kuin esimerkiksi konkreettiset muistoesineet.⁷⁸ Tässä yhteydessä paikan kokoava voima piilee aikatasojen yhdistymisessä ja Annen kerronta on siinä suhteessa kiinnostavaa. Anne kuvailee tullin kautta tapahtunutta siirtymää eläväisesti nuoren minänsä kokemana shokkina ja muistelutilanteessa painottaa sen olleen hänelle unohtumaton kokemus, joka on osaltaan rakentanut hänen nykyistä, aikuista minäänsä. Lause ”mä en varmaan koskaan unohda sitä tunnetta” paljastaa, että muisto on säilynyt ja vaikuttanut eletyssä elämässä aina tähän päivään saakka. Muistolla on voinut olla jopa Annen maailmankuvaa ja identiteettiä vavisuttaneita vaikutuksia. Muutamalla virkkeellä, yhdessä eloisassa muistossa hän pystyy tiivistämään Kostamus-kokemuksensa ytimen ja jakamaan sen merkityksellisyyden.

”Minä hyppäsin lapsuusajan 70-80-luvulle, kun ne kerrostalot tuli sieltä” – Aikuisuuden koettu Kostamus

Neljän haastateltavan kuvaukset koetusta Kostamuksesta aikuisiällä olivat melko saman tyyppisiä. Oma erityinen teemansa Kostamuksen ulkonäöstä puhuttaessa oli suomalaisten ja neuvostoliittolaisten rakentamien talojen erilaisuus. Kostamuksen ympäristöä ja kerrostaloja kuvaillaan näin:

Markku: *Aika karuhan se oli sillon vielä, ku ei ollu pihahommie ja tämmösiä laitettu. -- Ainaki sitten ne venäläisten tekemät, nehän teki siellä sammaan aikaan taloja, ni ne nyt oli vähän eri luokkaa mitä suomalaisten. -- Mutta ainaki sen jotenki erotti silleen, että kyllä tuon huommaa kuka on tehny. -- Ulukonäkö oli ihan... Eihän*

⁷⁷ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

⁷⁸ Savolainen 2015, 234–235.

*nämä mitä suomalaiset teki, ni ihan samanlaisia taloja mitä täälläki on. Ei niissä mittään minusta ollu erroo.*⁷⁹

Anne: *Ne venäläisten rakentamat, ni niissä oli ne parveketyylit ja ne jotenki näytti niin omituisen värikkäille. – – Esimerkiks nuo Karhunpolun kerrostalotki [Kuhmossa], ne oli vähän samantyylisiä ne suomalaisten rakentamat ja jämptillisesti kaikki rappukäytävät ja kaikki oli siistiä. Ja sitte ku oli venäläisten tekemä, ni siinä oli sitte taas joku Lenin, tai näitä työn sankarit -kuvia, plakaatteja. Ei ne kaikki [ollu pelkästään] Leninin, vai oliko Stalinia ja kaikkea. Se mikä minusta oli outto, mitä ei Suomessa näy, että just niitä isoja kuvia rakennusten päädyissä. – – Et sen näki että tuo ei oo suomalaisten suunnittelema tai tekemä.*⁸⁰

Tiina: *– – saattaa olla ihan vieri vierekkäin taloja, mutta ne on kaikki ihan eri näkösiä. Suomessa kun on tietty kaavotus, että pittää olla tietyn näköset talot tietyn mallisesti rakennettu. Siellä saattaa olla hirsitalo, sitte on tiilitalo ja puutalo ja ne on ihan eri tyyppissie kun vertaa suomalaisen rakentamisseen. Näkkyv viitteitä ortodoksisuuteenki joissaki talloissa, et se uskontoki voi vähän vaikuttaa. Mutta se kulttuuri on jotenki semmonen niin, se selkkeesti näkkyv siinä rakentamisessa. Ja piha-alueet saattaa olla, että joku on hyvinki länsimaalaisen näkönen. Vieressä saattaa hyvinki olla semmonen sekava, sekasotkutalo, jossa on tosi oudon näköstä se rakentamistyyli.*⁸¹

Neuvostoliittolainen ja venäläinen rakentamistyyli poikkesi haastateltavien mukaan huomattavasti suomalaisesta tyylistä. Suomalaiset olivat rakentaneet kaavoitetuille alueille järjestelmällisesti toisiaan muistuttavia ja haastateltaville jo lapsuudesta tutun näköisiä taloja. Venäläisten rakentaminen taas oli näyttäytynyt järjestelemättömältä ja tuntemattomalta. Jälleen kahden kulttuurin kohtaaminen oli näkynyt Kostamuksessa selkeästi ja on jäänyt muistelijoiden mieleen. Neuvostoliittolaiseen rakennustyyliin ja talojen erilaisuuteen viitattiin myös yhdessä Itäarakentajat-keruun vastauksessa – kuten Anne puhuu Kostamuksen värikkäistä taloista, myös joidenkin Moskovassa nähtyjen talojen ikkunanpielet oli maalattu värikkäiksi.⁸²

Kostamuksessa itse käyneet haastateltavat kuvailivat myös Kostamuksen muutosta rakennusajoista tähän päivään. Haastateltavista kaksi, Kari ja Anne, ovat nähneet Kostamuksen sekä rakennusaikana että sen jälkeen 2000-luvulla. Kari kuvaili kehityksen

⁷⁹ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018. Alaotsikko: Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

⁸⁰ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

⁸¹ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

⁸² SKS JPA Itäarakentajat 120.2018.

olleen hyvää ja kertoi palveluiden lisääntyneen ja parantuneen. Anne taas kuvaili Kostamuksessa tapahtunutta muutosta ränsistymisenä.⁸³ Kuvausten sävyero on huomattava.

Annen tapauksessa hänen ensimmäisiin Kostamus-kokemuksiinsa liittyy vahvoja tunteita, kuten aiemmin siteerattu huikeus ja unohtumattomuus, ja nuoren naisen mieleen oli jäänyt kuva upeasta Neuvostoliitosta. Tämä, jopa hieman ihannoivakin muistikuva, oli sittemmin tullut murskatuksi. Anne kuvaili Venäjän matkojaan ja aikuisiällä tehtyä vierailuaan Kostamukseen. Kostamuksen ränsistyminen ja neuvostoliittoaikaisen köyhyyden näkyminen kymmeniä vuosia rakennusajan jälkeen oli ollut Annelle pettymys, kun hän seuraavan kerran oli vierailut Kostamuksessa: ”Mä vaan katon, että missähän tuppukylässä me oikein ollaan.”⁸⁴ Kari oli puolestaan kokenut Kostamuksen ensimmäisen kerran silloin, kun erämaassa ei ollut ollut muuta kuin maantiepohjia ja parakkikylä. Kostamuksen rakentaminen ja alueen kehitys erämaasta kaupungiksi oli ollut hänelle jokapäiväistä arkea myös hänen virkauransa kautta 1970- ja 1980-lukujen taitteessa. Varsinaisen Kostamuksen kaupungin hän oli saanut nähdä seuraavan kerran vasta myöhemmin, kun kaupunki oli jo kasvanut nykyisiin mittasuhteisiinsa. Verrattuna ensimmäisiin erämaa-muistikuviin kehitys oli ollut huimaa ja erittäin positiivista.⁸⁵ Näistä lähtökohdista käsin on ymmärrettävää, että Annen ja Karin suhtautuminen Kostamuksen kehitykseen oli niin erilaista.

1.3 Kostamuksen vaikutukset yhteisöön, silloin ja nyt

Haastateltavat jakoivat näkemyksiään Kostamuksen laajemmista vaikutuksista Kuhmoon, Kainuuseen ja alueen asukkaisiin. He arvioivat Kostamuksen vaikutuksia yhteisöön rakentamisen aikana ja pitkällä aikavälillä nykypäivään saakka. Aihe on siis mielenkiintoinen tarkasteltavaksi myös muistitiedon valossa.

Kostamuksen yhteiskunnallisia vaikutuksia on tutkittu varsin kattavasti jo rakentamisen aikana Oulun yliopiston Pohjois-Suomen tutkimuslaitoksen julkaisemassa sarjassa (Kostamukseen liittyviä julkaisuja vuosilta 1976–1983). Sarjassa esitellään kattavasti ja laajamittaisesti Kostamuksen rakentamisen vaikutuksia hankkeen työvoimaan, jokapäiväiseen kulutukseen, sosiaaliseen elämään, Kainuun talouteen, julkisen vallan päätöksentekoon ja niin edelleen. Sarjan julkaisuissa on kuitenkin rajansa, sillä

⁸³ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

⁸⁴ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

⁸⁵ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

vaikutustutkimukset keskittyvät pitkälti vain Kostamuksen ensimmäisen rakennusvaiheen tarkasteluun, eli pidemmän aikavälin vaikutuksia ne eivät kata. Lisäksi vaikutustutkimukset ovat lähtöasetelmiltaan vaikeita, koska suurinta osaa syy-seuraus-suhteista ei voida todistaa aukottomasti. Tämän tiedostetaan myös sarjan raporteissa.

Koska vaikutustutkimusten raportit ovat hyvin kattavia, on tässä yhteydessä turhaa lähteä luettelemaan kaikkia moninaisia vaikutuksia, joita Kostamuksella on tuolloin ollut. Sen sijaan nostan esiin muutamia tärkeimpiä vaikutuksia, jotka ovat näkyneet aikalaisten arjessa ja joita haastatteluissa kuvailtiin. Tukeudun vahvasti yllä mainitun sarjan tuloksiin, vaikka ne eivät katakaan koko Kostamus-hankkeen aikajaksoa. Tämän alaluvun anti aikaisempiin tutkimuksiin verrattuna on kuitenkin pitkän aikavälin vaikutuksissa, joita haastateltavat pohtivat.

”Sieltä tuli leippää ja hyvinvointtie” – Vaikutukset rakentamisen aikana

Kainuu, kuten muukin Suomi, eli vahvaa elinkeinorakenteen murroksen aikaa 1960-luvulta alkaen. Kainuussa elinkeinorakenne oli ollut pitkään hyvin yksipuolinen, joten muutos eteni siellä raskain seurauksin. Vielä vuonna 1960 yli puolet Kainuun väestöstä sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta, kun vuonna 1980 maa- ja metsätaloudesta eli enää reilut 15 prosenttia. Teollisuuden ja palvelualojen työllisyys kasvoi ja maa- ja metsätalouden koneellistuminen nopeutti poismuuttoa syrjäkyliltä kaupunkikeskuksiin. Maa- ja metsätaloudesta vapautuva työvoima jäi herkästi työttömäksi, sillä työvoima ei ollut koulututtanutta ja maatilojen jälkikasvun oli ollut tapana jäädä töihin omien perheidensä tai sukulaisten tiloille. Jussi Melkkaan (1983) mukaan nimenomaan Kuhmo oli Kainuun kovinta työttömyysaluetta läpi 1970-luvun. Kuhmon työttömyysaste nousi 1970-luvun puolenvälin jälkeen 10–15 prosentin paikkeille, josta se lähti hienoiseen laskuun Kostamus-töiden myötä. Koko Kainuun korkein työttömyysaste sijoittuu vuoteen 1977, eli aikaan juuri ennen Kostamus-hankkeen alkamista.⁸⁶ Kainuun kouluttamattomalle ja työttömälle väestölle Kostamus oli kuin vastaus rukouksiin.

Eniten haastatteluissa mainittu vaikutus lienee se, että Kostamus toi kainuulaisille töitä taloudellisesti vaikeana aikana. Monet haastateltavat pitivät hyvänä asiana sitä, että Kostamus tarjosi työpaikkoja ja vakinaiset tulot pidemmäksi ajaksi. Joissakin perheissä Kostamus-arkea

⁸⁶ Turpeinen 1985, 216–219, 261; Melkas 1983, 17–19; Siuruainen 1980, 50; Wilmi 2003, 312. Alaotsikko: Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

elettiin jopa kymmenisen vuotta. Toimeentulo ja taloudellinen hyvä on aihekokonaisuus, joka mainittiin ja jota kuvailtiin jokaisessa haastattelussa.⁸⁷ Ytimekkäästi Kostamuksen taloudellista vaikutusta kuvasi esimerkiksi Tiina:

Laajemmin ku ajattelee, ni se toi aikonnaan paljo työllisyyttä. Kyllä monet perheet varmasti pelastu sillä, että siinä oli joku työpaikka joko molemmille tai toiselle vanhemmista. Et siinä mielessä se oli kyllä hieno asia, et se tuli.⁸⁸

Kostamus-hankkeen rekrytointi kohdennettiin julkisen hallinnon sopimusten mukaisesti nimenomaan Suomen kehitysalueisiin, joilla tarkoitettiin juuri Kainuuta ja muuta Pohjois-Suomea. Tarkoituksena oli rekrytoida kehitysalueilta nuorta, työtöntä ja alhaisestikin kouluttautunutta väkeä.⁸⁹

Kostamuksen pohjatöiden aikaan suurin osa työntekijöistä oli kainuulaisia. Esimerkiksi vuonna 1975 ratatyövoiman kainuulaisuusaste oli 80 prosenttia ja maansiirtotyövoiman 75 prosenttia. Koska pohjatöitä tehtiin paljon Kuhmon alueella, kuhmolaisten työntekijöiden määrä oli hyvin korkea.⁹⁰ Kari muistelee maansiirtoalan aktiivisuuden näkyneen Kuhmossa konkreettisesti siten, että hän oli tiennyt paljon nuoria, joiden isät olivat olleet niillä töin rajan pinnassa.⁹¹ Maansiirtoalan silloista hyvinvointia Kari kuvaa näin:

— työllisyysnäkömähän oli maansiirtopuolella siihen aikaan älyttömän hyvät. Siis kaikille oli, maansiirtopuolen urakoitsijoille oli töitä yllin kyllin. Kalustoa voitiin vaihtaa enemmän mitä normaalisti ehkä ois ja kuorma-autoilijoitaki tuli lisääkin semmosia, ketä ei ollu ja tuli muilta paikkakunniltakin, koska eihän ne millään riittäny kainuulaisetkaan etes, voimavarat siihen rakentamiseen silläkään puolella.⁹²

Kostamuksen ensimmäisen vaiheen rekrytointi onnistui suunnitellusti, sillä kainuulaisilla oli kova kiinnostus rajantakaista työmaata kohtaan. Vuonna 1980 kainuulaisesta väestöstä reilut 2/3 oli työikäisiä ja yli puolet alle 50-vuotiaita. Niinpä hankkeeseen työllistyi Kainuusta erityisesti nuorta työvoimaa. Heistä suurin osa oli hankkinut ammattitaitonsa käytännön

⁸⁷ Esim. Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

⁸⁸ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

⁸⁹ Siuruainen 1981, 278.

⁹⁰ Piironen et al. 1977, 7, 22–23

⁹¹ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

⁹² Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

työelämässä (n. 40 %) ja ammattikoulussa, ammattikurssilla tai oppisopimuskoulutuksella (n. 40 %).⁹³ Lisäksi monella kainuulaisella Kostamus-työläisellä oli takanaan useita työttömyysjaksoja viimeisten vuosien ajalta.⁹⁴ Kaiken kaikkiaan Kostamus-projektin työvoiman kainuulaisuusaste oli vuosien 1977–1985 aikana 60–80 prosenttia, ja kuhmolaisia oli Kostamuksessa työllistyneenä jatkuvasti noin 400–750 henkilöä. Suurin osa Kostamuksen naistyövoimasta (n. 10 % kokonaistyövoimasta) tuli Kainuun alueelta, eniten Kuhmosta. Lähes neljäsosa ensimmäisen Kostamus-vuoden aikana rekrytoiduista kuhmolaisista oli naisia.⁹⁵ Nämä luvut kuvaavat hyvin sitä merkitystä, joka Kostamuksella oli kuhmolaisille yhteisönä: nuoret, kouluttamattomat, työttömät ja perheenäidit saivat töitä ennennäkemättömällä tavalla.

Kouluttamattoman väestön työllistymistä Kostamukseen kuvailtiin haastatteluissa hyväksi asiaksi, sillä joidenkin haastateltavien vanhemmilla ei ollut laisinkaan koulutusta rakennusosalalle. Sadun isä on varsinainen malliesimerkki Kostamuksen onnistuneesta rekrytoinnista. Sadun mukaan isä oli työskennellyt metsurina ja hän oli siirtynyt suoraan Kostamukseen rakennusmieheksi apunaan itse hankitut taidot, ilman sen kummempaa kouluttautumista. Siirtyminen kausiluonteisista savottatöistä ympärivuorokautiseen rakennustyöhön oli taannut toimeentulon perheessä. Sadun enot puolestaan olivat käyneet rakennusalan ammattikoulun ja työllistyneet parikymppisinä vakituisesti Kostamukseen, mistä isoäitikin oli saanut olla hyvin tyytyväinen.⁹⁶ Anne taas kuvailee vanhempiensa taustaa ja Kostamuksen vaikutuksia näin:

Eihän äitilläkkään ollu mittään valtakunnan koulutusta. Ilman Kostamusta, niin missä se ois saanu olla töissä? Ja sama juttu isälläkki. – – Sillon oli paljo töitä ja se mahdollisti sen, että lapset pääsivät etteenpäin. Uskaltasin väittää että näin. Tämä oli Kostamuksen ansiota.

Sekä Annen että Tiinan lainauksissa (ylempänä) esitetään Kostamuksen vaikutus perheisiin ja lapsiin. Vanhempien työllistyminen Kostamuksessa toi toimeentuloa ja uudenlaista turvaa, jollaista ei köyhissä tai keskituloisissa perheissä ollut ennen koettu. Anne uskoo Kostamuksen olleen syy siihen, että hänellä ja hänen siskoillaan oli ollut mahdollisuus mennä lukioon. Sellaista mahdollisuutta olisi hänen mukaansa tuskin tullut ilman Kostamusta, koska

⁹³ Vrt. Pohjatöiden tekijöistä yli puolet oli ammattitaidotonta työvoimaa. Piironen et al. 1977, 27.

⁹⁴ Siuruainen 1981, 168, 170, 221; Turpeinen 1985, 255.

⁹⁵ Melkas 1983, 82–84; Isohookana-Asunmaa 2009, 240–241; Siuruainen 1980, 40, 42, 57; Wilmi 2003, 397.

⁹⁶ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018

koulunkäynti olisi ollut liian kallista. Tiina uskoo monien perheiden ”pelastuneen” Kostamuksen ansiosta nimenomaan toimeentulon parantumisen myötä.⁹⁷ Lisäksi olen saanut ymmärtää, että Kostamuksessa ansaittiin paremmin kuin Suomen puolella.⁹⁸ Nämä ovat mielenkiintoisia arvioita, joihin haluan tutkimuskirjallisuuden avulla pureutua hieman enemmän.

Kostamus-työntekijöiden palkkoja toimialoittain on taulukoinut Eino Siuruainen (1981). Taulukosta selviää, että maa- ja metsätaloustöissä, teollisuuden ja liikennöinnin aloilla aiemmin työllistyneiden peruspalkkaus oli parempi Kostamuksessa kuin sitä ennen – kuukausipalkka saattoi olla 200–700 markkaa parempi kuin aiemmin. Sen sijaan rakennuspuolen, kaupan ja hallinnon työntekijöiden peruspalkkaus saattoi olla Kostamuksessa heikompaa kuin aiemmin Suomessa. Loppujen lopuksi Kostamus-työ oli kaikilla toimialoilla kannattavaa nimenomaan päivärahojen ansiosta, sillä päivärahoja ja muita korvauksia maksettiin työntekijöille pitkän työmatkan, rajanylittämisestä aiheutuneiden kustannusten ja ulkomailla sijaitsevan työkohteen takia. Päivärahojen ansiosta kuukausipalkan määrä kasvoi keskimäärin 500–1500 markkaa verrattuna aiempaan palkkaukseen Suomessa. Kostamuksessa työntekijöiden vuosiansiot (ilman päivärahoja) saattoivat jopa tuplaantua Kainuun keskimääräisiin vuosiansioihin verrattuna. Siuruainen arvioi edelleen, että pelkästään vuosina 1977–1980 Kostamuksen työntekijöiden palkkatulot olisivat tuoneet Kuhmoon verotettavia tuloja yli 70 miljoonaa markkaa. *Kuhmon historiassa* (2003) Jorma Wilmi kirjoittaa yllä mainittujen vuosien aikana Kostamuksesta Kuhmon kunnalle kertyneiden verotulojen olleen keskimäärin 10 miljoonaa markkaa vuodessa. Melkas puolestaan arvioi koko ensimmäisen rakennusvaiheen tuoneen Kainuulle verotettavia tuloja parhaimmillaan 360 miljoonaa markkaa.⁹⁹

Melkkaan mielestä välittömät palkkatulot olivat Kostamuksen tärkein taloudellinen vaikutus Kainuussa. Melkkaan ja Luoman raportissa (1979) arvioidaan, että vuonna 1978 Kostamuksessa olleiden 3300 suomalaisen työntekijän palkkatuloilla elätettiin kaiken kaikkiaan jopa kymmentä tuhatta ihmistä. Arvio perustuu työntekijöille tehtyyn kyselyyn, jonka tulosten mukaan noin 60 prosenttia Kostamus-työntekijöistä oli naimisissa ja yli puolella työntekijöistä oli lapsia yksi tai enemmän.¹⁰⁰ Aikaisemmin pieni- ja keskituloisten työntekijöiden hyvinvointiin parempi palkkaus ja muutaman vuoden vakityö vaikuttivat

⁹⁷ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018

⁹⁸ Tämä ymmärrys perustuu haastatteluista rivien välistä tulkittuun tietoon ja Kostamuksessa töissä olleiden sukulaisteni kanssa käytyihin keskusteluihin.

⁹⁹ Siuruainen 1981, 127–128, 132–133, 229; Melkas 1983, 77; Wilmi 2003, 397.

¹⁰⁰ Melkas 1983, 77; Melkas & Luoma 1979, 98.

merkittävästi: rahaa oli enemmän ja perhettä pystyi elättämään vaikeuksitta. Vanhempien tulojen kasvamisen vaikutuksia haastateltavien elämässä kuvaillaan lisää seuraavassa pääluvussa.

Satojen kainuulaisten työntekijöiden tulotason nousu tuottaa välillisiä ja kerrannaisvaikutuksia, joita on toki hankala arvioida aukottomasti. Yhdessä yllä mainitun sarjan julkaisussa arvioidaan Kostamuksen työllistäneen kaksi henkilöä Kainuussa yhtä Kostamus-työläistä kohden.¹⁰¹ Mikäli arvio osui kohdalleen, kainuulaisten työllisyystilanne parantui huomattavasti myös Kostamuksen ulkopuolisen työvoiman keskuudessa.

Siuruaisen mukaan Kostamus lisäsi jonkun verran liikennepalveluiden, elintarvikkeiden ja rakennusmateriaalien vientiä Kainuusta. Lisäksi maakuntaan (esimerkiksi Kuhmoon) muutti uusia asukkaita nimenomaan Kostamuksen takia, jotta työmatka rajan taakse olisi lyhempi. Väestön kasvanut työllisyys lisäsi kulutuskysyntää, kun rahaa oli enemmän ja sitä uskallettiin käyttää erilaisiin hyödykkeisiin turvatus toimeentulon ansiosta. Klassisen kysynnän ja tarjonnan lain mukaisesti kysynnän kasvaessa myös tarjonta kasvaa. Niinpä Kostamus lisäsi kainuulaista hyödyketuotantoa ja yrittäjyyttä – varsinkin pohjatöiden aikaista maansiirtoyrittäjyyttä ja varsinaisen rakentamisen aikaista elintarviketuotantoa ja liikennöintiä. Näin ollen myös työvoiman kysyntä kasvoi, ja niin edelleen.¹⁰²

Haastateltavat muistelevat, että taloudellisen tilanteen parantuminen näkyi yleisestikin Kuhmossa. Yksi Kostamuksesta eritoten hyötynyt toimiala oli asuntotuotanto.

Satu: – – *kuinka paljon Kuhmoon [keskustaan] esimerkiksi rakennettiin, mis mummoki asu kerrostalossa, niin sinne alko tulemaan semmosia hakataloja. Ja mun mielestä ne tuli ihan vaan sitä tarkotusta varten, että piti saada työntekijöille asuntoja.*¹⁰³

Kari: *[Se näkyi] kaikessa rakentamisessa, siihen aikaan oli niin valtavaa se rakentaminen, että kokonaisia katuja rakennettiin. Aina omakotitaloja kerrallaan tuli.*¹⁰⁴

Jo Kostamuksen pohjatöiden aikaan Kuhmon kaupungissa valmistauduttiin tulevaan työmaahan, syrjäseutujen asukaskatoon ja asuntokuntakokojen pienenemiseen. Kerrostaloasuntoja nousi keskustaan 1970-luvulla nopeassa tahdissa. Halukkaita asujia uusiin

¹⁰¹ Melkas et al. 1976, 29.

¹⁰² Siuruainen 1981, 50, 83, 97, 110, 113–114, 117–118.

¹⁰³ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹⁰⁴ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

koteihin olisi riittänyt moninkertaisesti asuntojen lukumäärään verrattuna. Osa valmistuneista asunnoista oli sovittu Finn-Stroille työsuhdeasunnoiksi. Asuntolainoja haettiin 1970-luvulla enemmän kuin normaalisti, ja Kostamuksen rakentamisen aikaan monet työläiset rakensivat samaan aikaan omia talojaan Kainuun puolella. Myös Sadun perhe rakensi omakotitaloa Kuhmon keskustaan 1970-luvulla. Lisäksi valtio myönsi Kainuuseen niin kutsuttua jälkihoitorahaa Kostamuksen-hankkeen loppuvaiheessa. Jälkihoitorahan turvin Kainuun kuntiin rakennettiin paljon julkisia rakennuksia ja parannettiin tieverkostoa, jotteivat urakat olisi loppuneet Kostamuksen jälkeen kuin seinään. Kuhmon osuus jälkihoitorahoituksesta jäi Wilmin mukaan melko pieneksi, sillä Kuhmoon oli tuolloin sijoitettu noin kolmannes Kainuulle tarkoitetuista maatalouden avustusvaroista.¹⁰⁵

Näistä kaikista tekijöistä voidaan päätellä Kostamus-työmaan vaikuttaneen (välittömästi ja välillisesti) tuhansiin kainuulaisiin taloudellisesti positiivisella tavalla, kun vaikutusimpulssi kohdistui voimakkaimmin Kostamuksen lähialueisiin, erityisesti Kuhmoon ja sen asukkaisiin.¹⁰⁶ Melko pian Kostamus-työn päättymisen jälkeen julkaistussa Kuhmon kesäakatemiaan julkaisussakin (1993) kirjoitettiin, että ”lähes jokainen perhe Kuhmon seudulla oli tavalla tai toisella mukana hankkeessa”.¹⁰⁷ Haastateltavien arviot merkittävistä taloudellisista hyödyistä ja pelastuneista perheistä ovat siis hyvin perusteltavissa.

On kuitenkin otettava huomioon, että nämä yllä luetellut vaikutukset eivät Kostamus-urakan tilapäisyydestä johtuen olleet kovin pitkäaikaisia. Taloudelliset vaikutukset näkyivät Kainuussa ja Kuhmossa voimakkaimmin Kostamuksen rakentamisen aikaan, minkä jälkeen puitteet lähtivät supistumaan takaisin aiempiin mittasuhteisiinsa ja osa työvoimasta palautui työttömyyteen. Lisäksi on muistettava, että kaikki Kostamuksen hyödyt eivät jääneet Kainuuseen ja Kuhmoon, vaan valuivat ulkokunnilta tulleen työvoiman mukana, teollisuusosaamisen puutteen ja pienten kainuulaisyriyten riittämättömän kapasiteetin takia muualle Suomeen. Kainuulaisten korkeat odotukset Kostamuksen pitkäaikaisista talousvaikutuksista olivat ylimitoitettuja, mikä mainitaan usein myös Kostamukseen liittyvissä julkaisuissa.¹⁰⁸

Muista Kostamuksen rakentamisesta välittömästi seuranneista vaikutuksista haastateltavat mainitsivat esimerkiksi Kuhmon vilkkauden. Haastateltavien mielestä Kostamus vilkastutti

¹⁰⁵ Melkas & Luoma 1979, 101–102; Heikkinen 2002, 79; Vuolteenaho 2002, 112; Wilmi 2003, 397; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹⁰⁶ Siuruainen 1981, 281.

¹⁰⁷ Sweedler 1993, 55. Alan Sweedlerin artikkelissa vertaillaan Suomen ja Venäjän raja-alueiden toimintaa Yhdysvaltojen ja Meksikon raja-alueisiin. Suom. Kaisa Koskinen.

¹⁰⁸ Esim. Siuruainen 1981, 281; Melkas 1983, 70–72; Isohookana-Asunmaa 2009, 240–241.

Kuhmon kaupungin, toi sinne uusia asukkaita ja toimeliaisuutta. Kostamus vaikutti osaltaan siihen, että 1980-luvun alkupuolen Kuhmossa elettiin Timon mukaan ”kukoistuksen aikaa”.¹⁰⁹ Tämäkin näkemys pitää tavallaan paikkaansa. Wilmin mukaan Kostamus hillitsi nuoren väestön pois muuttoa, sillä se tarjosi töitä. Nuoria myös koulutettiin Kostamusta varten 1970-luvun alusta alkaen. Kostamuksen alkuvaiheen aikana Kuhmon pitkään jatkunut muuttotappio kääntyi muuttovoitoksi, kun uusia työntekijöitä muutti lähemmäs työmaata. Peruskoulun oppilasmäärän arvioidaan tuolloin lisääntyneen noin 50 oppilaalla, mikä oli Kuhmon kokoisessa kunnassa oikea voittopotti. Kuhmon väkiluku oli Kostamuksen alkuvaiheissa reilut 14 000, joka jäikin korkeimmaksi piikiksi Ruotsiin kohdistuneen muuttoaalton jälkeen.¹¹⁰ Tuota muuttovoiton ja kukoistuksen aikaa ei kuitenkaan kestänyt kovin kauaa. Kuten Satukin muistelee, monet Kostamus-työmaata varten Kuhmoon muuttaneet muuttivat myös nopeasti pois urakan päättymisen jälkeen.¹¹¹

Muista Kostamuksen sosiaalisista vaikutuksista muistetaan usein mielikuva lisääntyneestä alkoholinkulutuksesta työntekijöiden keskuudessa. Haastateltavista Timo muisteli kuulleensa puheita Kostamuksessa vallinneesta alkoholiongelmasta: ”– – kuin moni sieltä sai alkoholinkäytön kautta kenkää ja joutu lähtemään, niitä kait oli aika paljo.”¹¹² Edelleen kainuulaisten keskuudessa elävistä mielikuvista huolimatta Kostamus-työntekijöiden alkoholinkäyttöä on tutkittu vähänlaisesti. Tutkimuskirjallisuudessa asiaan otetaan kantaa vaihtelevasti. Usein Kostamuksen aiheuttamien sosiaalisten ongelmien puinti jää vain maininnan tasolle, eikä väitteille esitetä paljonkaan perusteita.¹¹³

Jussi Melkkaan raportit (1981, 1983a, 1983b) Kostamus-työmaasta lienevät kantaaottavimpia julkaisuja tästä aiheesta. Vuoden 1981 raportti *Majoitustyömaa ja alkoholinkäyttö* on perusteellinen selvitys työntekijöiden alkoholinkäytöstä ja sen eri vaikutuksista.¹¹⁴ Kaiken kaikkiaan raporteista käy ilmi, että Kostamus-työmaan alkoholiongelmat olisivat olleet melko vähäisiä. Kostamus-työmaalla työntekijöiden alkoholinkulutus oli normaalia runsaampaa,

¹⁰⁹ Esim. Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹¹⁰ Ruotsiin muutto oli voimakkaimmillaan 1960-1970-lukujen taitteessa. Wilmi 2003, 306–307.

¹¹¹ Wilmi 2003, 397; Piironen et al. 1977, 44–45; Siuruainen 1981, 270; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹¹² Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹¹³ Esim. Wilmi 2003, 397.

¹¹⁴ Tutkimus perustuu Kostamus-työntekijöiden haastatteluihin ja työmaalla suoritettuun kyselytutkimukseen. Siinä selvitetään työntekijöiden alkoholin kokonaiskulutusta (työmaalla ja kotona), kulutuksen syitä ja yhteyksiä muihin sosiaalisiin ongelmiin. Kyselyssä ja haastatteluissa työntekijät saivat itse arvioida omaa ja muiden alkoholinkulutusta. Melkas 1981, 16–19.

mutta alkoholinkäyttö tasaantui työntekijöiden poistuttua työmaalta. Kostamus-työntekijöiden alkoholinkäyttö painottui normaalia enemmän väkevään alkoholiin.¹¹⁵

Vuoden 1981 raportin tuloksista selviää, että työntekijät ajattelivat oman alkoholinkulutuksensa vähentyneen, mutta kaikkien työntekijöiden yhteisen kokonaiskulutuksen kasvaneen. Melkkaan mielestä Kostamuksen alkoholiongelmien laajuutta oltiin liioiteltu mediassa, joten tulos heijasti osaltaan median aikaansaamaa joukkoharhaa. Lisäksi omaa alkoholinkäyttöä pyritään usein vähättelemään. Kaiken kaikkiaan työntekijöiden alkoholin kokonaiskulutus oli kasvanut vain vähän, vaikkakin Kostamuksessa alkoholin suurkuluttajia oli suhteellisen paljon. Alkoholin kokonaiskulutuksen kasvu johtui nimenomaan väkevän alkoholin kulutuksen lisääntymisestä. Melkkaan mukaan perheelliset eivät olleet kovin taipuvaisia lisäämään alkoholinkäyttöään, mutta jos näin kävi, nimenomaan heidän kohdallaan alkoholinkäyttö kasvoi eniten verrattuna aiempaan käyttöön. Perheellisten työntekijöiden ryhmässä alkoholin suurkuluttajat jatkoivat Kostamus-töitä usein pitkän aikaa.¹¹⁶

Väkevän alkoholin lisääntynyt käyttö liittyi tietenkin osaltaan salaiseen vaihtokauppaan, jota suomalaisten ja venäläisten välillä harrastettiin ankarasta valvonnasta huolimatta. Venäläistä vodkaa oli helppo saada. Esimerkiksi Anne kertoi vanhempiansa vieneen länsimaisia tuotteita venäläisille ja saaneen vastineeksi vodkaa. ”En mä tiiä oisko vanhemmillä ollu mittään muuta ku votka, mitä ne halus sieltä”, muisteli Anne.¹¹⁷ Alkoholia käytettiin viikon aikana työmaalla – sitä muisteltiin myös Itärakentajat-keruun vastauksissa. Yhdessä kirjoituksessa kerrottiin, että eräiden itsenäisyyspäiväjuhlien jälkeen pientareilta olisi kerätty noin 4000 vodkapulloa. Koska alkoholinkäyttö oli työmaalla tiukasti kiellettyä, todistusaineistot poistettiin asunnosta heti.¹¹⁸ Perheellisten lisääntynyt alkoholinkäyttö heijastui luonnollisesti perheiden sisäisiin tilanteisiin ja viikonloppujen kulkuun. Alkoholistiperheen arkea kuvaillaan myöhemmin toisessa pääluvussa.

¹¹⁵ Melkas 1983a, 97; Melkas 1983b, 101–102; Melkas 1981, 28, 55.

¹¹⁶ Melkas 1981, passim.

¹¹⁷ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹¹⁸ SKS JPA Itärakentajat 43.2018; SKS JPA Itärakentajat 118.2018

”Kymmenien vuosien jälkeenkä Kostamus vaikuttaa täällä” – Vaikutukset nykypäivänä

Kostamuksen malmikaivos on edelleen toiminnassa ja tuottaa työtä Suomenkin puolella, vaikka varsinaiset rakennustyöt päättyivät vuosikymmeniä sitten. Pellettiä kuljetetaan yhä rautateitse Kuhmon Vartiuksen kautta satamiin ja sieltä edelleen ulkomaille.¹¹⁹ Kostamuksen pitkän aikavälin vaikutuksia haastateltavat kertoivat tämän päivän näkökulmasta. He vertailivat Kostamuksen rakentamisen aikaa ja nykyhetkeä oma-aloitteisesti.

Erityisesti haastateltavia huolesti Kuhmon kutistuminen Kostamuksen ajoista. 14 000 asukkaan kukoistuskaudesta on jäljellä enää reilut 8000 asukasta ja tyhjiä liikehuoneistoja, ”mustia ikkunoita”.¹²⁰ Kostamus tuo kuitenkin edelleen vilkkautta Kainuun keskuksiin, kun kostamuslaiset asioivat kainuulaisissa kaupoissa. Parissa haastattelussa heitetään, että ilman Kostamusta Kuhmon tilanne voisi olla huonompikin.¹²¹

Kari: *Toisaalta, nyt jos mennään sitten pitemmälle ja tullaan tähän päivään. Niin nyt meitä on reilu 8000 ihmistä ja se Kostamus-rakentaminen, ku sillon rakennettiin paljon tähän [keskustan alueelle], niin nyt se toisaalta tekee sen, että täällä älyttömästi tulee jäämään kiinteistöjä tyhjilleen. Omakotitaloja ja liikehuoneistoja. Ku kasvettiin tavallaan sen Kostamuksen takia aika isoksi, ja nyt sitten yleistä kehitystä seuraten palataan pienempiin puitteisiin. – – Ni siitä seuraa se, että kiinteistöjen hinnat romahtaa, niinku ne on tehny muuallaki ja niin ne tekee Kuhmossaki. Kostamus saattaa jopa sitä kautta vielä vaikuttaa, että täällä on aika paljo sitä kiinteistökantaa. Se, että kyllähän venäläisten käyminen täällä, onhan se näkyny katukuvassa ja tuonu liikkeille liikevaihtoa – –. Mutta tälläki hetkellä, kyllähän se jonki verran tuo toimeliaisuutta tänne, kun kaupoissa käy venäläisiä.¹²²*

Anne: *Mua joskus ärsyttää, ku tietyt, jotkut ihmiset puhuu, että ryssä tänne, kun ne tulee ja liikenteen tukkona ja kaupassa ku on. Mä vaan että voe, elekkää menkö Kajjaanniin, pysähtykkää tänne ja tuokaa ne rahat, ja ihannaa ku te käytte täällä ja ostate. Pitäs paljoki käydä, että toivottavasti ne tulis Kuhmoon, eikä menisi Kajjaanniin eikä muualle.*

Minä oon kauheen ilonen, että se oli ja tapahtu täällä, ja Kuhmo saa olla mukana tässä. Mene ja tiä, me oltassiin ehkä joku Hyrynsalmi, Puolanka -kokonen pitäjä tässä vaiheessa, jos Kostamusta ei oisi ollu sillon aikonnaan.¹²³

Sen lisäksi, että venäläiset tuovat rahaa Kuhmoon ja Kainuuseen, myös kainuulaiset vierailevat ahkerasti Venäjän puolella. Kuhmolaiset käyvät ostamassa Venäjältä halvempaa

¹¹⁹ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018. Alaotsikko: Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹²⁰ Esim. Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹²¹ Esim. Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹²² Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹²³ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

bensaa, päivittäistavaroita ja käyttävät palveluita. Tämä on haastateltavien mukaan tärkeä osa raja-alueiden vuorovaikutusta. Taloudellisia hyötyjä siitä saavat molemmat osapuolet.¹²⁴

Tiina kuvailee Kuhmon ja Kostamusten välistä vuorovaikutusta tärkeäksi myös molemminpuolisen kulttuurintuntemuksen ja koulujen yhteistyön osa-alueilla:

Onhan sitten niitä muitaki, minä en edes tiää mitä kaikkea Kuhmolla on Kostamuksen suuntaan. Siis näitä taidepuolen, musiikkiopiston ja muitaki. Musiikkiopistollahan on tietyt konsertit aina mitä ne pittää, ja sieltä Kostamuksen puolelta kai niitä taiteilijoita myöski tulee.

Että koulut pitävät yhteyttä ja käyään vuoroin vieraissa. Onhan se hyvä oppia kaikin puolin, myöskin lasten ja nuorten nähä että nuin lähellä rajaa on vähän eri tyyppistä ja siitä tulee paljon hyvääki. Sitte ossaa myöskin arvostaa mitä meillä täällä Suomessa on, minkälaiset olot. Ja mitenkä hiennoo esimerkiksi se venäläinen kulttuuri on, sehän on tosi mahtava. Vaikka siellä ei rahalla välttämättä mällätä, kun ne koulut on aika tiukilla. Mutta sillä vähälläkin ne pystyy tekemään tosi mahtavaa taidetta ja kulttuuria, ja ne on ylpeitä siitä aidosti, kun siellä käy aina vierailmassa. Se on ihan mahtava nähhä. Ja sitten lastenki on hyvä se nähhä, että muutaki on ku tämä mejjän länsimainen tapa ellää.¹²⁵

Kulttuurisella vaihdolla Tiina viittaa esimerkiksi Kuhmon Kamarimusiikin ja Kuhmon musiikkiopiston tekemään yhteistyöhön rajan toiselle puolelle. Kuhmolaiset ja kostamuslaiset soittavat vierailevina tähtinä eri konserteissa ja kokoonpanoissa. Kuhmon ja Kostamuksen peruskoulujen välinen yhteistyöperinne puolestaan ylläpitää vuosittaisia vierailuja molemmilla kouluilla. Samalla nämä ovat oppimiskokemuksia ja verkostoitumismahdollisia nuorille. Kulttuurivaihtoa käydään myös kulttuurikeskus Juminkeon kautta, joka kerää ja esittelee kalevalaista ja karjalaista kulttuuria niin Kuhmossa kuin ympäri Karjalaakin. Vienankarjalaisen kulttuurin vaihtuvuus on Sadun mielestä onnistunut nimenomaan Kostamuksen ja sen avaamien mahdollisuuksien ansiosta.¹²⁶

Yleisen tason negatiivisia vaikutuksia Kuhmon kutistumisen lisäksi ei juurikaan tuoda esiin haastatteluissa. Karin mukaan aikanaan pelättiin rajan takaa tulevan huumeita ja rikollisuutta Kuhmoon, mutta pelko osoittautui turhaksi.¹²⁷ Tutkimuskirjallisuudessa ei oteta kantaa Kostamuksen pitkäaikaisiin seurauksiin rikollisuuden osalta.

¹²⁴ Esim. Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹²⁵ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹²⁶ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹²⁷ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

2. KOSTAMUS HENKILÖKOHTAISELLA TASOLLA

Työskentely Kostamuksessa vaati työntekijöiltään eroa normaalista elämäntilasta, sillä he asuivat viikot työmaayhteisössä. Suomalaisten oleskelu rajan toisella puolella oli hyvin säädeltyä. Työpäivät olivat pitkiä ja raskaita, vapaa-aikaa oli hyvin vähän. Vapaa-aikanaan työntekijät muun muassa kuluttivat aikaa kieverissa sen aukioloaikoina, harrastivat liikuntaa ja viettivät iltoja parakeissaan kukin omissa puuhissaan. Suomalaisten ja venäläisten välinen kanssakäyminen oli kiellettyä, eikä suomalaisilla ollut esimerkiksi lupaa vieraila venäläisten asunnoissa. Rajoitukset eivät kuitenkaan estäneet, vaan ystävyys- ja parisuhteita suomalaisten ja venäläisten välillä luotiin aktiivisesti ja salainen vaihtokauppa kukoisti.¹²⁸

Yllä oleva lyhyt kuvaus Kostamus-arjesta on varsin tuttu monista teoksista. Sen sijaan kysymys siitä, mitä kotona sillä aikaa tapahtui, on useimmiten jäänyt kysymättä. Tämän tutkielman lähdeaineistossa käsitellään arkea ja Kostamuksen vaikutuksia täysin uudesta ja vähemmän huomiota saaneesta näkökulmasta. Keskiöön nostetaan koti-Kuhmoon jääneiden lasten kokemukset ja tunteet Kostamus-arjesta. Mitä lapset touhusivat silloin, kun isä, äiti tai molemmat vanhemmat olivat poissa kotoa? Miltä lapsesta tuntui, kun hän joutui hyvästelemään äidin tai isän jälleen yhdeksi viikoksi? Miten vanhempien poissaolo on vaikuttanut lapsiin silloin ja myöhemmin aikuisuudessa? Muun muassa näitä kysymyksiä käsitellään tässä pääluvussa.

2.1 Tavallista elämää?

Tässä aluvussa keskitytään Kostamus-arkeen täysin uudesta ja ennen tutkimattomasta perspektiivistä, lapsuuden muistelusta käsin. Haastateltavat muistelivat, minkälaisia arkiviikot ja viikonloput olivat olleet ja miltä ne silloin olivat tuntuneet. Tässä aluvussa painottuvat arjen ja perhehistorian näkökulmat. Lisäksi haastateltavat kertoivat, miltä vuoden 1980 Kostamus-kolari oli näyttänyt lasten silmin.

Kuten aiemmin mainittiin, Kostamus yhdistetään usein perheiden sosiaalisiin ongelmiin, muun muassa alkoholinkäytön, perheväkivallan ja avioerojen lisääntymiseen.¹²⁹ Valmistautuessani haastatteluihin oletin näiden ongelmien nousevan esiin kaikissa haastatteluissa edes jossain määrin. Oletukseni osoittautui vääräksi, sillä vain yksi

¹²⁸ Työntekijöiden kokemuksesta Kostamus-arjesta, ks. esim. Lukkari 2001, 2005, 2006.

¹²⁹ Esim. Wilmi 2003, 397. Ks. myös Melkas, 1981.

haastateltava kertoi Kostamuksesta aiheutuneiden alkoholi- ja perheongelmien vaikuttaneen häneen erittäin negatiivisesti.¹³⁰ Muuten Kostamuksen aikaan viitattiin enimmäkseen tavallisena elämänä.¹³¹

Artikkelissaan ”Tutkijat vastentahtoisten informanttien jäljillä” (2015) Mikko Salasuo jakaa oman kokemuksensa haastattelututkimuksen suorittamisesta kuntodopingia käsittelevässä tutkimuksessaan (2012). Doping-aihe oli osoittautunut kaikin puolin arkaluontoiseksi ja tutkimukseen oli ollut vaikeaa löytää haastateltavia.¹³² Vaikka tämä tutkielma käsittelee eri aihetta ja paljon pienemmässä mittakaavassa, pystyn samaistumaan Salasuon kuvailemiin haasteisiin.

Perheensisäiset ongelmat ja päihteiden käyttö ovat edelleenkin vaiettuja aiheita. On ymmärrettävää, jos näitä asioita lapsuudessaan nähneet tai kokeneet henkilöt eivät halua vapaaehtoisesti niistä kertoa. Niinpä haastatteluihin todennäköisesti halusivat osallistua sellaiset henkilöt, jotka eivät olleet kokeneet sosiaalisia ongelmia Kostamukseen liittyen. Haastatteluja on siis mahdollista tarkastella puheenvuoroina, joissa Kostamuksen aikaa halutaan muistella positiivisesta tai neutraalista valokeilasta – tämän näkökulman nosti esille myös Salasuo.¹³³ Kostamus-aikaisten muistojen rekonstruoiminen positiivisessa valossa voi olla eräänlainen vastaveto niille negatiivisille näkemyksille, jotka ovat korostuneet vaikkapa mediassa ja kirjallisuudessa.¹³⁴

Ennen arjen kuvailuja on kiinnitettävä huomiota toiseenkin seikkaan, joka on vaikuttanut haastateltavien muisteluun ja niissä esiintyviin sävyeroihin: haastateltavien ikä.¹³⁵ Haastateltavien muistelema Kostamus-arki sijoittui lapsuuden ja nuoruuden eri ikävaiheisiin. Eri ikävaiheille tyypillisesti vanhempien poissaolo oli ollut merkittävää tai vähemmän merkittävää. Joissakin perheissä Kostamus-arkea elettiin yli kymmenen vuotta, joten lapset kasvoivat nuoriksi ja aikuisiksi ilman toisen ja joissain tapauksissa kummankaan vanhemman

¹³⁰ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹³¹ Esim. Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

¹³² Salasuo 2015, passim.

¹³³ Salasuo 2015, 188–189.

¹³⁴ Esim. Melkas viittaa median synnyttämään ”joukkoharhaan” Kostamus-työntekijöiden alkoholinkäyttöön liittyen. Melkas 1981, 55.

¹³⁵ Ikä ei tietenkään ole ainoa tekijä, joka vaikuttaa muistelun sisältöön, sävyyn, määrään tai laatuun. Jokainen haastateltava on erilainen, jokainen heistä muistaa ja luo kerrontaa omalla tavallaan. Toiset ovat luontaisia tarinankertojia, joillekin tunteiden jakaminen on helpompaa kuin toisille. Myös haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutus vaikuttaa muisteluun. Tässä tapauksessa on kuitenkin keskeistä tuoda esiin haastateltavien ikäeroja ja niiden vaikutuksia, sillä myös haastateltavat itse pohtivat niitä haastatteluissa.

läsnäoloa. Myös haastateltavat itse pohtivat lapsuuden ja nuoruuden ikävaiheita ja niille tyypillisiä teemoja.¹³⁶

Lapselle omat vanhemmat ovat elämän tukipilari ja heistä otetaan mallia. Kotiolot ja perheenjäsenet ovat tärkeitä alakouluikäisenä, jolloin vanhempien poissaolo saattaa tuntua vaikealta. Murros- ja teini-iässä taas mennään kohti aikuisuutta ja itsenäistymistä. Silloin kaverit ja nuorten omat jutut tuntuvat tärkeämmiltä kuin perhe. Yläaste- ja lukioikäisenä vanhempien poissaoloa ei välttämättä noteerata samalla tavalla kuin alakouluikäisessä.¹³⁷

Jaottelen haastateltavat iän ja muistelun sävyerojen mukaisesti kolmeen ikä- ja tunnekategoriaan. Ensimmäisessä kategoriassa on Kari, joka oli noin 16–17-vuotias ammattikoululainen, kun hänen isänsä oli Kostamuksessa vuonna 1975. Karin kokemus Kostamus-arjesta oli hyvin lyhytaikainen. Hän muisteli, ettei Kostamus-arki poikennut juurikaan tavallisesta elämästä – olihan teini-ikäisellä muutenkin menossa itsenäistymisen vaihe.¹³⁸

Toisessa kategoriassa ovat Markku (s. 1963) ja Anne (s. 1964). Heidän kohdallaan vanhemmat lähtivät Kostamukseen haastateltavien ollessa vielä hyvin nuoria, ja Kostamus-arki oli jatkunut aina täysi-ikäisyyteen asti. Markun muisteleva Kostamus-arki kesti haastateltavien joukosta pisimpään, sillä hän oli ollut muistinsa mukaan alle 10-vuotias, kun isä oli jo ollut mukana Kostamuksen pohjatöissä. Annen vanhempien työssäkäynti Kostamuksessa oli sijoittunut aikoihin, jolloin hän oli ollut noin 13–18-vuotias. Annen ja Markun muistelevaan Kostamus-aikaan ei ollut liittynyt ikävää, vaan arjessa keskityttiin tiukasti koulunkäyntiin tai omiin vapaa-ajan harrastuksiin. Kumpikaan ei kokenut olleensa yksinäinen, vaan Kostamus-arkeen oli pikemminkin totuttu pienestä pitäen.¹³⁹

Nuorimmat haastateltavat, Timo (s. 1967), Tiina (s. 1969) ja Satu (s. 1969), muodostavat kolmannen ikäkatgorian. Tiina oli ollut Kostamus-aikana noin 8–15-vuotias samoin kuin Satu, jonka isä oli ollut Kostamuksessa suunnilleen saman ajan kuin Annen ja Tiinan vanhemmat. Timon äiti oli työskennellyt Kostamuksessa noin seitsemän vuoden ajan tämän ollessa noin 10–17-vuotias.¹⁴⁰ Nämä kolme haastateltavaa muistivat selkeimmin sen ikävän,

¹³⁶ Esim. Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹³⁷ Haastateltavista esimerkiksi Satu jaotteli lapsuuttaan ja nuoruuttaan näin. Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹³⁸ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹³⁹ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁴⁰ Vaikka Timo ja Markku olivat suunnilleen saman ikäisiä, kun heidän vanhempansa lähtivät Kostamus-töihin, heidän muistelussaan oli selkeitä sävyeroja. Timon muistelu ikävästä ja vaihtuvista tunteista tuli

jonka vanhempien poissaolo aiheutti. Heidän muisteluissaan käsiteltiin koettuja tunteita ja muutoksia perhedynamiikassa enemmän kuin muiden haastateltavien muistelussa.¹⁴¹

Toisen ja kolmannen kategorian ero korostuu hyvin, kun vertaillaan Annen ja Tiinan muistelun sävyeroja. Siskosten tuntemukset Kostamus-arkea ja siihen liittyviä muistoja kohtaan ovat kuin eri ääripäistä. Annella on Kostamus-ajasta omien sanojensa mukaan ”jeesmuistot”, kun taas Tiinan muisteluun liittyvät vahvasti ikävän, hylkäämisen ja turvattomuuden tunteet. Anne pohti ikäerojen vaikutusta oma-aloitteisesti haastattelutilanteessa, sillä hän arvasi siskojen välisessä muistelussa olevan eroja.¹⁴²

”Lapsi äittiesä outtaa” – Kostamus-arki lapsen silmin

Karin, Timon ja Sadun perheissä Kostamuksessa kulki vain toinen vanhemmista. Timon tapauksessa äiti, Karin ja Sadun kohdalla isä. Karin mukaan isän työssäkäynti Kostamuksessa ei juuri poikennut normaalielämästä, sillä perhe oli tottunut isän kulkemiseen ”savotoilla”. Satu kertoi alkuvaiheessa ikävöineensä isäänsä, ja ikävä purkautui usein viikonloppuisin kiukuttelemalla. Yläasteaikoina isän poissaolo ei ollut haitannut, vaan oli pikemminkin helpottanut murrosikäisen tytön elämää. Arki isosiskon ja äidin kanssa oli sujunut ongelmitta. Siskon kanssa Satu muisteli olleensa hyvinkin läheinen, niin kuin kaksoset. Timon tapauksesta erikoisen tekee nimenomaan äidin työskentely Kostamuksessa. Timo uskoi, että äidin poissaolo oli ollut hänelle raskaampaa kuin mitä isän poissaolo olisi mahdollisesti ollut. Hän ajatteli äidin olleen tunnepuolella isää läheisempi, ja siksi ero äidistä oli tuntunut niin vaikealta.¹⁴³ Näiden kolmen haastateltavan arjessa mukana oli kuitenkin ollut edes toinen vanhemmista, ikään kuin yksinhuoltajana, joten lasten ei ollut tarvinnut pärjätä pitkiä viikkoja keskenään ilman aikuista.

Markun, Annen ja Tiinan kohdalla Kostamuksessa olivat olleet molemmat vanhemmat. Perheiden lapset olivat joutuneet itsenäistymään varhain ja huolehtineet toinen toisistaan. Markku oli ehtinyt viettää Kostamus-arkea kotona isoveljien kanssa jonkin aikaa, ennen kuin veljekset olivat kasvaneet vanhemmiksi ja jokaiselle oli tullut omat kuvionsa. Arki toisen

haastattelussa vahvemmin esiin kuin Markulla, joten oli luontevampaa sijoittaa hänet samaan kategoriaan Tiinan ja Sadun kanssa.

¹⁴¹ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹⁴² Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁴³ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018. Alaotsikko: Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

isoveljen kanssa kaksin oli sujunut Markun mukaan hyvin, vaikka kähinää olikin tullut silloin tällöin. Annen ja Tiinan perheessä isosiskot olivat olleet vastuussa pienemmistään.¹⁴⁴ Anne pohdiskeli arkea ilman vanhempia näin:

Oli se kyllä loppujen lopuks aika hurjaa aikaa. Että ajattele jos jotaki ois sattunu, nii me ollaan me viis tyttöö keskennään. Nii, ja ei silloin ollu kännyköitä eikä saatu tiettoo. Ihan oikeesti. Ja sitte että, oliko meillä tieto että jos jotaki sattuu, että miten äitin ja isän tavotamme sitten. Joskushan ne kävi – – keskiviikkosin, saatto käydä. Ja sitte maanantaiaamuna lähtivät ja perjantaina palasivat. Ni sen voit uskkoo, että oltiin me tytöt aika paljo keskennään.¹⁴⁵

Annen lainauksesta selviää, että hänen suhtautumisensa nuoruuden Kostamus-arkeen on muuttunut ajan kuluessa. Annen mielestä arki ilman vanhempia oli nuorena tuntunut melko tavalliselta. Hän tuumi haastattelussa, että vanhempien poissaoloon oli silloin tottunut.¹⁴⁶ Aikuisiällä muisteltuna siskosten arkielämä näyttäytyikin Annelle eri tavalla kuin aiemmin. Lause ”ajattele jos jotaki ois sattunu” on aikuiselle tyypillistä riskien arviointia, mikä ei todennäköisesti tulisi lapselle edes mieleen. Annen, Tiinan, Markun ja monien muiden vanhemmat olivat ottaneet suuren riskin, kun olivat jättäneet nuoret selviytymään arjesta ilman aikuisen apua.

Nykypäivän näkökulmasta katsottuna lasten jättäminen yksin vaikuttaa hieman kyseenalaiselta, jopa sopimattomalta ratkaisulta. Annen ja Tiinan perheessä nuorin sisko oli ollut juuri ja juuri kouluikäinen silloin, kun vanhemmat olivat menneet Kostamukseen. Siitä huolimatta kukaan aikuinen ei ollut käynyt katsomassa tyttöjen perään arkiviikon aikana. Niin muistelivat kumpikin Anne ja Tiina.¹⁴⁷

Jouko Hulkon (1993) kirjoituksesta selviää, että Suomessa päivähoitojärjestelmän kehittäminen oli alkanut vasta vuonna 1973, kun päivähoitolaki oli astunut voimaan. 1970-luvun puolen välin kieppeillä vain viidennes alle kouluikäisistä lapsista oli kuulunut päivähoitopalvelujen piiriin. 1980-luvun puolella lukema oli ollut edelleen alhainen, vain noin 40 prosenttia.¹⁴⁸ Samaan aikaan perheenäidit olivat kulkeneet yhä enenevässä määrin vakituisissa töissä. Siitä voidaan päätellä, että Kostamuksen rakentamisen aikaan oli ollut

¹⁴⁴ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁴⁵ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁴⁶ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁴⁷ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁴⁸ Hulkko 1993, 32.

varsin tavallista jättää pienetkin lapset kotiin työpäivien ajaksi. Käytäntö ei vielä tuolloin ollut normaalista poikkeavaa. Voi olla, että esimerkiksi Annen, Tiinan ja Markun tapauksissa lapsista eivät olleet huolehtineet muutenkaan aikuiset juurikin ilmiön tyypillisyyden takia – etenkin, koska kyseessä olivat kuitenkin olleet jo kouluikäiset lapset.

Haastateltavista Anne, Tiina ja Timo pohtivat vanhempien ja lasten välistä etäisyyttä myös omien vanhempiensa näkökulmasta. Varsinkin äitien tunteja mietittiin. Tiina ja Timo arvelivat, että heidän äitinsä olisivat poteneet syyllisyyttä Kostamuksen aiheuttamista lähdön hetkistä ja vuosia jatkuneesta erosta omiin lapsiinsa. Anne muisteli, että äiti oli antanut hänelle luvan ostella kaupasta vastakirjalle kaikenlaista. Anne epäili, että äidin heltyminen oli johtunut siitä pahasta olostä, jonka lasten jättäminen yksin oli äidissä aiheuttanut. Timo mietti myös isänsä tilannetta. Äidin lähtö Kostamus-töihin oli jättänyt isän yksinhuoltajaksi, mikä oli siihen aikaan ollut melko harvinaista. Kuten Timo sanoi, isän oli pitänyt olla ”isänä ja äitinä”.¹⁴⁹ Äitien ja isien roolit olivat vielä tuolloin perinteisesti rajoittuneet, ja Timo arveli roolien yhtäkkisen muutoksen olleen kuormittavaa – ei pelkästään äidille, vaan myös isälle. Lisäksi Timo pohti esimerkiksi pitkäjänteisen harrastuksen uupumista ja liitti sen arjen kuormittavuuteen: ehkäpä isällä ei yksinhuoltajana ollut riittävästi aikaa ja energiaa kuljettaa poikaa jääkiekkoharjoituksiin, joten aktiiviharrastaminen oli saanut jäädä.¹⁵⁰ Nämä pohdinnat avaavat Kostamusta täysin uudesta tulokulmasta. On selvää, että Kostamus-arki kuormitti niin lapsia kuin heidän vanhempiaankin. Mielenkiintoista on se, että lapset olivat osanneet tulkita vanhempiensa tunteita ja ymmärtäneet, ettei arki ollut varsinaista herkkua kenellekään.

Kysyin haastateltavilta, miten heidän aikansa kului silloin, kun vanhemmat kulkivat Kostamuksessa töissä. Osalle haastateltavista, esimerkiksi Karille, Kostamus-arki oli tuntunut tavalliselta elämältä. Toisille, esimerkiksi Tiinalle, se muistui mieleen pärjäämisenä ja selviytymisenä. Yleisesti ottaen arkipäivät kuuluivat koulua käydessä ja vapaa-ajan harrastuksissa.¹⁵¹ Markku muisteli, ettei koulu ollut silloin kiinnostanut ja läksyt olivat jääneet tekemättä, kun he isoveljen kanssa olivat heittäneet ”kirjat nurkkaan” ja lähteneet ”pellailemaan jottain”.¹⁵² Annelta koulunkäynti ja opiskelu tuntuivat vieneen suurimman

¹⁴⁹ Samankaltaisia ajatuksia isien yksinhuoltajuudesta, ks. Aalto 2012, 115–119.

¹⁵⁰ Kostamus-työntekijöiden kokemuksia ei ole juurikaan tutkittu tunteiden näkökulmasta. Kattavan tutkimuskirjallisuuskatsauksen ja SKS:n Itäarakentajat-keruun läpikäynnin valossa tämänkaltaiset pohdinnat vanhempien tunteista ovat poikkeuksellisia. Vaikka tämän tutkielman keskiössä ovat Kostamus-työntekijöiden lapset, antoivat haastattelut vinkkejä myös siihen, miten työntekijöiden kuvakulmaa voisi avata uudella tavalla. Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁵¹ Esim. Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁵² Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

osan ajasta, sillä Ruotsista paluun jälkeen hän oli yrittänyt kovasti sopeutua takaisin suomalaiseen kouluun. Kukaan näistä kolmesta, Kari, Markku tai Anne, ei muistellut ikävöineensä vanhempiaan, sillä koulu ja vapaa-ajan touhut veivät ajatukset muualle. Anne kertoi ikävöinnin sijaan uppoutuneensa kirjojen maailmaan.¹⁵³ Kari, Markun ja Annen arki ilman toista tai kumpaakaan vanhempaa oli siis tuntunut normaalilta. Se, että he eivät olleet kaivanneet vanhempiaan, erottaa heidät kolmesta muusta haastateltavasta.

Tiina, Satu ja Markku muistelevat tavallisen viikon kulkua ja omia touhujaan näin:

Tiina: *No, koulun jäläkkeen varmaan minä jossain vaiheessa aina tein läksyt ja sitten minä paukuttelin pihalle. Ja myö oltiin aina kavereitten kanssa tosi paljo ulukona. Leikittiin kaikki mahdolliset, mitä voi kuvitella siihen aikaan. Polliissii ja rosvoo, pöntterrööö, kymmenen tikkuo lauvalla, nurkkajussie, ilimamunnaa. Kaikki mahdolliset leikit mitä muistaa siltä ajalta, ni myöhän aina illat pitkät leikittiin. Sitte ruettiin pesäpalloa harrastamaan ja jääkiekkoa ja lentopalloa, ku meillä oli lentopalloverkko siinä piha-alueella. Ja sitte jos vaikka ei oltu porukalla, ni sitte oli aina joku yks tai kaks hyvää kaverii siinä ja sitte vaikka kiikussa istuttiin ja kulutettiin kauhheesti ulkona aikkaa. Siis tosi paljon.*

Se tuntu tosi pitkältä. Monesti keskiviikkona minä olin jo ihan tuskastunu, että ku minä en jaksaa oottaa sitä perjantaita. – – Ja sitte torstai tuntu tosi mukavalta, ku tiesi että huomenna ne tulloo.¹⁵⁴

Satu: *No meillä oli siis sikäli hyvä, että ku me asuttiin siinä Peurajärven koululla, niin – – meillä kävi kirjastoauto, sit meillä oli jääkiekkokaukalo, jalkapallokenttä. Me oltiin kylän poikien kanssa, pelattiin jalkapalloa, jääkiekkoa. Sitte ku siinä oli järvi, ni – – pysty luistelemaan pitkin sitä järvee, ennenku tuli lumi. – – Meidän kaverit asu maalaistaloissa, niin käytiin heidän luonaan yökylässä. Ja ne oli sellasii jännittäviä, ku siellä on eläimiä sun muuta. – – Äiti teki paljo käsitöitä ja mun mielestä me harrastettiin todella paljon kävelyä.¹⁵⁵*

Markku: *– – ei kai siinä se kummempaa. Jaettiin vähä työvuorolistoja, kuka siivoo mitäki ja mitä tehään. Torstain ja perjantain välisenä yönä oli meillä aina hirveet siivoukset. Että perjantaina tullee, ni paikat kunnossa. – – Toinen teki listan, että mitä tehään ja toinen valihti aina sitten. – – Meilläkään ei ollu sillon, ei tullu vettä ja ei ollu sisävessoja eikä mittään. Järvestä otettiin ruokavesi – –.¹⁵⁶*

Suurin osa haastateltavista muisteli yhteisiä pelejä ja leikkejä kavereiden kanssa. Monet illat hurahivat esimerkiksi jääkiekkoa pelatessa, pääasiassa ulkoillessa ja liikunnallisissa merkeissä. Haastateltavat olivat viettäneet paljon aikaa isoissa porukoissa naapuruston muiden lasten

¹⁵³ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

¹⁵⁴ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁵⁵ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹⁵⁶ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

kanssa.¹⁵⁷ Hulkon (1993) mukaan 1960–1980-lukujen lapset ja nuoret olivat tyypillisesti olleet aktiivisia harrastuksissaan. Urheilun lisäksi lapset olivat harrastaneet keräilyä ja käsitöitä, ja monilla oli ollut omia lemmikkieläimiä – tämä kävi ilmi myös joissakin haastatteluissa.¹⁵⁸ Haastateltavien kertomukset liikunnallisista leikeistä ja peleistä vertautuvat hyvin Hulkon kuvailuun tuon ajan lapsuudesta.

Aika oli kulunut myös sisarusten kesken. Eritoten Annen muistelussa siskot saivat tärkeän roolin ja hän muisteli monia yhteisiä seikkailuja siskojensa kanssa. Anne kuvaili eläväisesti esimerkiksi koulumatkoja, kaupassakäyntejä ja hiihtoretkeä, joita he olivat tehneet siskojen kesken.¹⁵⁹ Annen kerronta oli vahvasti nostalgian sävyttämää, ja hän muisteli kaihoisesti sisarusten kanssa vietettyä aikaa. Yksi huomattava ero siskosten välisessä arkiviikkojen muistelussa kuitenkin on. Anne muisti touhut juuri siskojen kesken, Tiina puolestaan vain leikit kavereidensa kanssa: ”Minä en oikein muista, että myö hirveesti oltas oltu siskojen kanssa. Minä muistan kaverit lapsuudesta.”¹⁶⁰ Ero voi johtua monista tekijöistä, esimerkiksi haastateltavien erilaisista persoonallisuuksista, mutta minun tulkintani mukaan lapsuudenkoti oli merkinnyt heille eri asioita. Anne kertoi, että hän oli kokenut erilaisuutta koulussa. Hänellä ei ymmärtääkseni ollut ympärillään suurta kaveriporukkaa, toisin kuin Tiinalla. Vapaa-aikaa Anne oli viettänyt mieluiten kotosalla itsekseen tai siskojen kanssa. Tiina vaikuttaa olleen päinvastainen. Hän ei ollut halunnut jäädä kotiin yksinäisyyteen, vaan oli viettänyt mieluiten aikaa kavereiden seurassa mahdollisimman isolla sakilla. Annelle koti oli ollut siskojen kanssa jaettu, sosiaalinen paikka. Tiinalle koti oli merkinnyt yksinäisyyttä.

Kuten yllä selvisi, jotkut haastateltavat muistelivat torstaita siivouspäivänä – oli valmistauduttava vanhempien paluuseen työmaalta. Työt oli jaettu sisarusten kesken ja siivous oli jatkunut joskus yötä myöten. Torstait ja perjantait kuvailtiin kaiken kaikkiaan viikonpäivistä toiveikkaimmiksi, kun vanhempia oli odotettu saapuvaksi kotiin pitkän viikon jälkeen. Perjantaihin liittyi haastateltavien kertomuksissa ilon ja riemun tunteita. Viikonlopun aloitus toi joillekin haastateltaville mieleen iloisia hetkiä, sillä vanhemmat olivat usein tuoneet tuliaisia Kostamuksesta. Tiina, Anne ja Timo muistavat vanhempien tuoneen herkkuja viikonlopuksi. Timo kertoi viinereistä, makeissekoituksista ja pastilleista, joita äiti oli tuonut lapsille. Niitä hän oli oppinut odottamaan perjantaisin. ”Siis perjantaina, mä muistan, että mä valvon vaikka kuinka myöhään aina ja katon televisioo, ja mä söin ihteni sairaaksi niitä

¹⁵⁷ Esim. Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁵⁸ Hulkko 1993, 32. Esim. Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁵⁹ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁶⁰ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

likööri-karkkeja”, muisteli puolestaan Anne nauraen.¹⁶¹ Tiina, Anne ja Satu muistivat vanhempiensa tuoneen tytöille maatuska-nukkeja Kostamuksesta. Lisäksi Satu muisti vihreän pipon, jonka hän oli saanut isältään tuliaisena ja jota hän oli pitänyt ylpeänä päässään siitä eteen päin.¹⁶²

Satu, Tiina ja Timo kertoivat ikävöineensä vanhempiaan varsinkin nuorempina. Kuten Tiina kertoi yllä, ikävä oli ollut viikon aikana niin tuskastuttavaa, ettei vanhempia olisi millään jaksanut odottaa. Tiinan mukaan ikävä oli kohdistunut nimenomaan äitiin, sillä isä ei ollut tuntunut samalla tavalla läheiseltä. Myös Timolla oli samankaltaisia tulkintoja, kuten yllä selvisi.¹⁶³ Tätä ilmiötä haluan pohtia hieman enemmän.

Äitien ja isien perheensisäisten roolien on nähty pysyneen vuosisatojen ajan melko muuttumattomina. Eriikka Oinonen (2013) kuvailee äidin ja isän roolien jakautuneen perinteisesti yksityisen ja julkisen sektorin tehtäviin. Äiti hoiti usein kotia ja kasvatti lapsia, eli äidin rooli sijoittui pitkälti yksityiselle sektorille. Isä taas teki töitä kodin ulkopuolella, eikä juurikaan osallistunut lastenkasvatukseen. Isän rooli perheensä elättäjänä sijoittui siten julkisen sektorin alueelle.¹⁶⁴ Vanhempien roolien asteittainen muutos alkoi hiljalleen teollistuneessa Suomessa jo 1800-luvulla ja jatkui ryminällä viimeistään 1960-luvulla elinkeinorakenteen murroksen ja kaupungistumisen vanavedessä. Kehitys suosi aiempaa enemmän myös naisten työssäkäyntiä ja vanhemmuuteen liittyvistä asioista puhuttiin julkisuudessa enemmän kuin ennen. Kaikkiaan 1960–1970-lukujen uusia tuulia kuvaillaan joissain yhteyksissä ”suureksi tasa-arvoprojektiksi”.¹⁶⁵ Nykyajan eurooppalaisen ihanteen mukaan, Oinonen kirjoittaa, vanhempien roolit jakautuvat tasapuolisesti julkiselle ja yksityiselle sektorille. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että molemmat vanhemmat tekevät töitä sekä osallistuvat kotiaskareisiin ja lasten kasvatukseen ihan yhtä lailla.¹⁶⁶

¹⁶¹ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁶² Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹⁶³ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁶⁴ Käsityksiä vanhempien perinteisistä rooleista voi myös kritisoida. Nykyaikainen keskustelu perheistä, vanhemmuudesta ja vanhempien tehtävistä on voinut yksinkertaistaa ja nostalgisoida menneisyyden perhekuva. Esimerkiksi *Kasvatus & Aika* -lehden pääkirjoituksessa (1/2016) kirjoitetaan, että vahva kotiäitikkulttuuri ei Suomessa vakiintunut missään vaiheessa samalla tavalla kuin Euroopassa. Aalto & Ilmakunnas & Korpiola 2016, 4. Keskustelua perinteisen isän roolista, menneisyyden isyydestä, isien ja äitien tehtävistä, ks. esim. Aalto 2012, 62–91.

¹⁶⁵ Aalto 2012, 69–70, 74–76, 99–103.

¹⁶⁶ Oinonen 2013, 12–15. Elinkeinoarakenteen murroksesta ja sen vaikutuksista Kainuun väestöön, ks. esim. Turpeinen, 1985.

Vanhat käytännöt istuvat kuitenkin tiukassa, ja varsinkin Kostamuksen rakentamisen aikaan vanhempien perinteisiksi ajatellut roolit olivat olleet edelleen ajankohtaisia. Anne kuvaili isän ja äidin rooleja tavalla, joka käy yksiin Oinosen artikkelin kanssa:

*Kato ku, semmonen sukupolvi oli, jotta eihän isäkkään, ku ei hän osallistunu kotitöihin. Niinku sinun ikäpolvi on semmosta että äitit ja isät tekkee, hyvä että isätki ehkä enemmänki ruokia, ja osallistuu lasten kasvatukseen ja näin. Ni ei herraisä minun lapsuudessa. – – Isä ku tuli, se istahti ruokapöytään ja äiti pani keittolautasen valmiiksi, jossa oli se annoski. [läimäisee kädellä pöytää] Ja kaato jopa juomalassiinki maion – –.*¹⁶⁷

Annen mukaan äiti oli ollut lasten kanssa läheisempi kuin isä – äiti oli useinkin jutellut nuorten asioista heidän kanssaan. Tiina ja Anne kuvailevat kummatkin isäänsä melko etäiseksi vanhemmaksi. Isän kommunikointi lasten kanssa oli heidän mukaansa ollut enemmän käskytystä kuin keskustelua. Annen mielestä syvällinen keskustelu tai edes kuulumisten vaihto isän kanssa ei olisi tullut kuulonkaan. Samanlaista muistelua löytyy myös Ilana Aallon tutkimuksesta (2012), jossa tuon sukupolven isää kuvaillaan ankariksi, poissaoleviksi ja työteliäiksi vanhemmiksi. Aallon tarkastelemien kirjoitusten mukaan aiempien sukupolvien isät olivat olleet kurinpitäjiä, jotka olivat viihtyneet kodin sijaan työpaikoilla – isät olivat pitäneet perheen toimeentulosta hyvää huolta.¹⁶⁸

On siis täysin ymmärrettävää, ettei Tiina ollut ikävöinyt isäänsä. Tämä on mielenkiintoinen yhteys Timon kertomukseen, nimittäin myös Timo oli kokenut äidin henkisesti isää läheisemmäksi ja äidin poissaolon sen takia raskaaksi. Samaa linjaa jatkoi edelleen Kari: Karin mukaan hänen äitinsä oli työnsä puolesta jatkuvasti kotona ja isän poissaolo oli tuntunut aivan normaalilta.¹⁶⁹ Haastateltavien kuvailujen perusteella voidaan olettaa, että vanhemmista nimenomaan äiti oli ollut lapsille yleensä läheisempi kuin isä. Niinpä ei yllätä, että äidin lähteminen Kostamus-töihin oli saattanut tuntua lapsista erityisen vaikealta. Timon sanoin äidin poissaolo oli ollut ”luonnotonta” ja ”edustanut isompaa menetystä”.¹⁷⁰ Kuten ensimmäisessä pääluvussa kerrotaan, Kuhmosta oli moni perheenäiti lähtenyt

¹⁶⁷ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018. Annen kertomaa isyyden muutosta voidaan Aallon väitöskirjaan tukeutuen kuvailla myös niin sanotuksi ”uudeksi isyydeksi”. Kuten Anne sanoi, nykyajan isät osallistuvat entistä enemmän lasten kasvatukseen ja kodinhoitoon. Aktiiviset ja osallistuvat isät esitetään vastakohtina perinteisille isille. Isien ja lasten väliset tunnesiteet korostuvat isyydessä enemmän kuin aiemmin. Aalto 2012, 76–77.

¹⁶⁸ Aalto 2012, 66, 73–74.

¹⁶⁹ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹⁷⁰ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

Kostamukseen. Äidin poissaolon raskaat seuraukset tunnetasolla koskettivat siis monia kuhmolaisia lapsiperheitä, eivätkä tähän tutkielmaan haastateltujen henkilöiden tarinat ole varmasti ainoita laatuaan.

Tiinalla ja Timolla ikävä oli unohtunut perjantaisin ja vanhemmat otettiin vastaan iloisissa tunnelmissa. Niin kuin aiemmin mainittiin, alakouluikäisellä Sadulla ikävä purkautui viikonloppuna kiukuttelemalla.¹⁷¹ Timo kuvaili hyvin viikonloppuihin liittyviä monia tunteita:

— — sunnuntai oli se huono päivä. Ku tiesi iltaa kohti, sitte äiti lähtee pois ja se kuvio siinä perheessä muuttu. Kun ehkä perjantaina oli semmonen fiilis, semmonen helpottunut ja riemukas fiilis. Ja sitte äiti tuli ja — — toi jotaki hyvää ja karkkia. — — Että siinä oli ihan erilainen fiilis ja semmonen riemu, helepotus ja vapautuneisuus ehkä siinä. Ja sitten taas sunnuntaina se oli justiin sitä toista laittaa. Sitten siinä oli tietty sopeutuminen siihen viikkoon ja... Ehkä siellä oli viikon varrella se odotus perjantaisa. Että perjantaina voi olla vapaammin, tai jotenki on helepompi olla. Tämmöstä oli se kokemus itellä.¹⁷²

Timon lainaus kiteyttää hyvin sen tunneskaalan, joka vanhempien poissaoloon liittyi. Perjantain ilo ja riemu olivat vaihtuneet nopeasti suruksi ja ikäväksi sunnuntaina, kun lapset olivat osanneet odottaa vanhempansa taas lähtevän. Timo muisteli äitinsä kertoneen, että lähdöt olivat olleet tunteikkaita: ”Minä olin jotenki reagoinu, että mee vain sinne Kostamukseen. Että minä olin ollu selvästi siitä suuttunu.”¹⁷³ Tiina muisteli sunnuntain kuluneen aina liian nopeasti ja illalla hän ei ollut saanut unta, koska vanhemmat lähtivät Kostamukseen seuraavana yönä. Monesti Tiina olikin kömpinyt äidin viereen nukkumaan keskellä yötä.¹⁷⁴

Suurimmaksi osaksi viikonloput olivat haastateltavien mukaan sujuneet mukavasti. Perhe oli ollut koossa ja aikaa oli vietetty yhdessä. Viikonloput olivat kuluneet monen haastateltavan perheissä televisiota katsellessa, saunoessa ja kaupassa käydessä. Karin perheessä lauantai oli ollut huoltopäivä, kun kuorma-autoa oli valmisteltu seuraavaa viikkoa varten. Satu muisteli sunnuntain olleen vierailupäivä, jolloin he olivat käyneet usein isoäidin ja enojen luona

¹⁷¹ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁷² Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁷³ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁷⁴ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

kylässä. Kun haastateltavat kasvoivat, viikonlopun viettäminen vanhempien kanssa ei tuntunut enää tärkeältä.¹⁷⁵

Annen ja Tiinan perheessä viikonloppuun liittyi kuitenkin eräs Kostamuksen ikävä sivuvaikutus: alkoholi. Alkoholismi on tabu, josta harvemmin uskalletaan puhua. Asioiden todellista laitaa ei myönnetä ulkopuolisille ja perheensisäiset ongelmat pysyvätkin usein vain lähipiirin tiedossa. Tiina ja Anne pystyivät molemmat jakamaan muistojaan Kostamus-ajan viikonlopuista.

Tiinan mukaan Kostamus oli tuonut alkoholismien heidän perheeseensä, eli alkoholiongelmaa ei ollut ennen kuin vanhemmat olivat menneet Kostamukseen töihin. Vanhempana siskona Anne uskoi päässeensä viikonlopuista helpommalla eikä joutunut kokemaan ”viinanhuuruuksia” viikonloppuja kovinkaan pitkää aikaa. Sen sijaan hän ounasteli nuorempien siskojensa kärsineen siitä häntä enemmän. Annen pohdinta osui oikeaan. Tiinalle koti oli muuttunut viikonloppuna ahdistavaksi ja turvattomaksi, kun vanhemmat olivat ottaneet alkoholia ja riidelleet keskenään. Joskus kohteeksi olivat joutuneet lapsetkin, jotka olivat piiloutuneet huutavilta vanhemmilta ja lenteleviltä tavaroilta.¹⁷⁶ Tiina muisteli viikonloppujen kulkua näin:

No se oli ihan kauheata. Siis, ne otti sitte viinaa ja sitte ne joi sitä alkoholia pitkän illan, kunnes jompi kumpi oli siinä kunnossa että ne rupesivat tappelemaan. – – isosiskot ei ollu välttämättä kotona sillon, kun ne lähtivät seurustelemaan niitten poikakavereittensa kanssa. Van ite sitte aina ehti piilopaikkaa millon mistäki, että ku ei tarteisi kuunnella sitä tappelluu. Monesti aina menin sen kerrostalon kellaritiloihin istummaan pimmesseen, ku siellä aina valot sammu tiettyin väliajoin. Ku painasi sinne kellariin ne valot, ni sitte se aina jonku tietyn minnuuttimäärän oli valot päällä. Ni sitte aina välillä sitä istu pimmeessä ku ei päässy sitä valloo pistämmään päälle. Semmosta tosi ahistavvaa. – – Se perjantai oli aina vakio ylleensä näin, että sitten oli semmonen juopotteluilta. Lauantaina sitte oli vähä rauhallisempaa, sillon ei välttämättä lauantaina aina otettu sitä alkoholii. Se oli saunailta, sitte käyttöin saunassa ku meillä oli perhesaunavuoro. Ja sitte piti jo rueta rauhottummaan, että jos sunnuntaina pittää jo pakata tavaroita ja lähttöö tehä. Joskus saatto vielä lauantainaki juopottelu jatkuu, mutta harvemmin isällä. – – Lauantai-ilta oli semmonen, ku se oli monesti se rauhallisempi ilta, ni sillon katottiin televisiota yhdessä. – – Sunnuntai tuntu aina menevän hirveän nopeesti. Sunnuntaina aina katottiin Pieni talo preerialla, se näky sillon, ni sen muistan ku istuttiin telekkarin ääressä ja sitä katottiin. Sitte jossain vaiheessa ku kampeuvuttiin nukkumaan ni alako minulla se ahistus aina, että kohta se äiti taas lähttöö.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Esim. Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹⁷⁶ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁷⁷ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

Tiinan kertomus on koskettava ja rehellinen kuvaus alkoholistiperheen todellisesta arjesta. Monta päivää kestäneen ikävöinnin jälkeen vanhemmat olivat viimeinkin saapuneet kotiin, mutta viikonloput olivat aina osoittautuneet pettymyksiksi. Tiina muisteli tietyn vaiheen perjantaista olleen iloista aikaa, kun tuliaisat jaettiin ja kaupasta käytiin ostamassa valtava ”ruokaläjä” viikonloppua varten.¹⁷⁸ Sen jälkeen ilo oli vaihtunut peloksi.

Yllä olevasta sitaatista voi huomata, että Tiina tiivistä muistelussaan useat samalla tavalla toistuneet viikonloput yhdeksi kokemuskertomukseksi. Muistot viikonlopuista olivat Tiinalle myös esimerkiksi Saara Tuomaalan (2004) ja Ulla Savolaisen (2015) määrittelemiä eloisia muistoja. Eloisalle muistolle tyypillisesti Tiinan mainitsi kertomuksessaan selkeän muistin paikan.¹⁷⁹ Tiina muisteli, kuinka kerrostalon kellaritilat olivat olleet eräänlainen turvapaikka, kun hän oli hakeutunut pois riitelevien vanhempien läheisyydestä. Perhe-elämän ja viikonloppujen ahdistavuutta ilmentää lainauksessa se, että pimeä kellari oli tuntunut lapselle turvallisemmalta vaihtoehdolta kuin oma koti. Kerrostalon kellari on Tiinan kerronnassa muistin paikka, joka tiivistää yhteen monia traumaattisia muistoja, kokemuksia ja negatiivisia tunteita.

Tiina ja Anne antoivat huomattavan erilaiset näkemykset vanhempiensa alkoholismien vaikutuksista. Kaikista haastateltavista nimenomaan Tiinalla Kostamus-aikojen muistelu oli sävyltään negatiivisinta. Äidin ikävöiminen sekä yksinäisyyden ja hylätyksi tulemisen tunteet olivat olleet läsnä koko Tiinan kouluajan. Vanhempien alkoholiongelma ja turvattomat kotiolot tuntuivat olleen kirsikka kakun päällä. Niinpä Tiina ei muistellut Kostamuksen aikaa lämpimästi. Annen muistelussa vanhempien alkoholiongelma tuntui olevan yksi, mutta vain pieni osa suurempaa kokonaisuutta. Sen sijaan, että Anne olisi murehtinut turvattomia kotiolojaan, hän oli kamppaillut erilaisuuden tunteen ja haasteita tuoneen koulunkäynnin kanssa. Hän ei ollut Ruotsista muuton jälkeen kokenut kuuluvansa oikein mihinkään joukkoon. Kaiken lisäksi vanhempien ajautuminen Kostamus-töihin rahan perässä oli tuottanut murrosikäiselle Annelle häpeää.¹⁸⁰

Sisarusten muistelusta voi huomata, että he eivät anna vanhempiensa alkoholismille samanlaista painoarvoa. Yksi syy tälle voi olla haastateltavien ikäero. Tiina oli joutunut näkemään vanhempiensa alkoholisoitumisen ja kärsimään siitä herkkien ikävuosien aikana,

¹⁷⁸ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁷⁹ Tuomaala 2004, 34–36; Savolainen 2015, 71–72, 114–116.

¹⁸⁰ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

eli silloin, kun oma perhe olisi ollut Tiinalle vielä erittäin tärkeä. Vanhemmat siskot olivat kulkeneet omissa menoissaan viikonloppuisin ja Anne oli muuttanut omilleen jo ennen vanhempien Kostamus-töiden päättymistä. Hänelle vanhempien merkitys oli vähentynyt itsenäistymiseen, kouluongelmiin ja isosiskojen järjestämien ”seurustelujuttuihin” verrattuna. Kuten Anne pohti, hän ja vanhemmat siskot olivat aiemmin ehtineet nähdä vanhempansa niin, ”että viina ei ollu vienykkään”.¹⁸¹ Sen sijaan nuoremmat siskot olivat joutuneet vielä kotona asuessaan todistamaan monet kerrat noita alkoholinhuuruisia ja turvattomia viikonloppuja.

Arjen ja viikonloppujen lisäksi jotkut haastateltavat muistelivat loma-aikoja. Annen muistelun mukaan kesälomat olivat kuluneet mökillä siskojen kanssa touhutessa. Satu ja Timo taas muistelivat perheen kanssa tehtyjä kesälomareissuja.¹⁸² Kostamuksen ajan valokuvat liittyivät haastateltavien mukaan useimmiten juhlatilanteisiin ja loma-aikoihin: kesälomamatkat ja perheretket, joulut ja ylioppilasjuhlat, häät ja hautajaiset olivat yleisimmin kuvattuja hetkiä.¹⁸³

Valokuvia otettiin Sadun ja Timon mukaan myös autosta. Molempien haastateltavien perheissä oli Kostamuksen rakentamisen aikana ollut mahdollista ostaa uusi auto, jolla sitten päästiin matkustelemaan ympäri Suomen. Sadun perheessä vanha kupla oli vaihtunut Ladaan.¹⁸⁴ Timon vanhemmat puolestaan investoivat uuteen Toyotaan. ”Siihen aikaan vielä autot ei ollu itestäänselevyyksiä. Ja sitä ennen kulukupelinä oli isälläki mopo, millä se meni töihin”, kertoi Timo. Hänen mukaansa äidin hyvä palkka Kostamuksessa oli yllättänyt isän.¹⁸⁵

Vanhempien paremmat palkkatulot heijastuivat koko perheeseen – Kostamus-töistä seurannutta vaurastumista muisteltiin lähes kaikissa haastatteluissa. Joillekin haastateltaville vaurastuminen oli näkynyt massiivisina ruokaostoksina, toisille vanhemmat olivat antaneet rahaa käytettäväksi aiempaa enemmän.¹⁸⁶ Haastateltavista Satu ja Timo kertoivat molemmat ymmärtäneensä Kostamuksen taloudellisen merkityksen jo lapsuudessaan. Timon perheelle uutta oli ollut se, että molemmat vanhemmat olivat pystyneet tienamaan vakituisesti ympäri vuoden. Se oli helpottanut perheen arkea ja antanut uusia mahdollisuuksia, joista auton

¹⁸¹ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁸² Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁸³ Esim. Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁸⁴ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹⁸⁵ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁸⁶ Esim. Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

ostaminen oli ollut yksi.¹⁸⁷ Sadulle Kostamuksen merkitys oli valjennut heti alkuvaiheessa, kun vanhemmat olivat ostaneet kotiin uudet kerrossängyt:

Mä muistan, me mentiin Kuhmon keskustaan ostamaan ja... – – Nyt me voidaan ostaa teille nää kerrossängyt ja te saatte nämä. Ja se oli kova juttu, koska se oli silleen, et sitä rahaa on joutunu säästämään. – – Mun mielestä se näky niin sanotusti vaurastumisena. Nyt jälkikäteen ku mä oon kattonu, miten valtavasti meillä on astioita, erilaisia astiastoja. – – meillä on yks varasto Kuhmossa, joka on täynnä... Siis siellä on aivan hirvittävästi astioita ja kaikkee. Ja ne on kaikki mun mielestä 70-luvulla hankittua Arabiaa. – – Et se raha toi sen, että... Äitiki sai jonku yleiskoneen ja tämmösii, jolla on edesautettu kotona olemista.¹⁸⁸

Tuliaisat Kostamuksesta, uusi Lada, kerrossängyt ja kodintarvikkeet olivat tulleet osaksi perheen arkipäivää heti isän lähdettyä Kostamus-töihin. Lisäksi enolta oli voinut pyytää lahjaksi mitä vain – ”eikä hän kyseenalaistanu, hän vaan osti.” Sadulle nämä olivat olleet selviä parannuksia ja merkkejä siitä, että isän ja enojen poissaololla oli ollut koko perheelle jokin syvempi merkitys. Varsinkin, kun isä oli siirtynyt kausiluontoisesta metsurin työstä vakituiselle rakennustyömaalle, oli rahan tulo ollut jotakin sellaista, mihin ei ollut siihen mennessä Sadun perheessä totuttu. Rahaa oli ollut Kostamuksen myötä käytettävissä uudella tavalla ja vanhempien rahankäyttö oli muuttunut. Sadun mukaan perheen vaurastuminen oli ollut lapsen näkökulmasta mullistavaa ja aihe korostuikin Sadun kerronnassa. Hän kertoi Kostamuksen taloudellisesta merkityksestä oma-aloitteisesti läpi haastattelun.¹⁸⁹ Sadun kertomus on oiva esimerkki siitä, miten Kostamus-työmaan aikaansaama parannus koko Kainuun tulotasossa realisoitui yksilötasolla, eli kainuulaisissa talouksissa.

Kostamuksen ajan muistelu sisältää kuvailua arjesta, viikonlopuista ja loma-ajoista. Pääasiassa viikot ilman toista tai kumpaakaan vanhempaa olivat sujuneet ilman sen suurempia ongelmia. Vapaa-aika oli kulunut omissa leikeissä ja touhuissa. Nuorimpaan ikäryhmään kuuluneet haastateltavat olivat ikävöineet vanhempiaan viikolla, muut haastateltavat eivät niinkään. Viikonloput olivat kuluneet useimmiten mukavissa tunnelmissa. Haastatteluissa arvioitiin Kostamuksen vaikutuksia perheensisäisiin asetelmiin ja vanhempienkin tuntoja pohdittiin. Taloudellinen näkökulma tuotiin esiin lähes kaikissa haastatteluissa: Kostamus oli tuonut uudenlaista toimeentuloa ja vaurastumista moniin perheisiin, ja lapset olivat saaneet siitä osansa tuliaisina, lahjoina ja ostoksina. Yksi ikävimmistä Kostamuksen sivuvaikutuksista oli

¹⁸⁷ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁸⁸ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹⁸⁹ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

raju alkoholinkäyttö, josta oli kärsitty Annen ja Tiinan perheessä. Nuorempana siskona Tiina oli joutunut nielemään Kostamuksen karvaan kalkin, mikä väritti hänen kertomustaan kokonaisuudessaan.

Muistelusta löytyy kaksi tasaväkistä näkökulmaa. Joillekin arki oli selviytymistä – selviytymistä eron hetkistä, ikävästä, yksinäisyydestä tai turvattomista viikonlopuista. Toisille arki oli tavallista elämää, sillä vanhempien poissaolohan oli vain tottumiskysymys. Sitäpä sopiikin pohtia, miten tavallista elämä ilman omia vanhempia voi lapsille lopulta olla.

”Se oli kansallinen suru” – Kostamus-kolarin muistelu

Torstaiamuna 20. maaliskuuta 1980, tapahtui linja-auto-onnettomuus, joka elää edelleen kainuulaisten kollektiivisessa muistissa. Kolarissa suomalaisia Kostamus-työntekijöitä kuljettanut linja-auto törmäsi täydessä soralastissa olleeseen neuvostoliittolaiseen kuorma-autoon matkalla Kostamukseen. Onnettomuuden syyksi epäiltiin pakkaskelissä huurtunutta linja-auton tuulilasia ja kirkasta aamuaurinkoa, jotka häiritsivät näkyvyyttä ja sokaisivat nuoren kuljettajan. Suoralla tienpätkällä pysäköitynä ollut kuorma-auto yllätti kuljettajan, joka yritti jarruttamatta väistää kuorma-autoa menosuuntaan katsottuna vasemmalle. Kuljettaja ei kuitenkaan pystynyt estämään törmäystä. Törmäys kuorma-autoon repäisi linja-auton oikean puoleisen seinän halki. Linja-autossa oli yhteensä 45 matkustajaa, joista noin kolmekymmentä loukkaantui niin, että he tarvitsivat välittömästi sairaalahoitoa. Loukkaantuneita kuljetettiin Kostamuksen ja Kuhmon terveyskeskuksiin sekä Kajaanin keskussairaalaan. Kuljetusapuna oli myös Kainuun rajavartioston helikopteri.¹⁹⁰

Onnettomuudessa kuoli kymmenen kainuulaista: seitsemän kuhmolaista, yksi kajaanilainen ja kaksi suomussalmelaista. Uhreista yksi kuoli helikopterikyydityksen aikana ja kaksi sairaalassa muutamien päivien sisällä onnettomuudesta. Kiirastorstaina 3. huhtikuuta 1980 kuolonuhrit saatettiin viimeiselle matkalle julkisessa siunaustilaisuudessa Kuhmon kirkossa ja heidän omaisilleen järjestettiin muistotilaisuus. Kuhmon kirkossa ihmisiä oli läsnä noin 1500. Julkinen muistojuhla pidettiin seuraavana päivänä. Vainajat haudattiin omien kotipaikkakuntiansa hautausmaille. Kuhmolaiset kuolonuhrit haudattiin rivihautaan, niin kutsuttuun Kostamus-kolmioon. Onnettomuus kosketti Kostamus-työntekijöitä ja heidän perheitään, mutta samalla se oli kansallinen tragedia. Kolarin uhrien muistolle sijoitettiin

¹⁹⁰ *Kainuun Sanomat* (KS) 21.3.1980, 22.3.1980, 26.3.1980; *Etelä-Suomen Sanomat* (ESS) 21.3.1980, 10.7.1980. Alaotsikko: Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

muistomerkki Kostamustien varteen. Muistokivi paljastettiin juhlatilaisuudessa 20. maaliskuuta 2006.¹⁹¹

Koska onnettomuus oli aikanaan suurta surua ja järkytystä aiheuttanut tapahtuma, siitä oli perusteltua kysyä myös haastatteluissa. Kaikki haastateltavat muistivat onnettomuuden ja pystyivät jakamaan muistojaan onnettomuuteen liittyen. Kuudesta haastateltavasta neljää Kostamus-kolari ei koskettanut henkilökohtaisesti, eli heidän lähiomaisiaan ei ollut osallisina onnettomuudessa. Nämä neljä haastateltavaa, Kari, Anne, Tiina ja Timo, muistivat hyvin sen hämmennyksen ja puheet, jotka onnettomuuteen liittyivät. Vuonna 1980 Kari oli jo muuttanut omilleen, eikä hän muistanut jutulleensa onnettomuudesta silloin perheensä kanssa. Hän oli ollut omien sanojensa mukaan lehtitietojen varassa ja muisti onnettomuuden herättäneen paljon kysymyksiä.¹⁹²

Anne muisti puheet onnettomuudesta silloin, kun hän oli itse mennyt Kostamukseen töihin vuonna 1983. Tapahtuma oli puhuttanut Kostamuksen työntekijöitä päivittäin vielä kauan, ja Anne muisti kuunnelleensa vanhojen työntekijöiden tarinointia linja-autossa.¹⁹³ Tiina ja Timo sen sijaan muistivat kuunnelleensa tarkasti, kun vanhemmat olivat puhuneet onnettomuudesta pian tapahtuneen jälkeen.

Tiina: *Minä olin tietonen, että siinä ei ole tietenkään mejän vanhemmat. Ku meillä äiti ja isä ei koskaan käyny viikolla kotona. Ja kuulin siitä jälkkeenpäin, en muista että minä oisin kuullu sinä päivänä kun se ois tapahtunu. – – Ja sitte muistan, kun isä kerto siitä että hän oli käyny siellä kahtomassa niitä kuolleita. – – Hän ei kertonu siitä suoraan minulle, vaan keskusteli jonku toisen aikuisen kanssa ja minä siellä olin sivussa kuuntelemassa. Ja sitten muistan, kun luin ne lehtijutut ja sitte niistä hautajaisista ku oli sitä juttua, ni nekin muistan lukeneeni hyvin tarkkaan. Ku minusta se oli ihan kauhea se onnettomuus – –. Semmossii kauhukuvia siitä puhuttiin paljo. – – Äiti siitä vähemmän puhu, isä puhu ihan ronskilla kielelläki.¹⁹⁴*

Timo: *– – äiti oli tosiaan siellä terveysasemalla siivoojana. Äitihän kerto sitte siitä tarinasta, että hän joutu aika siihen akuuttiin... Näkemään sen akuutin tilanteen, kun niitä loukkaantuneita ja liekköpä niitä uhrejaki, varmaan oli, ensin sinne tuotiin. Niin hän joutu sitä näkemään. Semmosta yksityiskohtasempaa en siitä muista, mutta se varmasti oli äitillekin aika, omalla tavallaan iso asia ja järkytys. Siitä varmasti juttua riitti, ja sehän jäi itellekki sitte mieleen.*

Kyllähän sen varmasti vanhempien tai toisten ihmisten reagoinnin kautta hahmotti. – – En ite millään tavalla muista, että ois silleen traumaattinen itelle ollu

¹⁹¹ *Kainuun Sanomat* (KS) 21.3.1980, 22.3.1980, 25.3.1980, 26.3.1980, 4.4.1980; *Etelä-Suomen Sanomat* (ESS) 21.3.1980, 26.3.1980, 4.4.1980; *Kaleva* 21.3.2006.

¹⁹² Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

¹⁹³ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

¹⁹⁴ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

*siinä mielessä, ku eipähän siinä kettään läheisiä menny, enkä minä jotenki sitte...
Mutta kyllähän siitä varmasti jauhettiin aika pitkään.*¹⁹⁵

Kuten sitaatista käy ilmi, Timo kertoi ymmärtäneensä kolarin vakavuuden muiden reagoinnin kautta. Vanhempien puheet ja eritoten äidin järkytys olivat välittäneet kolmetoistavuotiaalle Timolle kaiken oleellisen: ”Merkittävä tapahtuma oli.” Tiinalle kolarin kohtalokkaat seuraukset olivat jääneet mieleen, kun isä oli kertonut näkemästään käytyään onnettomuuspaikalla. Yksitoistavuotiaalle tytölle kauhukuvat olivat porautuneet muistiin pitkäksi aikaa. Lisäksi Tiina kertoi lukeneensa hyvin tarkasti lehtijuttuja, joita kolarista oli kirjoitettu. Timo arveli myös lukeneensa onnettomuudesta ja kuunnelleensa siitä uutisia radiosta.¹⁹⁶

Karin ja Annen tapauksessa tapahtuman muistelu ei ole kovin vahvan järkytyksen sävyttämää. Jo hieman vanhempina he olivat suhtautuneet onnettomuuteen neutraalimmin. Toisin oli Tiinan ja Timon kohdalla, joita vanhempien puheet olivat tainneet vähän säikäyttää. Varsinkin Tiinalle isän selostukset onnettomuudesta olivat olleet kuin kauhuelokuvaa, jonka uhrien kohtalot olivat piirtyneet verkkokalvoille, vaikkei hän ollut itse todistanut tapahtumaa.

Kahden haastateltavan, Markun ja Sadun, perheenjäseniä oli mukana kolarissa. Markun äiti ja molemmat isoveljet olivat linja-autossa. Äiti menehtyi, mutta veljet selvisivät suhteellisen vähin vammoin. Sadun isä oli myös linja-autossa, mutta hän selvisi onnettomuudesta hengissä.¹⁹⁷ Tapahtuman traumaattisuudesta huolimatta molemmat pystyivät haastattelutilanteessa kertomaan omia muistojaan onnettomuudesta. Näin he kuvailevat onnettomuuspäivää:

Markku: *Minun isä oli varmaan silloin lomautettuna, se oli kotona. – – Sen vaan sitten [kun olin] kouluun lähössä ni se vain isäukko [sanoi], että nyt on jottain tapahtunu, että ku se ei soittanu äiti silloin aamulla. Ku se aina soitti, ku meni sinne. Mä radiosta jotaki kuulin ja ei oikein silloin tienny... Kouluun menin ni... Kyllä [muut] siitä puhu, että on tapahtunu kolari, eikä siitä kuitenkaan tietoo tullu vielä. Ei sitä mistään saanu. Sit joku opettaja, mikähän tunti ois ollu, ni sano että täytyy... Minun ukki ja mummu asu siinä kaupungilla... Ei ne muuta sanonu, sano vaan että täytyy mennä sinne, silloin lähtee. No minä lähin sitte sinne. – – kävelin siitä, pakkasessa. Minä oven aukasin, isä istu siellä ja itki siellä. Ukki ja mummu sano vain, että äitiä ei enää oo ja veljistä ei tiää. Se oli semmosta hässäkkää sitte.*¹⁹⁸

¹⁹⁵ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

¹⁹⁶ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

¹⁹⁷ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

¹⁹⁸ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

Satu: – – äiti oli silloin kotona, kun me tultiin koulusta. Ja sit äiti vaan sano, et hei, istukaa nyt alas, ja sit alko kertomaan, että on tapahtunu tämmönen onnettomuus. Sit me ensimmäisenä, et kuoliko isä. Ja se hirvee pelko siitä, että kuoliko se sinne. Ja sitte, että ei, ei hän oo kuollu sinne.

Sen mä muistan, että isällä oli kello, siit kellosta oli tää [näyttö] kokonaan menny rikki. Et hän oli jotenki paiskautunu. Hän ei muista siit... – – Sano että hän ei muista sen törmäyksen jälkeisestä oikeestaan yhtään mitään. Mutta se oli hirveetä aikaa, se oli todella... Sillon tuli suru, niin sanotusti laskeutu kyllä kokonaan. Sit ku ei voinu käsittää, se oli... Et aikuisetkaan ihmiset, ne ei voineet käsittää sitä, et mitä tapahtu ja miks tällanen tapahtu. Sen mä muistan, et sitä kauheesti pohdittiin, että miks tämmönen tapahtu.¹⁹⁹

Tarinat ovat koskettavia. Surun ja järkytyksen tunnelma välittyy haastateltavien kertomuksista. Ylempänä oleva lainaus Markun haastattelusta on eloisa muisto, ja tarkka kronologinen kuvailu onnettomuuspäivästä. Päivä oli ollut perheelle traumaattinen ja se oli jäänyt eläväisesti mieleen kuusitoistavuotiaalle Markulle. Markun kerronta on niin tarkkaa ja tunteikasta, että lukija voi matkata hänen mukanaan takaisin tuohon päivään. Markku kertoi epätietoisuuden olleen ”paha paikka”, sillä onnettomuudesta tai sen seurauksista ei ollut tullut tietoa kovin nopeasti. Markku muisteli tienneensä äidin kuolemasta heti, mutta tietoa veljien kohtalosta oli jouduttu odottamaan. Sukulaiset olivat saapuneet isovanhempien luokse lohduttamaan. Pelko siitä, että olisi voinut menettää lähes koko perheensä, väritti kauttaaltaan Markun muistelua onnettomuudesta. Onnettomuuspäivästä eteenpäin aika oli tuntunut kuluneen kuin sumussa, Markku kuvaili aikaa ”unenomaiseksi”. Haastattelun edetessä paljastui, ettei hän muistanut tuosta keväästä paljoa. Markun itsensä mukaan hän oli suorittanut koulun loppuun ja lähtenyt sitten Kostamukseen töihin, ”en mä tiä miten, – – mutta jotenki vaan”.²⁰⁰ Suuri suru oli tehnyt keväästä raskaan ja traumaattinen kokemus on varmasti osaltaan vaikuttanut muistojen vähäiseen määrään tuolta ajalta.

Satu puolestaan muisteli kotiutuneensa onnettomuuspäivänä koulusta, kun äiti oli kertonut Sadulle ja hänen siskolleen suru-uutiset. Satu arveli olleensa hysteerisessä tilassa, sillä pelko isän kuolemasta oli tulvahtanut mieleen voimakkaasti ja heti ensimmäisenä. Huoli oli ollut kova ja yksitoistavuotias Satu oli ymmärtänyt, että tilanne oli vakava: ”Kyl se pysäyttävä päivä oli.” Sadun perhe oli kuitenkin saanut heti tiedon, että isä oli selvinnyt hengissä. Satu muisteli, että isältä ”meni [rikki] merkillisiä asioita”: kylkiluita oli murtunut, tekohampaat olivat lohjenneet ja rannekellon lasinäyttö hajonnut. Isän onneksi, Satu arveli, hän oli istunut linja-

¹⁹⁹ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²⁰⁰ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

auton takaosassa ja säästynyt näin kuolemalta. Sadun mukaan isä oli palannut pian kotiin terveyskeskuksesta, mutta suru oli ympäröinyt perhettä pidemmän aikaa. Rikkinäinen rannekello säilytettiin muistona tapahtumasta.²⁰¹

Kuten tämän tutkielman johdannossa on mainittu, Ulla Savolaisen (2015) mukaan muistin paikka voi olla myös esine.²⁰² Tässä tapauksessa isän hajonnut ja käyttökelvoton rannekello on keskeinen muistin paikka Sadun kerronnassa. Satu muisti rannekellon melko heti onnettomuuskertomuksen alussa ja kertoi sen olleen hänen isälleen tärkeä, tarkoituksellisesti säilytetty muisto tapahtumasta. Aivan tavalliseen rannekelloon oli tiivistynyt onnettomuuden myötä paljon muistoja ja tunteita, joita hänen isänsä ei ollut halunnut unohtaa. Voi olla, että rannekello oli muistuttanut menetyistä ystäväistäänkin. On ihmeellistä, että rannekellosta oli muodostunut konkreettinen kolariin liittyvä muistin paikka myös Sadulle. Hänen kerronnastaan voi havaita, että hän piti rannekelloa merkittävänä yksityiskohtana omassa muistelussaan. Hajonnut rannekello voi symboloida Sadulle eräänlaista ”läheltä piti” -tilannetta, jossa hän olisi voinut menettää isänsä.

Markku ja Satu arvioivat onnettomuuden merkitystä laajemmaltikin. Markku ei haastattelussa surkutellut omaa menetystään, vaan pohdiskeli onnettomuuden seurauksia koko perheelle, erityisesti isälleen. Markku uskoi, että menetys oli koetellut ankarimmin hänen isänsä: ”Isäukolle ehkä oli kaikkein pahin minun mielestä.” Hänen mukaansa äidin ja isän yhteinen tarina oli jäänyt onnettomuuden takia kesken. Siitä konkreettisena merkinä järven rannalle olivat jääneet puretun varaston hirret, joista vanhempien oli ollut tarkoitus rakentaa pienempi asunto eläkepäiviä varten.²⁰³

Sadun mielestä Kostamuksen onnettomuus oli aiheuttanut ”kansallinen surun” ja hän vertaili onnettomuutta muihin koko Suomea järkyttäneisiin tapahtumiin. Yhtenä esimerkkinä hän mainitsi Lapuan patruunatehtaan räjähdysten vuonna 1976, toisena Jokelan koulusurmat vuonna 2007. Nämä tapahtumat muistuttivat Sadun mukaan sitä surullista tilannetta, joka oli vallinnut Kuhmossa, Kainuussa ja koko maassa Kostamus-kolarin jälkeen. Satu vertasi omaa hysteerisyyttään ja pelkoaan isän kuolemasta järkytykseen, jonka hänen oma lapsensa ja koko

²⁰¹ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²⁰² Savolaisen mukaan muistin paikka voi olla myös jälki ympäristössä. Hyvänä esimerkkinä siitä on kollektiivisessa onnettomuuden muistelussa esiintyvä kolarin uhrien muistomerkki Kostamustien varressa. Muistomerkki mainitaan myös yhdessä haastattelussa. Savolainen 2015, 71–72; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

²⁰³ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

Suomi oli kokenut esimerkiksi kouluammuskelun seurauksena: ”Kuinka sä selität sen lapselle, että se ymmärtää, että ei ole mitään hätää, sua ei tulla ampumaan.”²⁰⁴

Vuoden 1980 onnettomuus kosketti syvästi kaikkia kuhmolaisia ikään katsomatta. Sitä kuvaavat hyvin julkisten muistotilaisuuksien yleisötulvat ja tämän tutkielman haastatteluissa jaetut muistot. Vaikka haastateltavat olivatkin tapahtuma-aikana iältään hyvin nuoria, onnettomuus on jäänyt heidän muistikuviansa – toisilla kertojilla kirkkaasti ja yksityiskohtaisesti, toisilla yleisemmällä tasolla ja hämäämmin.

2.2 Vanhempien antama malli ja Kostamus-taustan merkitys

Tässä alaluvussa keskitytään Kostamuksen henkilökohtaisiin vaikutuksiin pitkällä aikavälillä. Haastateltavat arvioivat haastatteluissa sitä, miten lapsuudessa ja nuoruudessa koettu Kostamus-arki on voinut vaikuttaa heidän myöhemmässä elämässään. Laajimmin pohtivia vastauksia tuottivat kysymykset Kostamuksen merkityksestä ja siitä, miten Kostamus-tausta voisi vaikuttaa haastateltaviin edelleenkin.

Sitä ennen käsitellään kuitenkin neuvostoystävyyteen ja poliittisiin asenteisiin liittyviä kysymyksiä. Ensiksi kysyin haastateltavilta heidän näkemyksiään vanhempien suhtautumisesta Neuvostoliittoon ja kommunismiin. Kotoa välittyneistä asenteista kysyin suoraan, mutta haastateltavien omasta suhtautumisesta Venäjään ja venäläisiin en esittänyt suoria kysymyksiä. Haastateltavien omat mielipiteet nousivat käsiteltäväksi vain, jos heillä oli halua puhua niistä. Esitin tarvittavia lisäkysymyksiä, jos aihe otettiin puheeksi haastateltavien omasta aloitteesta. Kaikki eivät ottaneet henkilökohtaisesti kantaa näihin aiheisiin. Toiseksi kysyin haastateltavilta suoraan sitä, miten Kostamus-tausta ja Venäjän läheisyys ovat heidän ajatuksiinsa vaikuttaneet. Kysymyksiin suhtauduttiin ja annettiin vastauksia vaihtelevasti, sillä nämä aihepiirit paljastuivat sellaisiksi, joita kaikki haastateltavat eivät ymmärrettävästi olleet ajatelleet aiemmin.

Näitä kysymyksiä voisi periaatteessa kysyä jokaiselta kuhmolaiselta, mutta tässä yhteydessä haastateltavien Kostamus-tausta tekee kysymyksestä vielä hiukan spesifimmän. On huomattava, että täsmällisiä kausaalisuhteita haastateltavien Kostamus-taustan ja tämän hetkisten näkemysten välillä ei koskaan voida täysin todistaa. Siitä huolimatta kysymykset herättivät ajatuksia haastattelutilanteissa ja myöhemmin tätä tutkielmaa kootessa.

²⁰⁴ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

”Se on osa arkipäivää, siihen on oppinu et se on tuossa” – Rajasentukokemus ja Kostamus-tausta

Haastateltavien ja heidän vanhempiansa suhtautuminen Neuvostoliittoon, Venäjään, venäläisiin ja kommunismiin voi vaikuttaa ensiksi kaukaa haetulta kokonaisuudelta. Näiden teemojen käsittelyn tarkoituksena on nostaa esiin kuhmolaisten kokemus rajakunnan asukkaina. Koska Kuhmo sijaitsee itärajalla Venäjän välittömässä läheisyydessä, on Vartiuksen avaaminen kansainväliseksi rajanylityspaikaksi vuonna 1992 vaikuttanut monin tavoin kuhmolaisten arkeen. Monipuolinen yhteistyö rajan molemmin puolin ja kanssakäyminen venäläisten kanssa ovat sellaisia asioita, joita vain Suomen itäisissä rajakunnissa hoidetaan päivittäin. Oli siis mielenkiintoista selvittää sitä, miten haastateltavat itse arvioivat kokemustaan rajaseudun asukkaina ja miten se on heidän käsityksiinsä vaikuttanut.

Kysyin haastateltaviltani, miten heidän kotonaan suhtauduttiin Neuvostoliittoon ja kommunismiin, ja minkälaisia puheita he muistivat Kostamuksen ajoilta. Monilla ensimmäinen vastaus oli, ettei kotona juurikaan puhuttu politiikkaa. Esimerkiksi Kari, Markku ja Satu eivät muistelleet vanhempiansa olleen kovin poliittisia. Karin ja Markun kohdalla vanhempien puheista oli kuitenkin välittynyt sellainen mielikuva, ettei kommunismia katsottu kovin hyvällä.²⁰⁵ Kari tarkensi tekemäänsä tulkintaa näin:

No se semmonen tuhahtelu tietysti, jos teeveestä tulee tämmösiä, esimerkiksi puolueiden kommentteja, sun muusta. Niin siitä voi jo päätellä kyllä, että tätä ei digata isosti.²⁰⁶

Kari ja Markku puhuivat molemmat Venäjästä neutraalisti tai positiivisesti, omanlaisenaan mahdollisuutena. Karin positiivinen suhtautuminen Venäjään kumpusi Kostamuksen tarjoamista työmahdollisuuksista hänelle itselleen. Lisäksi Kari ilmaisi kiinnostuksensa Venäjän historiaa ja kulttuuria kohtaan. Myös Markku lähestyi aihetta työllisyyskysymyksestä käsin ja hänen oma kokemuksensa Kostamus-töistä oli antanut Venäjästä positiivisen kuvan.

²⁰⁵ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018. Alaotsikko: Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

²⁰⁶ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

Kumpikaan heistä ei lähtenyt erittelemään omia poliittisia mielipiteitään. ”Mutta emmä politiikkaa halua rueta puhummaan. En oo asiantuntija”, hymähti Markku nauraen.²⁰⁷

Siitä huolimatta, että Satu ei kokenut perheessään puhutun politiikkaa, hänen isänsä oli suhtautunut myönteisesti Neuvostoliittoon. Sadun mielestä isän poliittisessa suhtautumisessa oli tapahtunut muutos, kun hän oli lähtenyt Kostamus-töihin. Asenne Neuvostoliittoa kohtaan oli muuttunut positiiviseksi ja jopa ihailevaksi, ja Satu muisteli isän osallistuneen vappumarsseille. Satu kuvailee isän suhtautumisessa tapahtuneita muutoksia näin:

Positiivista, koska se johtu just siitä, että he toi sen toimeentulon. Ja vaikka mä en tuu millään tavalla poliittisesta kodista, ni silti autonmerkki vaihtu Ladaan. Musta se on jonkinlainen steitmentti, että mille puolelle sä oot menny. Eli sä liputat Neuvostoliiton puolelle sillä.

Mutta mun mielestä tuli sellanen neuvostoihailu jollakin tavalla mejjän kotiin. Varmaan se johtuu siitä, että se raha tuli ja... Kai se on näin, että sen lauluja laulat, kenen leipää syöt.²⁰⁸

Sadun kertomuksessa muista haastateltavista poikkeavaa oli se, että isän suhtautumisessa oli näkynyt selkeä muutos Kostamuksen tultua kuvioihin. Satu myönsi, että Ladan ostaminen saattoi olla tuolloin myös eräänlainen trendi, mutta hän itse tulkitsi sen poliittisena osoituksena. Sadun mielestä isän neuvostoihailu kumpusi siitä tosiseikasta, että rajan takaa oli löytynyt töitä kotimaata paremmin.²⁰⁹

Timon, Annen ja Tiinan perheissä Neuvostoliittoa kohtaan oli tunnettu suurtaakin kiinnostusta, ja vanhempien suhtautumisessa oli ollut mukana positiivisuutta.²¹⁰ Timo tiivisti omien vanhempiensa suhtautumista näin:

Että semmosta negatiivista ei mejjän perheessä sieltä [vanhemmilta] oikeastaan tullu. Niinku jos ajatellaan jotaki ryssävihhaa tai muuta siltä pohjalta, ni ei mejjän perheessä semmosta tullu. Äiti oli neutraali ja isä enämpi kallistu positiiviseen, ja saatto olla joissaki asioissa tämmöstä ideologis-positiivistaki.²¹¹

²⁰⁷ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

²⁰⁸ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²⁰⁹ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²¹⁰ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

²¹¹ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

Timo oli tulkinnut isänsä olleen kiinnostunut Neuvostoliitosta niin poliittisesti kuin kulttuurillisesti, toisin kuin Kostamus-töissä kulkenut äiti. Timon mukaan äidin suhtautuminen oli ollut neutraalia ja puheet olivat koskeneet lähinnä työhön liittyneitä käytäntöjä. Timo muisteli äidin tuoneen Kostamuksesta jotakin painettua materiaalia, esimerkiksi vuosikertomuksia. Kotiin oli jossain vaiheessa tullut *Neuvostoliitto*-lehti, jota myös Timo itse oli nuorena selaillut. Kuten Kari ja Markku, myöskään Timo ei kertonut oma-aloitteisesti omasta suhtautumisestaan Venäjään ja venäläisiin. Hän puhui näistä teemoista hyvin neutraalisti läpi haastattelun. Ainoa vihje Timon suhtautumisesta Venäjään oli se, että hän kuvaili oloja rajan toisella puolella huonommiksi kuin Suomen puolella. ”Näin se maailma on, sitä on erilaista, ja hyvä että ollaan rajan tällä puolen”, Timo tuumasi lopuksi.²¹²

Annen ja Tiinan kertomuksissa oli jälleen eroavaisuuksia. Anne ei mainitse äitinsä suhtautumisesta mitään, vaan puhui isästään. Anne kertoi isänsä olleen ”niin kommunistinen kuin vaan voi olla”. Isä oli puhunut ”ryssistä” ja suhtautuminen Neuvostoliittoa kohtaan oli ollut enemmän negatiivista, mutta kommunismia hän oli kuitenkin ideologiana kannattanut. Tiina puolestaan oli tulkinnut isän ryssäpuheet toisin: ”Isä oli hyvin kommunismivastainen. En muista mitään hyvää isän sanonnan koskaan.” Tiina arveli äitinsä olleen isää myönteisempi Neuvostoliittoa, venäläisiä ja kommunismiakin kohtaan. Tiinan mielestä äiti oli ollut kiinnostunut venäläisestä kulttuurista ja olipa tainnut osallistua myös vappumarsseille.²¹³ Siskojen erilaiset tulkinnat ovat mielenkiintoisia. Tulkintojen erilaisuus ei tarkoita sitä, että yksi kertoja olisi oikeassa ja toinen väärässä.²¹⁴ Erilaiset vastaukset samoihin kysymyksiin antavat pikemminkin mahdollisuuden pohtia muistitiedon luonnetta lähdeaineistona. Mistä näin suuret näkemuserot voivat oikein johtua?

Annen ja Tiinan erilaisiin vastauksiin ovat voineet vaikuttaa monet eri tekijät. Yksi esimerkkitekijä voisi olla ero siinä, miten suurelle tiedon määrälle Annen ja Tiinan näkemykset perustuvat. Haastattelutilanteessa haastateltavat yhdistävät automaattisesti muistoja ja käsityksiä ainakin kolmelta eri aikatasolta: lapsuudesta, sen jälkeen eletystä elämästä ja haastatteluhetkestä. Haastattelutilanteen kerronnassa kohtaavat lapsuuden kokemustaso ja aikuisena tuotetut käsitykset.²¹⁵ Tässä tapauksessa esimerkiksi Tiinalle olivat lapsuudesta jääneet vahvimmin mieleen isän negatiivissävyinen puhe venäläisistä, ryssittely. Tiinan haastattelusta ei selvinnyt, olisiko hän saanut tarkennusta tai lisätietoa isän asenteista

²¹² Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

²¹³ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

²¹⁴ Yksi muistitietotutkimuksen perusoletuksista on se, että kysymyksiin ei ole olemassa oikeita tai väärä vastauksia. Ks. esim. tämän tutkielman johdanto; Portelli 1991, 50–51.

²¹⁵ Korhokangas 1996, 18.

Kostamus-aikojen jälkeen, esimerkiksi keskustelemalla isänsä kanssa aikuisena näistä asioista. Sen takia jään siihen ymmärrykseen, että lapsuuden muistot ryssäpuheista olivat Tiinalle samalla varmin tieto isän suhtautumisesta venäläisiin. Ryssäpuheet määrittelevät Tiinan tulkintaa isän asennemaailmasta siten, että haastattelutilanteessa hän olettaa isän ”kommarivastaisuuden” yletyneen kaikkeen: Neuvostoliittoon, venäläisiin ja kommunismin aatteena.²¹⁶

Annella oli yhtäläinen muisto isän ryssäpuheista, mutta hän asetti suhtautumisen venäläisiin ja kommunismin selkeästi erilleen. Ryssittelystä huolimatta isän arvomaailma oli ollut Annen mukaan kommunistinen. Tämä on viite siitä, että Tiinaa vanhempana siskona Anne olisi jo nuoruudessaan erottanut nuo kaksi asiaa toisistaan. Haastattelussa annetaan myös ymmärtää, että Annen ja hänen isänsä kannattamissa arvoissa ja poliittisissa mielipiteissä olisi ollut paljonkin yhteistä.²¹⁷ Uskallan sen takia olettaa, että Anne olisi saattanut Kostamus-aikoina tai myöhemmin aikuisuudessa keskustella politiikasta isänsä kanssa, toisin kuin Tiina. Niinpä Annen tulkinta voisi kattaa kaikki yllä mainitut aikatasot ja olisi siten nuoruuden, myöhemmin aikuisuudessa saadun tiedon ja nykyhetken käsitysten yhdistelmä. Tiivistettynä yksi olennainen ero Tiinan ja Annen muistelussa voisi tämän esimerkin mukaisesti sijaita toisessa aikatasossa, eli myöhemmin aikuisuudessa karttuneen ymmärryksen määrässä ja laadussa.

Mitä tulee haastateltavien omaan suhtautumiseen Venäjään ja venäläisiin, Anne, Tiina ja Satu jakoivat näkemyksiään enemmän kuin Kari, Markku ja Timo. Anne ja Tiina kertoivat molemmat ajatelleensa Venäjästä ja venäläisistä aiemmin negatiivisesti, mutta sittemmin suhtautuminen oli muuttunut. Tiinan mukaan hänen aikaisempi negatiivinen asenteensa oli johtunut huonoista lapsuusmuistoista ja perheoloista, jotka Kostamus oli aiheuttanut. Annella suhtautuminen oli johtunut pikemminkin ennakkoluuloista – venäläisiä oltiin pidetty siivottomina ja köyhää elintaso oltiin säälytty.²¹⁸ Lisäksi Anne kertoi kylmän sodan asetelmien vaikuttaneen häneen jo kouluajoista saakka:

Ehkä se tietyllä tavalla tuli vanhemmilta, mutta ehkä se siihen aikaan ku oli nämä kylmä sota ja ydinase ja... Muistatko sen aikuset elokuvatki, James Bondit ja kaikki, ni sehän oli aina, Neuvostoliitto oli se vihollinen. Ja DDR:t ja kaikki. -- Että kyllähän se pahis oli Neuvostoliitto, siis siihen oli jotenki oppinu. Ja toinen maailmansotaki ja miten historiaa koulustaki, että tänne hyökättään ja meidän vihollinen. Ja pieni

²¹⁶ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

²¹⁷ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

²¹⁸ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

*ja sitkee suomalainen, pikkuraukka joutuu näitä pahoja ryssiä vastaan. Ehkä se on tullu ihan kouluajolta asti.*²¹⁹

Annen kuvailu hänen nuoruutensa ilmapiiristä ja kansainvälisestä poliittisesta tilanteesta on varsin osuva. Kylmän sodan asenneilmasto oli tarttunut nuoriin herkästi, kun sitä oltiin esitetty kaikkialla elokuvista ja historiantunneista lähtien. Myös Satu muisteli nuorison suuntautuneen ”amerikkalaisihailuun”, eikä niin sanottu neuvostomielisyys ollut Sadun mielestä kovin suosittua nuorten joukossa. Hän luki itsensä edellä mainittuun joukkoon, ja isän osallistuminen vappumarsseille oli ollut nolostuttavaa teini-ikäiselle Sadulle.²²⁰

Annen ja Sadun kuvaukset nuorten suhtautumisesta kylmään sotaan ja suurvaltojen vastakkainasetteluun ovat tyypillisiä tuon ajan nuoruuden muistelulle. Liisa Lalu (2016) kertoo tyttöjen taistolaisuutta käsittelevässä artikkelissaan, kuinka hänen haastateltavansa olivat 1960–1970-luvuilla kokeneet, että kylmän sodan ilmapiirissä ei voinut ”olla olematta jotain mieltä”. Lalun mukaan varsinkin politiikasta kiinnostuneiden nuorten oli oltava toisen puolella ja toista vastaan – esimerkiksi taistolaisessa liikkeessä oltiin aina Neuvostoliiton sosialismin puolella ja Yhdysvaltojen kapitalismia vastaan.²²¹ Lalun artikkelista jää tunne, että ajan ilmapiiri oli painostanut siihen, että nuoret muodostaisivat varhain poliittisia mielipiteitään. Eipä siis ihme, että myös minun haastateltavani ottivat kantaa kylmän sodan vastakkainasetteluun.

Annen ja Tiinan asenteet olivat muuttuneet aikuisuudessa, mikä johtui molempien positiivisista kokemuksista venäläisten kanssa. Tiinalle rajayhteistyö Kuhmon ja Kostamuksen välillä oli tullut tutuksi työn kautta. Omat käsitykset olivat kehittyneet toiseen suuntaan ajatusten kypsyttyä: ”Kyllä sitä piti ymmärtää, että eihän se nyt Venäjän syy oo se, että minkälaista minun lapsuus on ollu”, Tiina painotti. Anne puolestaan oli kokenut venäläisen vieraanvaraisuuden matkaillessaan Neuvostoliiton aikana Viipurissa ja Leningradissa ja myöhemmin Venäjällä Vuokkiniemessä. Vierailuillaan hän oli ihailut kovasti venäläisten aitoutta ja oppinut arvostamaan heidän kulttuuriaan. Viimeisen päälle ystävällinen kohtelu oli saanut Annen pohtimaan uusiksi omia asenteitaan, ja ennakkoluuloisuus oli hävettänyt. Kuten aiemmin mainittiin, Anne oli omien sanojensa mukaan perinyt poliittista arvomaailmaansa isältään. Anne pohti, että poliittiset mielipiteet olisivat voineet muodostua yhdistelmäksi isältä opittua, työläistaustasta omaksuttua ja matkaillessa koettua. Anne oli

²¹⁹ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

²²⁰ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²²¹ Lalu 2016, 61–62.

haastateltavista ainoa, jonka kertomasta pystyi havaitsemaan, että vanhempien suhtautuminen on jossain määrin periytynyt lapsille. Anne piti myös mahdollisena sitä, että omat Kostamus-kokemukset olisivat voineet siinä rinnalla vaikuttaa hänen poliittisen kantansa muotoutumisessa.²²²

Satu osoittautui jälleen kerran poikkeukseksi ja hänen oma suhtautumisensa Venäjään ja venäläisiin erosi muista haastateltavista. Itse asiassa hän oli haastateltavista ainoa, joka ilmaisi yhä edelleen suhtautuvansa Venäjään ja venäläisiin negatiivisesti. Kuten yllä sivuttiin, Sadun negatiivinen suhtautuminen Neuvostoliittoon oli muodostunut jo nuoruudessa. Satu oli hävennyt isäänsä, joka oli osoittanut poliittista suuntautumistaan avoimesti. Isä oli myös koittanut patistaa lapsiaan venäjän kielen opiskeluun – Sadun reaktio isän kehoitukseen oli ollut päinvastainen. Isoäiti oli kertonut Sadulle tarinoita sodasta, ja Sadun kiinnostus historiaan oli saanut hänet ottamaan asioista itse selvää. Satu kuvailee käsitystensä muotoutumista pohdiskelevasti:

Mä en oikein osaa sitä sanoa, mistä se sitte johtuu. Et mikä sen on muokannut. Mut ei se oo näinä päivinäkään, en mä suhtaudu heihin [venäläisiin] mitenkään positiivisesti. Mä koen, että se mun lapsuuden kotiseutuhan on hyvä, mutta en mä koe että se ois tuonu mitenkään muuten mitään hyvää. – – Kyllähän tässä nyt on se, että me ollaan kuitenkin rajakansa. Sitte kun on ollu ryssäviha päällä. Se on aika vahvasti myös tullu tää... Et mun äiti on syntynyt – – -44. Niin sitte ku on kuunnellu sotajuttuja – -. Mä oon historiasta ollu aina kiinnostunu, sit mä oon ahminu desanteista ja tämmösistä. Ja mä oon muodostanu heistä sen käsityksen, että he ovat hirviöitä, kun he tulevat ampumaan ihmisiä (Kuhmon syrjäseuduille) esimerkiksi sun muuta. Et se varmaan tulee sit sieltä, sellanen et ryssä on ryssä, vaikka voissa paistais. – – Vaikka mummokin oli mun mielestä hyvin tyytyväinen siihen, että hänen poikansa oli siellä [Kostamuksessa] töissä. Mutta kyl se niin paljo niitä sotajuttuja kerto, niin mulle on varmaan sieltä jääny sellanen negatiivinen kaiku. Et mä en koe heitä positiivisena, vaan mä koen enemmänki negatiivisena.²²³

Satu oli muuttanut heti lukion jälkeen pois Kuhmosta pääkaupunkiseudulle. Hän pohti poismuuton merkitystä ja arveli, että hänen oma ajattelunsa olisi sen takia jäänyt hieman keskeneräiseksi, ”ettei ymmärrä tätä kokonaisuutena”. Isoäidin sotajutut olivat näin jääneet Sadulle päällimmäisinä kauhukuvina mieleen. Vaikka perheenjäsenet olivatkin suhtautuneet kiitollisuudella Kostamus-työmaata kohtaan, tarinat sodista olivat Sadun mukaan vaikuttaneet hänen ajatuksiinsa enemmän kuin kokemus Kostamus-arjesta. Lisäksi Satu ajatteli, että rajaseudulla edelleen asuvien suhtautuminen venäläisiin ei varmaankaan ole näin

²²² Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

²²³ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

negatiivista – siinä hän osuikin oikeaan.²²⁴ Uskon Sadun olevan oikeassa myös siitä, että poismuutto olisi jättänyt häneen jälkensä. Muut haastateltavat ovat asuneet Kuhmossa ja Kainuussa suuren osan elämästään, ja Venäjän ja venäläisten arkipäiväisyys oli jatkuvasti läsnä heidän vastauksissaan. Sadun ajatuksiin on voinut vaikuttaa se, että hän otti rajaseutuun etäisyyttä jo hyvin nuorena ja oli kypsytellyt omia käsityksiään asuessaan Etelä-Suomessa. Kuten Satu itsekin sanoi, ”sitä ei ymmärretä täällä [pääkaupunkiseudulla], miten lähellä ne on.”²²⁵ Reilun etäisyyden päässä ennakkoluulot ja asenteet tuntematonta kohtaan pääsevät juurtumaan ajatusmaailmaan.

Kysyin haastateltavilta, miten Venäjän läheisyys ja Kostamuksen sijainti lähellä Kuhmoa on vaikuttanut heidän elämäänsä ja käsityksiinsä. Kysymys rajaseudun asukkaan kokemuksesta tuntui yllättävän haastateltavat. Kysymykseen siitä, miten Venäjän läheisyys on vaikuttanut haastateltavien käsityksiin, he vastasivat esimerkiksi näin:

Markku: *No ei se vaikuta mitenkään. Että en minä ainakaan oo kokenu uhkana, enkä mittään. [mieltii] Ihan silleen, enimmäkseen ystävällisenä pitäny.*²²⁶

Timo: *Niin, se on jotenki vähän silleen, että tuntuu että sillä ei oo merkitystä. Se on kuitenkin jollaki tavalla kaukanen ja oma maailmasa sillon, ku siihen ei oo mittään konkretiaa. – – minussa se ei oo koskaan herättäny hirveän isoja intohimoja suuntaan tai toiseen. Kun se ei oo kuitenkaan silleen dramaattisesti vaikuttanu minun olemiseen, tai ainakaan uhannu tai jotaki muuta, kun vain jopa ollu positiivinen asia, että tuonu sitä työtä.*²²⁷

Tiina: *No ei minnuu pelota yhtään, että se ois ihan kauhee asia että se on tuossa nuin lähellä. Ei oo koskaan pelottanu. – – Mutta ei minnuu sinällään, ei pelota eikä ahista, että Venäjä ois tuossa. Pikemminki vaan, että se on maa siinä missä muutki. – – Et se tunttuu ihan jokapäiväseltä leivältä, että se on siinä ja sieltä tulee päivittäin ihmisiä ja sinne mennee päivittäin ihmisiä. Ei se tunnu semmoselta ihmeelliseltä.*²²⁸

Kaiken kaikkiaan vastauksissa oli kaksi isoa yhtäläisyyttä. Ensiksi, yhteensä viiden haastateltavan ensireaktio kysymyksiin oli se, että he eivät uskoneet rajan läheisyyden ja oman Kostamus-taustan vaikuttaneen heidän ajatuksiinsa juuri mitenkään. Sillä, että Venäjä on niin lähellä, ei tuntunut olevan merkitystä. Rajan läheisyys on ollut osa tavallista elämää, eikä sitä

²²⁴ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²²⁵ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²²⁶ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

²²⁷ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

²²⁸ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

ole tullut ajatelleeksi. Arkipäiväistymisen näkökulma nousi esiin vahvana melkein kaikissa vastauksissa.²²⁹ Yleisesti ottaen Kuhmon sijainnin itärajalalla ajateltiin vaikuttavan enemmän arjen elämään ja Kuhmoon asuinseutuna kuin omiin käsityksiin. Esimerkiksi Tiina, Anne, Timo ja Kari ajattelivat Venäjän läheisyyden positiivisesti työmahdollisuuksien ja molemmin puolisen vaihtokaupan kautta. Satu, Anne ja Kari huomauttivat, että rajaseutukunnan elämä ja Venäjän läheisyys ei ole kaikille itsestäänselvyys. Muualla asuville Venäjä voi tuntua kaukaiselta ja Kuhmosta katsottuna raja onkin yllättävän lähellä. Lähes kaikki haastateltavat ajattelivat, että henkilökohtaisen Kostamus-kokemuksen tai perheen Kostamus-taustan vaikutus omiin asenteisiin olisi pitkällä aikavälillä ollut positiivista.²³⁰

Toiseksi, tämän kysymyksen yhteydessä ei voinut olla huomaamatta yhtä haastattelututkimuksen peruspöytäkirjaa, eli haastattelutilanteessa vallitsevia odotuksia. Haastateltavan vastaukseen vaikuttaa aina jollain tasolla se, mitä hän olettaa tutkijan kysyvän, tutkivan tai haluavan kuulla. Matti Hyvärinen (2010) huomauttaa, että haastateltava suhteuttaa vastauksensa haastattelijan oletettuihin odotuksiin sopiviksi. Nämä odotukset, jotka säätelevät haastateltavan vastauksia, eivät yleensä ole haastattelutilanteessa julkilausuttuja tai tiedostettuja, vaan ne vaikuttavat vuorovaikutuksen taustalla. Ruusuvuoren ja Tiittulan (2017) mukaan esimerkiksi kysymysten muotoilu voi antaa haastateltavalle vinkkejä siitä, minkälaisia vastauksia haastattelijä voisi oletettavasti odottaa.²³¹ Tässä tapauksessa haastateltavat olettivat, että kysymykseen sisältyi haastattelijan odotus siitä, että vastaus voisi olla jotain negatiivista, kuten pelkoa, uhkaavuutta, tai muita kielteisiä tunteita. Tämä välittyy myös yllä olevista lainauksista. Haastateltavat kumosivat tuon odotuksen, negatiiviset ajatukset kiellettiin heti ja käsitysten kerrottiin olevan neutraaleja tai positiivisia.

Odotusanalyysi on yksi mahdollinen keino päästä sisälle haastattelukertomuksiin ja niissä piileviin merkityksiin. Odotusanalyysissa kiinnitetään huomiota haastattelun vuorovaikutukseen, kerronnan etenemiseen ja sanavalintoihin, jotka paljastavat haastattelutilanteessa piileviä asetelmia. Hyvärinen kirjoittaa, että haastateltavien kerronnalle on tyypillistä se, että he puhuvat usein ”asioista, joita ei tapahtunut, mutta jotka ilmeisesti olivat odotettavissa”.²³² Hyvärinen esittelee Deborah Tannenin (1993) odotuksen osoittimet, jotka ovat hyvä työkalu odotusanalyysin tekemiseen. Nimensä mukaisesti odotuksen osoittimet osoittavat haastattelusta ne kohdat, joista vuorovaikutustilanteessa vallitsevat

²²⁹ Esim. Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

²³⁰ Esim. Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

²³¹ Hyvärinen 2010, 110–111; Ruusuvuori & Tiittula 2017, 83.

²³² Hyvärinen 2010, 110–111.

odotukset ovat pääteltävissä. Tässä yhteydessä haastateltavien vastauksiin voi luontevasti soveltaa Tannenin odotuksen osoittimia.²³³

Ensinnäkin, useimmat haastateltavista ovat eläneet suuren osan elämästään Suomen syrjäseuduilla Kainuussa, itärajan tuntumassa. He ovat jo niin tottuneita elämään Venäjän läheisyydessä, että he eivät todennäköisesti ajattele sitä. Niinpä haastateltavien näkemykset elämästä rajakunnassa olisivat voineet jäädä kertomuksista kokonaan pois, jos niistä ei olisi kysytty mitään. Voi olla, että haastateltavat eivät olettaneet asian olevan kiinnostava (*poisjätö*). Toisena, haastateltavien ensimmäinen reaktio kysymykseen itärajan ja Venäjän läheisyydestä ja sen vaikutuksista heidän käsityksiinsä oli usein kieltävä. Esimerkiksi lauseet ”ei minnuu pelota yhtään”, ”en minä ainakaan oo kokenu uhkana” ja ”tuntuu että sillä ei oo merkitystä” eivät sinällään avaa rajaseudun asukkaiden kokemusta kovin hedelmällisesti. Niiden anti piilee siinä, mihin odotuksiin he näillä lausunnoilla uskovat vastaavansa. Negatiivinen kiertoilmaus on kiinnostavampi ja sisältää enemmän tietoa, kuin jos vastaus kysymykseen olisi esimerkiksi ”se tuntuu tavalliselta”. Kieltämällä pelon tai uhkaavuuden tuntemukset haastateltava itse asiassa luo odotuksen siitä, miltä rajakunnassa elämisen pitäisi tuntua (*kiellot*). Kolmanneksi, esimerkiksi Tiina sanoi puheenvuoronsa aikana moneen kertaan, että häntä ei pelota, eikä Venäjän läheisyys tunnu ihmeelliseltä. Asioiden, tässä tapauksessa kielteisten lauseiden, toistaminen korostaa vastauksen odottamattomuutta. Vastauksen ei siis oletetakaan vastaavan odotuksiin, vaan päinvastoin olevan yllätys (*toisto*).²³⁴

Kaiken kaikkiaan haastateltavat kertoivat suhtautuvansa Venäjään ja venäläisiin neutraalisti ja positiivisesti. Kostamus-työmaa oli aikanaan tuonut haastateltaville konkretiaa Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin, ja Kostamus-taustan ajateltiin vaikuttaneen suhtautumiseen positiivisesti. Vaikka suurin osa haastateltavista arvioi, että Venäjän läheisyys ei olisi vaikuttanut heidän käsityksiinsä, oma tulkintani on päinvastainen. Omakohtainen kokemus elämästä rajaseutukaupungissa oli selvästi vaikuttanut haastateltavien ajatuksiin itärajan ja Venäjän läheisyydestä: vastauksissa aihetta lähestyttiin pääasiallisesti arkipäiväistymisen näkökulmasta. Venäjää ei nähty uhkana ja venäläisten läsnäoloon oli totuttu. Käsitykset saattaisivat olla jotain muuta sellaisella henkilöllä, jolle rajaseudun elämä ei olisikaan tavallista arkea. Odotusten analyysi paljasti, että sen suuntaisia ajatuksia saattoi olla myös haastateltavillani – vastaukset ilmensivät odotuksia, joita haastateltavat olettivat minulla

²³³ Odotuksen osoittimia (engl. *evidence of expectations*) Hyvärinen luettelee yhteensä yhdeksän kappaletta. Viitataan kuitenkin vain muutamaano osoittimeen, jotka selkeimmin ovat löydettävissä tämän tutkielman haastatteluista. Odotuksen osoittimet merkitty esimerkin loppuun sulkumerkein. Hyvärinen 2010, 111–112.

²³⁴ Hyvärinen 2010, 111–112.

olleen. Tulkintaani vahvistaa Satu, jonka näkemykset erosivat huomattavasti muiden haastateltavien kertomuksista.

Tätä aihepiiriä käsitellessä on myös huomioitava viimeaikojen tyypillinen julkinen keskustelu Suomen ja Venäjän suhteista. Näissä haastatteluissa jaetut käsitykset voidaan ajatella osaksi nykypäivän poliittista keskustelua. Haastateltavien positiivisävyisistä ja odotuksia kieltävistä vastauksista voi tulkita, että niin kutsuttu ”Venäjän uhka” ei ole toistaiseksi konkretisoitunut ainakaan rajaseudulla.

”On imeny vaikutelmaa, et miten aikuisena täytyy olla” – Kostamuksen vaikutus urapolkuun

Suurin osa haastateltavista pohti vaikutuksia, joita he epäilivät Kostamuksella olleen heidän elämänpolkuunsa jopa tähän päivään saakka. Yksi suurimmista vaikutuksista, joka haastatteluissa tuotiin esille, oli Kostamuksen vaikutus haastateltavien työelämään. Oman havaintoni mukaan kaikki haastateltavat ovat peruskoulun ja mahdollisen jatkokoulutuksen jälkeen sijoittuneet luontevasti työelämään ja tehneet pitkän työuran.²³⁵ Kostamuksen vaikutukset haastateltavien työuran taustalla voivat olla mitä moninaisimmat. Työn saaminen ja työelämään sijoittuminen kävi osalla haastateltavista, esimerkiksi Markulla ja Annella, luontevasti Kostamuksen ansiosta, välittömästi tai välillisesti. Osalla haastateltavista työelämäpolut ja asenne työntekoon ovat voineet rakentua vanhempien antaman mallin mukaisesti. Esimerkiksi Markku suuntautui vanhempiensa jalanjäljissä Kostamukseen ja rakennusalalle. Satu kertoi Kostamuksen ja perheessä saadun kasvatuksen vaikuttaneen suoraan hänen omaan elämäänsä ja asenteeseensa työntekoa kohtaan.²³⁶ Kaikki haastateltavat eivät kuitenkaan esittäneet näin suoria seurauksia.

Halusin näiden seurausten ja vaikutusten arviointiin tukea tutkimuskirjallisuudesta ja löysin kaksi tähän liittyvää julkaisua. Ensiksi, Julia Brannenin, Ann Mooneyn ja Valerie Wigfallin artikkeli ”Changing fatherhood through an intergenerational lens: the UK case” (2013) käsittelee sukupolvien välistä periytymistä (*transmission*). Heidän tutkimuksessaan (2009–2012) tarkastellaan isobritannialaisten ja irlantilaisien isoisien, isien ja poikien välisiä

²³⁵ Haastateltavista ainoastaan Timon kohdalla en pysty täysin todistamaan tätä väitettä. Hän kertoi kyllä lyhyesti koulutuksestaan ja työstään tällä hetkellä, mutta ei tarkemmin siitä polusta, miten hän on tähän tilanteeseen päätenyt. Jäin kuitenkin siihen ymmärrykseen, että Timolla ei ole ollut suuria ongelmia sijoittua ja pysyä työelämässä. Alaotsikko: Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²³⁶ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia työ- ja perhe-elämän poluilla. Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että periytymistä vanhempien ja lasten välillä tapahtuu muun muassa arvojen, kiinnostuksenkohteiden, kommunikaatiotapojen, statuksen ja sosiaalisten suhteiden osaluilla.²³⁷ Artikkelel antaa tukea tulkinolleni, jonka mukaan Kostamus-työntekijöiden jälkeläiset ovat voineet periä vanhemmiltaan esimerkiksi aktiivisen asenteen työntekoon.

Toinen tutkimus, jota hyödynnän tässä alaluvussa, on Anja Rütta Lahikaisen sosiaalipsykologian väitöskirja *Uranvalinta perheessä tapahtuvan sosiaalistumisen lopputuloksena* (1984). Väitöskirjassaan Lahikainen tutkii, miten vanhemmat vaikuttavat lasten ammatilliseen koulutukseen ja työelämään liittyvien arvojen, asenteiden ja preferenssien kehitykseen. Lahikaisen tutkimuskohteena ovat teologian ja valtiotieteiden korkeakouluopiskelijat sekä uskonnolliset korkeakouluopiskelijat. Tutkimus tarkastelee uskonnollisten arvojen ja käytäntöjen periytymistä perheen sisällä. Teoreettisesti se pohjautuu psykoanalyttiseen teoriaan ja oppimisteoriaan. Lahikainen arvioi ja kritisoi alati tutkimuksensa perusasetuksia ja tuloksia – syy-seuraussuhteiden aukoton todistaminen on tässäkin aiheessa käytännössä mahdotonta.²³⁸ Joitakin omaan tutkielmaani sovellettavissa olevia tuloksia kuitenkin löytyy.

Lahikainen tutkimus keskittyy lasten identifikaatioprosessiin²³⁹ suhteessa vanhempiin. Lahikainen huomauttaa, että perheensisäiset suhteet ja samaistuminen vanhempiin eivät suinkaan ole ainoita ammatinvalintaan ja työelämäsuuntautumiseen vaikuttavia tekijöitä.²⁴⁰ Esimerkiksi nuoren kotipaikkakunta voi vaikuttaa identifikaatioprosessiin: maaseudulla nuorten identifioitumisen kohteita on luontaisesti vähemmän ja perheen ulkopuolisten sosiaalisten suhteiden ylläpito on pitkien välimatkojen takia hankalampaa kuin kaupunkiolosuhteissa. Usein maanviljelijä- ja yrittäjäperheissä ammatti periytyy suoraan vanhemmilta jälkikasvulle. Toisaalta maaseudun nuoret esimerkiksi irtautuvat jo toisen asteen koulutuksen aikana vanhemmistaan vahvemmin kuin kaupunkilaisnuoret, sillä maaseudun

²³⁷ Brannen & Mooney & Wigfall 2013, passim.

²³⁸ Lahikainen 1984, passim.

²³⁹ Lahikaisen tutkimuksessa identifikaatioprosessi on moninainen kehityskulku, jota lapsi käy läpi suhteessa vanhempiinsa. Yleisesti ottaen identifikaatiossa tavoitteena on kohteen (esim. vanhemmat) ja subjektin (esim. lapsi) samankaltaisuus. Subjekti pyrkii samankaltaisuuteen käyttämällä identifikaation kohdetta vertailukohteena omien tavoitteiden asettelussa. Perheen sisäisen identifikaation edellytyksiä ovat emotionaalisten siteiden olemassaolo, vanhempien keskinäisen suhteen miellyttävyyys ja irtautuminen lapsenomaisista suhteista vanhempiin. Lahikainen 1984, 206–207.

²⁴⁰ Muita ammatinvalintaan vaikuttavia tekijöitä voivat olla esim. sosiaaliset verkostot ja yhteiskunnan asettamat rajoitteet. Lahikainen 1984, 213–214.

nuorten on pitkien välimatkojen takia muutettava varhaisella iällä pois kotoa, lähemmäs opiskelupaikkaansa.²⁴¹

Lahikaisen maaseutua koskevat yleiset väitteet ovat periaatteessa voineet pitää paikkaansa kaikkien tämän tutkielman haastateltavien kohdalla. Myös Kuhmon omalaatuiset ympäristötekijät, kuten sijainti Suomen itärajalla, johdattelevat vahvemmin tietyn tyyppisiin töihin. Hyvänä esimerkkinä ympäristötekijöiden vaikutuksesta ammatinvalintaan on Kari, joka työllistyi pitkäaikaiselle uralle Rajavartiolaitokseen.²⁴² Rajamiehen ammatti on Kuhmossa hyvin tyypillinen uranvalinta ja Kuhmon sijainti itärajalla on valintaan rohkaiseva tekijä.

Murrosiässä nuoret irtautuvat lapsenomaisista suhteistaan vanhempiinsa, minkä aikana etsitään uusia identifikaation kohteita esimerkiksi kavereista tai muista aikuisista. Irtautumisen aikana nuoret arvioivat vanhempiensa tekemiä valintoja, arvomaailmaa ja reflektivat itseään suhteessa vanhempiin ja ystäviin. Lapsenomaisista suhteista irtautuminen on tärkeää myöhempää vanhempiin kohdistuvaa identifikaatiota ajatellen.²⁴³ Kostamus teki haastateltavien identifikaatioprosessista ehkä hieman radikaalimman, kuin se olisi muuten ollut. Kostamuksen takia kaikki haastateltavat kokivat jossain vaiheessa lapsuuttaan vahvan irtautumisen vähintäänkin toisesta tai jopa molemmista vanhemmista. Kostamus-työ pakotti vanhemmat eroon lapsistaan fyysisesti, jolloin lasten itsenäistyminen arjen elämässä saattoi alkaa jopa alakouluikäisenä.²⁴⁴ Henkinen irtautuminen vanhemmista alkoi kuitenkin Lahikaista noudatellen viimeistään murrosiässä, mihin jotkut haastateltavatkin viittasivat.²⁴⁵

Kuten Brannen, Mooney ja Wigfallkin kirjoittavat, ammatillinen jatkuvuus ei ole ainoa identifikaation muoto, vaan lapsi voi identifioitua vanhempiinsa esimerkiksi arvojen, luonteen ja harrastusten kautta. Lahikainen toteaa, että identifikaatio tapahtuu yleisimmin perhesuhteissa tärkeäksi osoittautuneella alueella, etenkin jos molemmat vanhemmat ovat yhdenmukaisesti samaa mieltä. Se, että molemmat vanhemmat jakavat jonkin perheessä

²⁴¹ Lahikaisen esittämistä maaseudun ja kaupunkilaisnuorten eroavaisuuksista voidaan huomata, että tutkimus on ajallisesti hieman vanhentunut. Nykyään noista asioista voidaan olla eri mieltä, sillä nykyajalle tyypilliset megatrendit kuten globalisaatio ja kaupungistuminen ovat edenneet huomattavasti tutkimuksen julkaisuajankohdan jälkeen. Pitää kuitenkin paikkaansa, että esimerkiksi Kuhmon syrjäkyliltä kotoisin olevat nuoret joutuvat edelleenkin muuttamaan Kuhmon keskustaan omiin asuntoihinsa voidakseen suorittaa lukio-opinnot. Lahikainen 1984, 219.

²⁴² Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018.

²⁴³ Lahikainen 1984, 207, 213.

²⁴⁴ Esim. Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

²⁴⁵ Esim. Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

tärkeänä pidetyn arvon (vaikkapa uskonnollisuuden), lisää arvojen periytyvyyden todennäköisyyttä.²⁴⁶

Kostamus-arkea eläneet lapset todistivat vuosien ajan sitä, miten vanhemmat uhrasivat yhteisen elämän perheen kanssa ja lähtivät töihin rajan taakse viikko toisensa jälkeen. Työttömyys oli Kainuussa kovaa, joten uhrauksia paremman toimeentulon eteen oli tehtävä. Työllistymistä arvostettiin. Haastattelujen valossa näyttää siltä, että lapset ottivat mallia vanhemmistaan ja oppivat samanlaisen asenteen työntekoon – he kouluttautuivat tarpeen mukaan ja sijoittuivat sen jälkeen vakituiseen työelämään. Voi siis olla, että vanhempien näyttämä malli ahkeraan työntekoon ja valmiuteen ottaa työtä vastaan jopa oman kotimaan ulkopuolelta periytyi jälkikasvulle. Niin uskoi ainakin Satu:

— aivan ilmiselvää, että Kainuusta lähdetään pois. Et työttömäksi sinne ei jää. Ei ole mitään muut mahdollisuutta, kun on tultava pk-seudulle, mis on töitä. — Et mulla on ollu sillä tavalla, että joka ikinen työ, minkä sä vaan saat, niin se otetaan vastaan ja se tehdään vielä mahdollisimman hyvin, jotta hyvä maine työntekijänä säilyy. — Se on varmaan ollu mulla semmonen joku... Niinku et miten mun elämä on menny. Niin sillä on ollu todella iso merkitys, sillä kotikasvatuksella ja sillä. Et työt otetaan, vaikka se on sitte toisessa maassa — ni se otetaan. Kotiin ei jää, vaan mennään työn perässä.

Siinä on varmaan se, et se on ollu ennen Kostamusta, se on ollu kausitöitä. Ja sit mä luulen, että ku se on ollu se, että tätä rahaa säästetään tiettyjä asioita varten. — Ku mulla on sellanen tunne, että mä oon jo lapsena ollu kauheen huolissani rahan riittävydestä. Vaikka se raha on riittäny, mut se on jotenki annettu ymmärtää, että jokasta penniä täytyy jollaki tavalla venyttää. Ennenku tuli sit se Kostamus. — Ja sitä on imeny siit jotenki, että tätä vaikutelmaa, et miten aikuisena täytyy olla.²⁴⁷

Kuten mainittu, arvoidentifikaatio on sitä todennäköisempää, mitä tärkeämpänä tiettyä arvoa perheessä pidetään ja mitä yhtenäisemmin molemmat vanhemmat jakavat saman arvon.²⁴⁸ Arvoidentifikaatiota näyttäisi tapahtuneen Sadun tapauksessa. Kotiseudun työttömyys ja sen myötä isän sijoittuminen Kostamukseen jättivät Satuun lähtemättömän jäljen. Kostamuksen myötä Satu näki, että ahkeruus ja uhraukset kannattavat, työn tekeminen kannattaa. Isältä ja äidiltä saatu malli työntekoon muokkasi Sadusta hieman liiankin tunnollisen työntekijän. Sadun kertomuksen mukaan hänen vanhempansa arvostivat kovasti Kostamuksen tuomaa toimeentuloa ja opettivat tarkkaan rahankäyttöön. Kesätöiden tekemiseen rohkaistiin

²⁴⁶ Brannen & Mooney & Wigfall 2013, 114–115; Lahikainen 1984, 205–206, 208, 213, 217.

²⁴⁷ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²⁴⁸ Lahikainen 1984, 208, 213, 217.

nuoresta pitäen, mutta Sadun mukaan hän oli ollut kesätöihin mentyään itsekin hyvin kiinnostunut ansaitsemaan omaa rahaa. Satu kuvaili omaa asennettaan työntekoon jopa fanaattiseksi ja siksi vanhemmilta saatua mallia ”negatiiviseksi perinnöksi”.²⁴⁹ Sadun kuvauksesta voidaan päätellä, että ahkeruus ja tarkkuus olivat hänen perheessä sellaisia arvoja, joita vaalittiin ja joihin lapsia opetettiin. Lisäksi molemmat vanhemmat olivat olleet yhtä mieltä asiasta, joten Sadun kohdalla arvojen periytyvyys oli ollut lähtötekijöiltäänkin todennäköistä.

Uskon, että Kostamus on voinut vaikuttaa työntekoon liittyvien arvojen periytymiseen myös muidenkin haastateltavien kohdalla, vaikka aihe ei noussutkaan esiin haastatteluissa. Toisaalta on ymmärrettävää, että ajat ovat muuttuneet. Haastateltavien nuoruudessa työmahdollisuuksia oli vähemmän ja ammatilliset urat olivat suoraviivaisempia kuin nykyään. Nykyaikaisiin työllistymisen trendeihin, esimerkiksi välivuosiin ja pätkätöihin verrattuna sijoittuminen vuosikymmeniä kestävään vakityöhön oli joka tapauksessa ollut tuolloin todennäköistä.

Myös Annella oli vankka näkemys siitä, että Kostamuksella on ollut vaikutuksensa hänen työelämäänsä. Anne kertoi Kostamuksen vaikutuksesta omaan työuraansa näin:

Että ehkä äitin ja isän taustalla, ni lukioon ei ois ikinä pystytty menemmään. Että se mahollisti sen, että me menttiin lukioon. Siis tarkoitan, että ne maksut. Sillonhan piti maksaa kaikkee, kirjat piti ostaa ja... Sen ansiosta oli mahdollista käydä nämä lukiot, väittäisin näin. – – Ja lukiosta lähettiin sitte tavalla tahi toisella etteenpäin.

Lukion myötähän mulle [tuli nykyinen työpaikka]. [Työpaikkaan haastatellut henkilö] oli minun lukio-opettaja ja se haastatteli ja tunsu minut ja tiesi minun kielitaidon ja kaikkee. En sano, että se oli suurin syy että pääsin. Mutta kyllä Kostamus on vaikuttanut. Ja ihan hyvä. Mää tiiä, minä oisin jossaki, mitähän mä oisin tekemässä, jossaki oisin siivoamassa.²⁵⁰

Lisäksi Anne kertoi, että kesätyöt Kostamuksessa olivat herättäneet hänessä kiinnostuksen venäjän kieltä ja kulttuuria kohtaan. Niinpä hän oli matkaillut Neuvostoliitossa useita kertoja ja suorittanut lukion jälkeen muun muassa liikevenäjän opinnot. Annen mukaan lukiossa syntyneet kontaktit ja koulutuksen myötä karttunut kielitaito olivat poikineet hänelle myöhemmin vakituisen työpaikan.²⁵¹

²⁴⁹ Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018.

²⁵⁰ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

²⁵¹ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

Annen kertomus on loistava esimerkki siitä, miten monella tavalla Kostamus loi ja tarjosi mahdollisuuksia. Kostamuksen positiiviset talousvaikutukset Kuhmossa eivät rajoittuneet pelkästään rakentajiin, vaan ulottuivat myös heidän jälkeläisiinsä, toiseen sukupolveen. Kostamuksesta saatu toimeentulo vei lapset pitkälle, sillä muuten koulunkäyntiin ei olisi kaikissa perheissä ollut rahaa.

Lahikaisen mukaan pelkästään valinta lukion käymisestä voi vaikuttaa merkittävästi ammatilliseen suuntautumiseen. Lukion suorittavat nuoret tekevät uravalintansa noin kolme vuotta myöhemmin kuin peruskoulusta suoraan ammattikouluun tai työelämään suuntautuvat nuoret. Lukiokoulutus sijoittuu ikävaiheeseen, jossa vanhemmista irtautuminen on vahvimmillaan ja uusia sosiaalisia verkostoja luodaan aktiivisesti. Peruskoulupohjalta suoraan työelämään suuntaavat nuoret sen sijaan ovat ikänsä vuoksi aineellisesti riippuvaisia vanhemmistaan ja uramahdollisuuksien määrä on vähäisen koulutuksen myötä pienempi. Sen takia, Lahikainen perustelee, pelkän peruskoulun käyneillä nuorilla uranvalintaprosessi ei ole samalla tavalla huippuunsa viety kuin lukion käyneillä.²⁵²

Anne ja Tiina suorittivat kummatkin peruskoulun jälkeen lukion ja lähtivät kouluttautumaan ammattiin. Sisaruksista kumpikaan ei suuntautunut samalle alalle kuin vanhempansa, mutta molemmat ovat tehneet pitkän uran omilla ammateissaan. Kummatkin kuvailivat isäänsä ankaraksi ja hallitsevaksi, ja äitiään ulospäinsuuntautuneeksi ja helposti lähestyttäväksi.²⁵³ Haastattelujen perusteella ja Lahikaisen tutkimukseen sovellettuna äiti oli luultavasti ollut molemmille haastateltaville lapsuudessa todennäköisempi identifikaation kohde kuin isä. Annelle äiti oli tuntunut nuoruudessa läheiseltä ja hän kävikin kokeilemassa äidin ammattia Kostamuksessa yhden kesän ajan. Haastattelussa Anne arveli, että ilman jatkokoulutusta siivoustyöt olisivat saattaneet olla hänen kohtalonsa, ihan kuin äidinkin.²⁵⁴ Tämä pohdinta paljastaa, että ammatillinen äiti-identifikaatio olisi voinut ilman lukio-opintoja olla Annelle hyvinkin todennäköinen.

²⁵² Lahikainen 1984, 217.

²⁵³ Vanhemmat ovat lapsilleen esikuvia, mutta vanhempiin kohdistuvaa identifikaatiota koettelevat seuraavat piirteet: äidin ulospäinsuuntautuneisuus, äidin ankaruus, isän positiivisuus ja isän hallitsevuus. Oppimisteorian mukaisesti vanhempiinsa vahvasti identifioituneet kuvailisivat äitiään ulospäinsuuntautuneeksi ja vähemmän ankaraksi (äiti-identifikaatio) ja isäänsä positiiviseksi ja vähemmän hallitsevaksi (isäidentifikaatio). Vastaava korrelaatio pystyttiin kunnolla todistamaan vain tyttöjen isäidentifikaatiosta, eli tytöt identifioituvat parhaiten positiiviseen ja vähemmän hallitsevaan isään. Annen ja Tiinan kuvaukset ovat sovellettavissa Lahikaisen tutkimukseen. Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018; Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Lahikainen 1984, 222–223.

²⁵⁴ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

Ikävaiheelle tyypillisesti Anne ja Tiina olivat voineet lukioaikoina arvioida omia ammatillisia tavoitteitaan ja vertailla niitä vanhempiansa työuriin. On mahdollista, että sisarukset olivat silloin asettaneet omat tavoitteensa erilaisiksi kuin vanhempiansa, ja olivat täten suuntautuneet täysin erilaisiin ammatteihin kuin vanhempansa. Lukioaikana luontaisesti tapahtuneen irtautumisen lisäksi vanhempien alkoholisoituminen ja jatkuva riitely saattoivat osaltaan lisätä vanhempiin kohdistuvan identifikaation epätodennäköisyyttä molempien haastateltavien kohdalla.²⁵⁵ Tätä tulkintaa vahvistavat Tiinan kertomukset epämiellyttävästä ja turvattomasta arjesta.

Tiinan kohdalla puheista ilmenee selvästi Lahikaisen nimeämää *vastaidentifikaatiota*, eli kritiikkiä kodin vaikutteille.²⁵⁶ Tiina joutui irtautumaan vanhemmistaan jo kahdeksanvuotiaana, jolloin lapsi ei yleensä ole valmis eroamaan vanhemmistaan niin radikaalisti. Varsinkin äidin poissaolo oli ollut nuorelle Tiinalle vaikeaa. On mahdollista, että äidin poissaolo liian varhaisessa vaiheessa on sittemmin vaikuttanut Tiinan äiti-identifikaation. Tiinan kertomuksesta käy ilmi, että hän oli nuoruudessaan ajatellut, että haluaa olla aikuisena erilainen kuin omat vanhempansa.²⁵⁷ Voi olla, että tämä ajatus heijastui sittemmin myös ammatillisiin tavoitteisiin ja uranvalintoihin.

Markun kohdalla Kostamuksen vaikutukset ovat olleet välittömämmät kuin Sadulla, Annella ja Tiinalla. Markku sai Kostamuksesta elannon useiden vuosien ajan. Oman arvionsa mukaan Kostamuksessa Markku ”sai hyvät opit töihin” ja hänestä kasvoi ahkera työntekijä.²⁵⁸ Markku osoitti haastattelussa samanlaista asennetta työntekoon kuin Satu. Kiinnostus töitä kohtaan oli kova, ja hän oli lähtenyt Kostamukseen melkein heti peruskoulun jälkeen. Kostamus olikin nuoren Markun ensimmäinen vakituinen työpaikka:

*Ei se ollu [kulttuurishokki], ku vähän ninku sai rintaa röyhistellä, että nyt mä oon Kostamus-ukko. – – Työhön vaan menin, aina on se kiinnostanu.*²⁵⁹

Kuten mainittu, Markun koko perhe oli työskennellyt Kostamuksessa. Perheen Kostamus-arki oli alkanut, kun isä oli lähtenyt pohjatöihin aikaisin 1970-luvulla. Markku oli ollut silloin

²⁵⁵ Vrt. Lahikaisen kuvaama onneton avioliitto. Lahikainen 1984, 209, 218.

²⁵⁶ Lahikainen 1984, 214.

²⁵⁷ Myös Lahikainen pohtii äidin poissaolon vaikutusta tyttöihin. Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018; Lahikainen 1984, 219–220.

²⁵⁸ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

²⁵⁹ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

alle kymmenvuotias. Isää olivat seuranneet äiti ja kaksi isoveljeä.²⁶⁰ Koko ala- ja yläkouluajan Markun kaikki läheiset ja tärkeimmät roolimallit tekivät Kostamus-töitä vuosien ajan. On täysin ymmärrettävää, että häntä itseäänkin kiinnostivat työt rajan takana ja että hän lopulta suuntautui Kostamus-töihin.

Markku ei itse arvioinut vanhemmilta saatua mallia, mutta hänen puheestaan löytyy yhtäläisyyksiä verrattuna esimerkiksi Sadun kertomukseen. Muihin tutkimuksiin sovellettuna Markun urapolku näyttää melko selkeältä. Lahikainen kertoo esimerkin, joka muistuttaa Markun tarinaa: varusmiehiä koskevassa tutkimuksessa eräs haastateltava oli ilmoittanut kiinnostuksensa työntekoon jatkokouluttautumisen sijaan. Työpaikkatoiveekseen haastateltava oli ilmoittanut postin, sillä hänen molemmat vanhempansa olivat työskennelleet siellä.²⁶¹ Brannenin, Mooneyn ja Wigfallin mukaan eräässä irlantilaisten isoisän, isän ja pojan tapauksessa korkean työmoraalin katsottiin periytyneen jopa kolmessa sukupolvessa – samaan tapaan kuin Markun kiinnostus työntekoa kohtaan voidaan nähdä periytyneen vanhemmilta.²⁶²

Opinnot eivät Markkua kiinnostaneet, vaan työnteko. ”On työ vain niin verissä”, hän täsmensi.²⁶³ Täten hänen uranvalintaprosessinsa ei ehtinyt kehittyä yhtä pitkälle kuin esimerkiksi Annen ja Tiinan kohdalla. Kostamukseen päästyään Markku oli kokenut ylpeyttä: hän oli vihdoinkin saavuttanut saman etapin, kuin muukin perhe. Ehkäpä isältä ja isoveljiltä saatu malli työntekoon ja lapsuuden aikainen tottuminen Kostamus-arkeen olivat ratkaisevia tekijöitä, jotka ohjasivat Markun kiinnostumaan rajantakaisesta työmaasta – samalla tavalla kuin Lahikaisen varusmiesesimerkissä. Näin peilaten Markun ammatillinen ura näytti muodostuneen melko luonnolliseksi jatkumoksi isän ja isoveljien mukana.

Haastateltavien kertomukset avasivat sitä, miten vanhempien työssäkäynti Kostamuksessa ja haastateltavien omat Kostamus-kokemukset ovat voineet vaikuttaa heidän arvoihinsa, asenteisiinsa ja uravalintoihinsa ja siten mahdolliseen ammatti-identifikaatioon suhteessa omiin vanhempiin. Toisille Kostamus toi töitä välittömästi ja toisille välillisesti – Markku jäi Kostamuksen suuntaamalle rakennusosalalle, Kari työllistyi Kuhmon rajasijainnin myötä rajamiehen tehtäviin, Anne koukkasi Kostamuksen kautta täysin toiselle alalle. Vanhempien tekemät uhraukset perhe-elämän kustannuksella vaikuttivat osaltaan myös siihen, minkälaisiksi työntekijöiksi heidän lapsensa lopulta kasvoivat. Satu kehittyi vanhemmilta

²⁶⁰ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

²⁶¹ Lahikainen 1984, 218.

²⁶² Brannen & Mooney & Wigfall 2013, 121–124.

²⁶³ Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018.

saadun mallin ja kasvatuksen mukaisesti jopa liian tunnolliseksi työntekijäksi. Tiinan kohdalla Kostamus kirvoitti halun olla täysin erilainen kuin hänen omat vanhempansa, ja se on saattanut heijastua myös hänen suuntautumiseensa työelämässä. Haastateltavista Timo oli ainoa, joka ei suoraan kertonut omasta työurastaan tai Kostamuksen vaikutuksesta siihen. Nämä esimerkit ovat kuitenkin vain pisaroita meressä, ja Kostamus-rakentajien jälkeläisten uravalintoja voi katsoa muustakin kuin identifikaatioprosessin näkökulmasta.

”Vanhemmuutta jääpi vaille” – Vanhempien poissaolon pohdintaa

Urapolun kehityksen lisäksi haastateltavat miettivät sitä, miten vanhempien jatkuva poissaolo heidän lapsuudessaan on voinut vaikuttaa elämään pidemmällä aikavälillä. Haastateltavista Kari arveli, ettei isän työssäkäynti juuri Kostamuksessa vaikuttanut mitenkään – olihan isä ollut aiemminkin poissa työnsä takia. Myöskään Satu ei ollut kokenut isän poissaoloa kovin negatiivisena asiana eikä nähnyt sillä olleen vaikutusta hänen myöhemmässä elämässään. Karin ja Sadun ajatuksia mukailevasti Markkukaan ei uskonut vanhempiensa poissaolon vaikuttaneen häneen.²⁶⁴ Joidenkin haastateltavien mielestä vanhempien jatkuvalla poissaololla oli kuitenkin kääntöpuolensa, ja tätä Kostamuksen kääntöpuolta pohdittiin eri näkökulmista.

Anne uskoi edelleen sisarusten ikäerojen vaikuttaneen siihen, miten vanhempien poissaolo koettiin ja miten se on vaikuttanut sisarusten elämään myöhemmin. Anne ei kokenut vanhempien poissaolon vaikuttaneen häneen itseensä mitenkään negatiivisesti, mutta mietiskeli nuorempien siskoja kohtaloa:

Ehkä tämä kertoo jotaki siitä, että se Kostamus on viedy meidän vanhemmat. Että keskennään on pitäny kasvaa ja olla.

Mutta en minä mitenkään, et jos aina sanottaan, että perheeseen vaikutti negatiivisesti se Kostamus tai näin. Että oltiinko me sen verran isoja ja me ehkä nähtiin sitte äiti, että viina ei ollu viedykkään. – – Toisaalta, esimerkiks (pikkusiskoakin) ajattelin, ni elämä ois voinu olla toisin, jos äiti ei ois menny Kostamukseen. Jos siellä ois vaikka isä ollu ja äiti ois jääny kottiin.²⁶⁵

Anne arvioi, että joissakin siskoissa vanhempien jatkuva poissaolo ja Kostamusta seurannut alkoholisoituminen saattaa edelleenkin herättää katkeruutta. Hän arveli, että nuoremmat

²⁶⁴ Karin haastattelu. Kuhmo 14.11.2018; Sadun haastattelu. Espoo 12.12.2018; Markun haastattelu. Kajaani 17.11.2018. Alaotsikko: Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

²⁶⁵ Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

siskot olisivat päässeet helpommalla, jos äiti ei olisikaan lähtenyt Kostamukseen. Anne osui jälleen oikeaan, sillä Tiina kuvaili äidin ja isän poissaolon aiheuttaneen hänessä hylätyksi tulemisen tunteita myöhemmässä elämässä.

Vaikka just semmonen hylkäämisen tunne saattaa tulla heleposti. Hyvinkin helposti itselle tulee semmonen että minut hylätään ja minut jätetään yksin. – – Ja sen kun tiedostin, että se johtuu siitä. Eihän minua hylätä, vaan mulle tulee se tunne siitä, kun minut lapsena on hylätty. Sitte se helpottaa. – – Se ei oo ollu helppo tunnistaa.

Mutta sitte taas, minä oon jälkeenpäin miettiny, että varmaan minusta on tullu minä, semmonen aika huolehtivainen äiti, kun minulla itselläni on ollu semmonen yksinäinen olo ja äidin kaipuu, vanhempien kaipuu. Sitte on aina ajatellu, että ainakaan omia lapsia ikinä ei jätä yksin.

Ja omassa työssäki sen pystyy aistimaan, että ketkä lapset ovat yksinäisiä. Kenestä lapsesta ei pidetä huolta. Se on helepomp minun tunnistaa. Ja sitte minä ymmärrän niitten lasten reaktioita ja toimintatapoja, koska itekki on ollu semmonen. Ja tietää, että lapsethan aina pittää omien vanhempien puolta, kun itsekin olen pitänyt. Että jos esimerkiksi minulta lapsena kysyttiin, terveydenhoitaja kysy, että mitä sinä syöt aamulla. No, enhän minä syöny siis paljo mittään, ehkä jonku ruisleivän. Ni minä sannoin, silmät napitti kahttoo sitä terkkaria, ja minä sanon: kaurapuurroo. Ja kukahan meillä keitti sitä kaurapuurroo, ei kukkaan. Mut sitte nykyäänki, minä pystyn aistimaan, että jos lapsi ei kerro ihan totuutta. Että siellä saattaa olla kotioloissa jotakin.²⁶⁶

Tiina pystyi haastattelussa kattavasti tuomaan esille niitä vaikutuksia ja tuntemuksia, joita vanhempien työssäkäynti Kostamuksessa hänessä aiheutti. Lapsuudesta tuttu tunne siitä, että tuli hylätyksi, oli värittänyt Tiinan kokemuksia pitkälle aikuisuuteen. Tiinan kertomuksesta välittyy kauttaaltaan nostalgian kurjistava vaikutus, ja Tiina rakentaa menneisyydestään samanlaisen selviytymistarinan, jota Taina Ukkonen (2000) tutkimuksessaan kuvailee. Tiinan kerronnasta löytyvät selviytymiskertomuksen kolme perusosaa: (1) lapsuuden rankkuus, (2) kokemuksista selviytyminen ja (3) ylpeys siitä, että on selvinnyt.²⁶⁷

(1) Ahdistuksen ja hylkäämisen tunteet, äidin ikävöinti ja viinanhuuruiset viikonloput sävyttivät Tiinan lapsuuden muistelua – Kostamus oli tehnyt lapsuusajasta ”musta pilven”. (2) Koko lapsuutensa ajan Tiina kesti olosuhteet, koska hänen oli pakko, eikä vaihtoehtoja ollut. Kauan aikaa myöhemmin, haastattelutilanteessa, Tiina oli selvinnyt kaikesta. Hän oli käsitellyt asioita pitkään ja pystyi nyt ymmärtämään, miten vaikeasta paikasta hän olikaan selviytynyt. (3) Tämänhetkisessä elämässään Tiina pystyy kääntämään huonot kokemuksensa

²⁶⁶ Tiinan haastattelu. Kuhmo 23.10.2018.

²⁶⁷ Ukkonen 2000, 139.

vahvuudeksi – hän pystyy hyödyntämään omia kokemuksiaan ja ymmärtämään lapsia, jotka käyvät läpi samankaltaista menneisyyttä kuin hän itsekin oli käynyt. Tiina oli myös korjannut kurssia omalla kohdallaan. Hän oli päättänyt, ettei koskaan hylkäisi omia lapsiaan niin kuin hänet oli hylätty.

Tiinan lainauksesta käy ilmi eräs toinenkin seikka, joka on muistitietotutkimuksen valossa mielenkiintoinen. Yleisesti ottaen uskotaan, että aikuisen ajattelu poikkeaa niin suuresti lapsen ajattelusta, ettei aikuisena voida enää täysin samaistua lapsen kokemusmaailmaan. Sitä pidetään yhtenä perusoletuksena, kun aikuiset muistelevat lapsuuttaan, vaikka kyseessä onkin haastateltavan oma menneisyys.²⁶⁸ Tiina kuitenkin osoittaa yllä olevassa tarinanpätkässään sen, että oman menneisyytensä ansiosta hän pystyy ymmärtämään samassa tilanteessa olevia lapsia. Toisin sanoen hän ilmaisee pystyvänsä samaistumaan sellaisten lasten ajatuksiin, jollainen hän itsekin on aikanaan ollut. Omat lapsuuskokemukset ovat jättäneet Tiinaan niin pysyvän jäljen, että hän palaa niihin joka kerta, kun hän työssään kohtaa itseään muistuttavan lapsen. Tässä asiassa Tiina siis poikkeaa siitä ”tavallisen aikuisen” roolista, johon aikuisena lapsuuttaan muistelevat yleensä lokeroidaan.

Timo pohdiskeli äidin poissaolon merkitystä. Toisin kuin Tiina, Timo ei osannut suoraan sanoa, millä tavalla se olisi voinut vaikuttaa häneen pitkällä aikavälillä. Timo otti pohdinnassaan jälleen esimerkiksi jääkiekkoharrastuksensa:

Elämmää pitäs ehkä ellää siitä toisesta, että asiat ois menny toisella tavalla, ni ossaisi sitte sanoa. Mutta tietysti, jos ajattelisi silleen, justiisa siitä näkökulumasta, että siinä ne kaks vanahempaa ois ollu tiiviisti, niin on täysin mahdollista, että sillä ois ollu joku vaikutuksesa johonkin. Täysin mahdollista. Koska hassua ois ajatella, etteikö se tilanne mikä sillon oli, ois vaikuttanu kuitenkin johonkin. Mihin, en tiä. Ehkä siihen, että enämpi ois ollu energiaa vaikka vanhemmilla, ehkä johonkin kasvatukselliseen, ohjaukselliseen, tämmösseen tukemiseen. Niinku vaikka siitä jääkiekkoharrastuksesta sannoin. Et jos siinä äiti ois ollu, ni siinä ois ehkä isällä riittänykki paukut viiiä harjotuksiin ja muuta.

Mutta kyllähän sillä on varmasti vaikutuksesa. Just ehkä sitä kautta, että siinä sitä vanhemmuutta jääpi vaille.²⁶⁹

Timo tarkasteli Kostamuksen kauaskantoisia vaikutuksia hyvin analyttisesti, eikä ottanut asiaan kovin suoraan kantaa. Haastattelun lopussa hän myönsi, ettei ole käsitellyt näitä asioita menneisyydestään, ja siksikin pitkäaikaisten vaikutuksien pohtiminen saattoi tuottaa

²⁶⁸ Esim. Savolainen 2015, 71.

²⁶⁹ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

hankaluuksia. Hän kuitenkin heitti joukkoon jääkiekkoharrastuksen esimerkkinä – siinä vaiheessa jo kolmannen kerran haastattelun aikana. Kuten aiemmin tässä tutkielmassa on kerrottu, Timo oli lapsena ollut hyvin kiinnostunut jääkiekosta ja urheilusta muutenkin. Hänellä oli ollut mahdollisuus kokeilla aktiivista harrastamista vajaan parin vuoden ajan, mutta harrastus oli pitänyt lopettaa. Timo arveli, että lopettamisen syyt saattoivat olla muun muassa kuormittavassa arjessa, jota isä pyöritti yksin äidin ollessa Kostamuksessa.²⁷⁰ Kerronnasta välittyy tunne, että Timo olisi ehkä kaivannut vanhemmiltaan tukea ja ohjausta enemmän kuin hän silloin oli saanut. Jääkiekkoharrastuksen menettäminen oli ollut selvästikin kova menetys nuorelle Timolle, ja sen kautta hän oli ymmärtänyt äidin poissaolon seuraukset.

Vanhempien poissaolo saattoi Timon mukaan näkyä myös esimerkiksi siinä, että lapset jäivät ilman omia vanhempiaan. Timo jakaa siis saman käsityksen kuin Anne, joka ilmaisi Kostamuksen vieneen heidän vanhempansa. Kumpikaan Timo tai Anne eivät kuitenkaan kokeneet, että vanhempien poissaolo olisi jättänyt jälkiä heihin itseensä tai vaikuttaneen myöhemmin aikuisuudessa. Sen sijaan he pohtivan asiaa joko sisarustensa näkökulmasta tai vain yleisellä tasolla.²⁷¹ Mitkä vaikutukset voivatkaan olla sillä, jos äiti, isä tai molemmat ovat paljon poissa jälkikasvunsa lapsuusvuosien aikana? Tämän tutkielman puitteissa siihen kysymykseen en voi vastata, enkä myöskään ymmärtänyt kysyä sitä haastatteluissa tarpeeksi suoraan.

Tämän tutkielman haastateltavista siis Anne ja Timo epäilivät, että vanhempien poissaolo on voinut jättää syviä jälkiä Kostamuksen työntekijöiden jälkeläisiin – ei niinkään heihin itseensä. Tiina puolestaan oli kokenut vanhempiensa poissaolon vaikuttaneen häneen paljonkin, ja hän pystyi omalta osaltaan näitä kauaskantoisia jälkiä arvioimaan. Kari, Satu ja Markku kokivat, ettei vanhempien poissaolo ollut kovin suuresti vaikuttanut heidän elämäänsä.

²⁷⁰ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018.

²⁷¹ Timon haastattelu. Kajaani 20.12.2018; Annen haastattelu. Kuhmo 16.11.2018.

LOPPULAUSE

Kostamus-projekti oli yksi suurimmista suomalaisvoimin aherretuista rakennushankkeista. Varsinainen Kostamus-kaupungin ja teollisuusalueen rakentaminen katsotaan sijoittuneen vuosiin 1977–1985. Aktiivisimpina rakennusaikana Kostamuksessa työskenteli yhteensä noin 3800 suomalaista työntekijää. Kuhmolaisia työntekijöitä kohteessa oli jatkuvasti useita satoja. Hankkeen taloudelliset vaikutukset ulottuivat välittömästi ja välillisesti tuhansiin suomalaisiin. Hanke sai aikanaan suurta julkisuutta, ja siitä on kirjoitettu kattavasti vuosikymmenten kuluessa.

Tässä tutkielmassa avataan Kostamus-projektia ja sen monia merkityksiä muistitietotutkimuksen keinoin. Muistitietotutkimukselle tyypillisesti tutkielmassa tarjotaan lukijalle kourallinen henkilökohtaisia tarinoita ja tuodaan kuuluviin sellaisia ääniä, joita ei ole ennen kuultu. Niin kutsuttu Kostamuksen toinen sukupolvi, eli Kostamus-rakentajien jälkeläiset ovat nyt saaneet jakaa kertomuksensa.

Tutkielmaa varten haastattelin yhteensä kuutta henkilöä, joiden isä, äiti tai molemmat vanhemmat työskentelivät aikanaan Kostamuksessa. Kaikki haastateltavat ovat lähtöisin kuhmolaisista perheistä – heistä kolme on sittemmin muuttanut pysyvästi pois Kuhmosta. Yhteensä kolmen haastateltavan, Markun, Annen ja Tiinan perheissä Kostamuksessa olivat molemmat vanhemmat. Nuoret jätettiin selviämään arjesta keskenään, kun vanhemmat lähtivät rajan taakse paremman toimeentulon perässä. Kolmen muun haastateltavan, Karin, Timon ja Sadun perheissä Kostamuksessa työskenteli vain isä tai äiti. Silloin toinen vanhemmista jäi yksinhuoltajaksi ja Kostamus-arki saattoi koetella henkisesti niin lasta kuin toista vanhempaakin.

Teemahaastattelujen aiheena oli kaikki Kostamukseen liittyvä muistelu. Tutkielmassa käsittely jakautui luontevasti Kostamuksen rakentamisen aikaan ja omaelämäkerrallisesti sitä seuranneeseen elämään. Haastateltavat kertoivat omia muistojaan Kostamuksen rakentamisen ajasta – millaista Kostamus-arki oli lapsen silmin, miltä ero omista vanhemmista tuntui, miten he Kostamuksen lapsuudessaan käsittivät. Kostamus-arkeen liittyen muisteluissa oli selkeitä sävyeroja. Yhtäältä haastateltavat muistelivat aikaa selviytymisenä ja pärjäämisenä: piti itsenäistyä varhain ja huolehtia itse itsestään. Vanhempien sijaan sisarukset tai kaverit olivat olleet seurana ja tukena. Ero vanhemmista oli vaikeaa ja ikävöinti tuskastutti. Kolme nuorinta haastateltavaa, Tiina, Timo ja Satu, muistelivat ikävöineensä vanhempiaan. Annelle siskot olivat olleet tärkeitä.

Toisaalta Kostamus-arki näyttäytyi joillekin haastateltaville tavallisena elämänä. Vanhempien poissaoloon oli totuttu, eikä heitä ikävöity. Kolme vanhinta haastateltavaa, Kari, Markku ja Anne muistelivat, että vanhempien poissa ollessa aika kului hyvin omissa touhuissa. Haastattelujen valossa näyttää siltä, että iältään vanhemmat lapset eivät ikävöineet vanhempiaan samalla lailla kuin nuoremmat. Yleisesti ottaen haastateltavien ikä vaikutti olennaisesti muistelun sävyyn.

Kostamuksen yleiset vaikutukset muistettiin taloudellisen hyödyn kautta. Taloudellisia vaikutuksia kuvailtiin myös henkilökohtaisella tasolla. Kostamuksen tuomaa toimeentuloa ja sen merkitystä selitettiin lähes kaikissa haastatteluissa, ja se oli joillekin haastateltaville yksi merkittävimmistä Kostamukseen liittyvistä muistoista. Myös vuonna 1980 tapahtunut Kostamus-kolari näkyy edelleen olevan olennainen osa kollektiivista Kostamus-muistelua. Kolari oli koskettanut henkilökohtaisesti kahta haastateltavaa, jotka jakoivat pysäyttäviä muistojaan onnettomuuspäivästä.

Pitkäaikaisen Kostamus-arjen seurauksia myöhemmässä elämässä pohdittiin monelta kantilta. Vanhempien poissaolo on varmasti vaikuttanut mitä moninainen, kuten Tiina eläväisesti kuvaili, mutta suoriin seuraamuksiin ei kaikissa haastatteluissa otettu kantaa. Vanhempien antama malli työntekoon ja Kostamuksen vaikutus haastateltavien urapolkuihin oli yksi mahdollinen seuraus, jota esimerkiksi Satu arvioi omalta kohdaltaan. Samanlaisia kehityskulkuja voi nähdä myös muiden haastateltavien työelämässä.

Halusin käsitellä kuhmolaisten ajatuksia rajaseutuelämästä ja Kostamuksen merkitystä siinä. Itärajan, Kostamuksen ja Venäjän läheisyys sekä niiden vaikutus haastateltavien elämään ja ajatuksiin eivät todennäköisesti olisi nousseet esille haastatteluissa, jos niistä ei olisi kysytty. Rajaseudun asukkaiden käsitykset Venäjästä ja venäläisistä olivat positiivisia tai neutraaleja, koska kanssakäyminen rajan puolin ja toisin on ollut pitkään osa jokapäiväistä elämää. Arkipäiväisyyden ja tavallisuuden näkökulmat olivat vahvoja kaikkien muiden paitsi Sadun puheessa, jonka suhtautuminen venäläisiin oli negatiivissävytteistä. Poikkeus vahvistaa säännön, kuten sanotaan. Sen takia uskon, että Kuhmon sijainti Suomen itärajalla vaikuttaa merkittävästi kuhmolaisten käsityksiin Venäjästä ja venäläisistä. Rajaseudun asukkaiden kokemukset ja käsitykset olisivat jo sinällään hyvä aihepiiri tulevaan tutkimukseen. Tässä yhteydessä haastateltavien omat Kostamus-kokemukset ja Kostamus-taustat tekivät aiheen käsittelystä vielä kiinnostavamman, koska heillä oli Kostamuksen kautta syntynyt konkreettinen yhteys Venäjään.

Pelkästään kuuden haastateltavan joukossa vastausten kirjo oli laaja, ja kaikenlaiset edellä mainitut jaottelut aihepiireittäin yksinkertaistavat huomattavasti jokaisen haastateltavan henkilökohtaista tarinaa. Tiivistäminen, yksinkertaistaminen ja yleistäminen kuuluvat kuitenkin jollakin tavalla jokaiseen tutkimusprosessiin, eikä tämä tutkielma ollut poikkeus.

Poikkeus se ei ollut myöskään muistitietotutkimuksen teoriaan peilattaessa. Lapsuuden ja nuoruuden muistelulle tyypillisesti menneisyys sävytyi joissakin haastatteluissa nostalgialla. Anne muisteli rajanylityskokemustaan lähes hurmoksellisesti. Yhteiset touhut ja läheiset suhteet siskojen kanssa vaikuttivat Annen muistelussa olevan jotain menetettyä ja kauan kaivattua. Tiinan kerronnassa nostalgia kääntyi kurjistavaksi, sillä Kostamus varjosti elämää kuin musta pilvi. Haastattelun lopussa Tiina rakensi elämästään selviytymistarinan.

Eloisat muistot ja muistin paikat olivat myös läsnä haastateltavien kerronnassa, ja pystyin tunnistamaan niitä jo haastattelutilanteissa. Markun eloisa ja yksityiskohtainen kerronta onnettomuuspäivästä vei kuulijansa mukanaan tapahtumien keskelle. Sadun onnettomuusmuistelussa isän rikkinäinen rannekello muodostui selkeäksi muistin paikaksi. Haastattelut noudattivat niitä lapsuuden ja nuoruuden muistelun kaavoja, joita esimerkiksi Ulla Savolaisen (2015) ja Taina Ukkosen (2000) väitöskirjoissa kuvaillaan.

Ennen haastattelujen tekemistä ajattelin, ettei Kostamus luultavasti kuuluisi niihin kaikista sensitiivisimpiin aiheisiin – olin väärässä. Haastateltavat jakoivat minulle luottamuksellisesti traumaattisia kokemuksiaan ja arvioivat arkaluontoisia aiheita. Tässä tutkielmassa käsiteltyjä aihepiirejä, esimerkiksi perheensisäisiä ongelmia, ei yleensä jaeta tuntemattomalle ihmiselle. Sen takia pohdin paljon tutkimuksen tekoon liittyviä eettisiä kysymyksiä koko tutkimusprosessin ajan. Sensitiivisistä aiheista muun muassa Kostamus-kolariin ja alkoholiperheen arkeen liittyvät tarinat velvoittivat minut keskittymään siihen, että käsittelen kertojia ja heidän muistojaan mahdollisimman kunnioittavasti.

Haastattelujen arkaluontoisuuden lisäksi jouduin jatkuvasti arvioimaan omaa suhdettani haastateltaviin ja haastatteluissa kerrottuihin tarinoihin. Se, että tarkastelin oman kotiseutuni historiaa ja että osa haastateltavista on minulle sukua, pakotti minut positioimaan itseni suhteessa tähän tutkielmaan. Yhtäältä olin vahvasti sisäpiirissä, toisaalta tarkkailin aihetta tutkijan asemassa ulkopuolisen silmin. On todennäköistä, että sisäpiiriläisyyteni vaikutti siihen, miten runsaasti haastateltavat jakoivat heidän henkilökohtaisia kertomuksiaan. Jotkut tarinat koskettivat minua syvästi niitä kuunnellessani, joten kirjoitusvaiheessa oli tukevasti turvauduttava ulkopuolisen tarkkailijan positioon.

Nämä kuusi haastattelua avasivat Kostamus-tutkimukseen uuden ulottuvuuden. Vaikka Kostamuksesta on kirjoitettu kymmeniä ja kymmeniä julkaisuja, ei sitä ollut käsitelty lasten näkökulmasta ennen tätä tutkielmaa. Kotipuolen arkea, lasten mielikuvia ja tunteita sekä Kostamuksen moninaisia vaikutuksia rakentajien jälkikasvuun on nyt raotettu. Tutkielmaa varten tehdyt haastattelut antavat jotain uutta Kostamuksen ohessa myös arjen, perheen, lapsuuden ja nuoruuden tutkimukselle.

Kostamus-hankkeen kokoluokan tuntien on selvää, että näiden kuuden henkilön tarinat ovat vain jäävuoren huippu. Samantyyllisiä haastatteluja voisi tehdä kymmeniä, jotta tutkimus laajenisi suuntaa-antavalta tasolta yleistettävämmälle tasolle. Kostamuksen kauaskantoisia vaikutuksia voisi tutkia esimerkiksi monitieteisessä yhteistyössä historian, yhteiskuntatieteiden, sosiaalipsykologian ja sukupuolentutkimuksen näkökulmista. Haastatteluista löytyy materiaalia kaikenlaisille muistitietotutkijoille, paikallishistorian harrastajille ja miksipä ei murteista kiinnostuneille kielitieteilijöillekin. Aineisto voi olla kiinnostava heille, jotka haluavat tarkastella lapsuuden muistelua, muistelukerrontaa, kokemuskertomuksia tai lähestulkoon mitä vain.

LÄHTEET JA TUTKIMUSKIRJALLISUUS

I Haastattelut

Annen haastattelu (s. 1964). Kuhmo, 16.11.2018. Haastattelija Saara Heikkinen.

Karin haastattelu (s. 1957). Kuhmo, 14.11.2018. Haastattelija Saara Heikkinen.

Markun haastattelu (s. 1963). Kajaani, 17.11.2018. Haastattelija Saara Heikkinen.

Sadun haastattelu (s. 1969). Espoo, 12.12.2018. Haastattelija Saara Heikkinen.

Tiinan haastattelu (s. 1969). Kuhmo, 23.10.2018. Haastattelija Saara Heikkinen.

Timon haastattelu (s. 1976). Kajaani, 20.12.2018. Haastattelija Saara Heikkinen.

II Painamattomat lähteet

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN ARKISTO, Joensuun toimipiste (SKS JPA)

Itäraikentajat 2018

Yle uutisten nimikone, Ylen verkkosivut 5.2.2017. <https://yle.fi/uutiset/3-9418798> (Luettu 1.3.2019).

III Painetut lähteet

1. Lähdekirjallisuus

Koulumies, Jyrki 2012: *Kohtalona Kostamus – Risto Kangas-Ikkalan muistelmat*. Siltala, Helsinki.

Lukkari, Reijo 2001: *Kostamus-sammon rakentajien tarinat, I osa*. Myllylahti Oy, Suomussalmi.

Lukkari, Reijo 2005: *Kostamus-sammon rakentajien tarinat, II osa*. Myllylahti Oy, Suomussalmi.

Lukkari, Reijo 2006: *Kostamus-sammon rakentajien tarinat, III osa*. Myllylahti Oy, Suomussalmi.

Ronkainen, Reijo (toim.) 1980: *Kostamuksesta kirjoittaminen Kainuun Sanomissa 1970–1977*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos.

2. Sanomalehdistö

Etelä-Suomen Sanomat 21.3.–10.7.1980.

Kainuun Sanomat 21.3.–4.4.1980

Haapea, Kirsi 2006: ”Kostamus-kolarin uhreille muistokivi”. *Kaleva* 21.3.2006, <https://www.kaleva.fi/uutiset/pohjois-suomi/kostamus-kolarin-uhreille-muistokivi/72309/> (Luettu 1.3.2019).

Saavalainen, Heli 2019: ”Kostamus kuin Kontula”. *Helsingin Sanomat* 3.3.2019, <https://www.hs.fi/kotimaa/art-2000006021369.html> (Luettu 4.3.2019).

IV Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Ilana 2012: *Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja valta 1990-luvun isyyskeskusteluissa. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 112*. Kulttuurihistorian väitöskirja, Turun yliopisto. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Aalto, Ilana & Ilmakunnas, Johanna & Korpiola, Miia 2016: ”Perheiden monimuotoisuuden pitkä historia”. *Kasvatus & Aika* 2016, pääkirjoitus, s. 3–7. Vol 10, Nro 1. Teema: Perhehistoria. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68567/29850> (Luettu 1.4.2019).

Alhosaari, Martti 2002: ”Pohjois-Suomen piiri ry 1972–2002”. *Pohjoinen urakka. Rakennusteollisuus RT, Pohjois-Suomen piiri ry 1972–2002*, s. 20–36. Toimittanut Martti Kähkönen. Painotupa Ky, Oulu.

Brannen, Julia & Mooney, Ann & Wigfall, Valerie 2013: ”Changing fatherhood through an intergenerational lens: the UK case”. *Women, Men and Children in Families. Private Troubles and Public Issues*, s. 113–139. Toimittaneet Eriikka Oinonen & Katja Repo. Suomen Yliopistopaino Oy, Tampere.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: ”Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä”. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*, s. 25–48. Toimittaneet Outi Fingerroos &

- Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heikkinen, Ossi 2002: ”Kainuuta kaitsemassa”. *Pohjoinen urakka. Rakennusteollisuus RT, Pohjois-Suomen piiri ry 1972–2002*, s. 73–79. Toimittanut Martti Kähkönen. Painotupa Ky, Oulu.
- Hulkko, Jouko 1993: ”Avioliitto perustuu kumppanuuteen”. *Suomalaisten tarina 4. Järjestelmien aika 1968–1990*, s. 30–40. Toimittanut Jaakko Itälä. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Hyvärinen Matti 2010: ”Haastattelukertomuksen analyysi”. *Haastattelun analyysi*, s. 90–118. Toimittaneet Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen. Vastapaino, Tampere.
- Hyvärinen, Matti 2017: ”Haastattelun maailma”. *Tutkimushaastattelun käsikirja*, s. 11–45. Toimittaneet Matti Hyvärinen & Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori. Vastapaino, Tampere.
- Iljuha, Olga 1993: ”Kostamus-yhteistyöhanke historiallisesta näkökulmasta”. *Petroskoi – Kostamus – Kubmo. Kubmon kesäakatemian julkaisu 1992*, s. 64–68. Toimittanut Lassi Heininen. Kainuun Sanomain kirjapaino Oy, Kajaani.
- Iljuha, Olga 1997: ”Neuvostoliiton ja Suomen yhteistyösopimuksen tausta ja Kostamuksen rakentaminen”. *Kainuussa ja Vienassa: näkökulmia naapurusten elämään. Studia Carelica humanistica 10*, s. 179–190. Toimittanut Mikko Vento. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- Isohookana-Asunmaa, Tytti 2009: ”Kostamus – esimerkki talouden ja politiikan toisiinsa kietoutumisesta”. *Faravid 33/2009*, s. 227–245. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys ry, Rovaniemi.
- Jouhki, Essi & Lalu, Liisa 2018: ””Hei me itse nyt tehdään!” Muistoja nuoruudesta teinikuntatoiminnassa ja nuortaistolaisessa liikkeessä”. *Elore* 2018, s. 9–32. Vol. 25, Nro 2. <https://journal.fi/elore/article/view/77117/38464> (Luettu 5.4.2019).
- Kalela, Jorma 2006: ”Muistitiedon näkökulma historiaan”. *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*, s. 67–92. Toimittaneet Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Korkiakangas, Pirjo 1996: *Muistoista rakentuva lapsuus: Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Etnologian väitöskirja, Jyväskylän yliopisto. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Kuittinen, Eero 2002: ”Kostamus”. *Pohjoinen urakka. Rakennusteollisuus RT, Pohjois-Suomen piiri ry 1972–2002*, s. 109–111. Toimittanut Martti Kähkönen. Painotupa Ky, Oulu.
- Lahikainen, Anja Riitta 1984: *Uranvalinta perheessä tapahtuvan sosiaalistumisen lopputuloksena. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 2*. Sosiaalipsykologian väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Lalu, Liisa 2016: ””Olisit edes sosiaalidemokraatti!” Perhe, isäkapina ja äitien roolimallien entisten nuortaistolaisten tyttöjen muistamana”. *Kasvatus & Aika* 2016, s. 58–71. Vol. 10, Nro 1. Teema: Perhehistoria. <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68581/29878> (Luettu 1.4.2019).
- Makkonen, Elina 2005: ”Lapsuus menneen ja nykyisen vuoropuhelussa: kaltimolaisten muistelupuheen tarkastelua”. *Leikkikentiltä. Lastenperinteen tutkimuksia 2000-luvulta. Tietolipas 208*, s. 83–104. Toimittanut Helena Saarikoski. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Melkas, Jussi 1983a: *Kostamus – Kainuun ihme*. Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Oulun yliopisto.
- Melkas, Jussi 1983b: *Työmarkkinatausta, uusi työpaikka ja elämäntapa – Tutkimus Kostamus-bankeen ja Tornion terästehtaan vaikutuksista työntekijöidensä elämäntapaan ja työmarkkinatilanteeseen*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Sarja B, No 4.
- Melkas, Jussi & Luoma, Pentti 1979: *Tornion terästehtaan ja Kostamus-työvoiman rakenteesta, taustasta ja elinoloista*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Sarja C, No 22.
- Melkas, Jussi & Piironen, Ilkka & Siuruainen, Eino & Väisänen, Helena 1976: *Raportti Kostamus-bankeesta*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Sarja C, No 3.
- Miestamo, Riitta 1982: *Finn-Stroi Oy 1972–1982. Peruskivenä yhteistyö*. Pohjois-Karjalan Kirjapaino, Joensuu.
- Oinonen, Eriikka 2013: ”Relatedness of Private Troubles and Public Issues”. *Women, Men and Children in Families. Private Troubles and Public Issues*, s. 9–26. Toimittaneet Eriikka Oinonen & Katja Repo. Suomen Yliopistopaino Oy, Tampere.

- Piironen, Ilkka & Melkas, Jussi & Siuruainen, Eino & Väisänen, Helena 1977: *Kostamushankkeen ja Tornion jaloterästehtaan vaikutuksista alueiden yritystoimintaan ja työvoimaan*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Sarja C, No 10.
- Portelli, Alessandro 1991: "What Makes Oral History Different?" *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories – Form and Meaning in Oral History*. SUNY Series in Oral and Public History, s. 45–58. Toimittanut Michael Frisch. State University of New York Press, New York.
- Portelli, Alessandro 2006: "Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?" *Muistitietotutkimus: metodologisia kysymyksiä*, s. 49–64. Suomentaneet Sanna Kivilaakso-Mendes & Saana Viertomanner. Toimittaneet Outi Fingerroos & Riina Haanpää & Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rossi, Leena 2012: "Muisti, muistot ja muistitietohistoria". *Tulkinnan polkija: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, s. 49–81. 2. painos. Toimittaneet Asko Nivala & Rami Mähkä. Turun yliopisto, kulttuurihistoria, Turku.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo 2017: "Haastatteluaineiston litterointi". *Tutkimushaastattelun käsikirja*, s. 427–444. Toimittaneet Matti Hyvärinen & Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori. Vastapaino, Tampere.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa 2017: "Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus". *Tutkimushaastattelun käsikirja*, s. 46–86. Toimittaneet Matti Hyvärinen & Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori. Vastapaino, Tampere.
- Saarikoski, Helena 2008: "Kuultavia ääniä ja kuuntelemisen keinoja". *Ääniä arkistosta: Haastattelut ja tulkinta*, s. 27–53. Toimittaneet Outi Fingerroos & Tuulikki Kurki. SKS, Helsinki.
- Salasuo, Mikko 2015: "Tutkijat vastentahtoisten informanttien jäljillä". *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, s. 163–194. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 161. Toimittaneet Antti Häkkinen & Mikko Salasuo. Vastapaino, Tampere.
- Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta. Kultaneito XV*. Folkloristiikan väitöskirja, Helsingin yliopisto. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.

- Seppänen, Esa 2007: *Itäsuhteiden kolmiödraama: Kekkonen – Brežnev – Kosygin 1960–1980. Henkilökohtaisten suhteiden luonne, rooli ja merkitys*. Poliittisen historian väitöskirja. Turun yliopisto.
- Siuruainen, Eino 1980: *Kostamuksen kaivoskombinaatin I rakennusvaihe ja sen aiheuttamat työllistävät vaikutukset Suomessa*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Sarja C, No 29.
- Siuruainen, Eino 1981: *Kostamus-projektin ja Tornion jaloterästehtaan taloudelliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset Pohjois-Suomessa. Loppuraportti I: Tutkimuksen ongelmanasettelu ja pääasialliset tulokset*. Oulun yliopisto, Pohjois-Suomen tutkimuslaitos, Sarja C, No 35.
- Sweedler, Alan 1993: ”Konfliktit ja yhteistyö rajaseuduilla: Yhdysvaltain ja Meksikon sekä Suomen ja Venäjän välisten raja-alueiden vertailua”. *Petroskoi – Kostamus – Kuhmo. Kuhmon kesäakatemian julkaisu 1992*, s. 45–57. Suomentanut Kaisa Koskinen. Toimittanut Lassi Heininen. Kainuun Sanomien kirjapaino Oy, Kajaani.
- Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017: ”Historiallinen muistitietohaastattelu”. *Tutkimushaastattelun käsikirja*, s. 193–213. Toimittaneet Matti Hyvärinen & Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori. Vastapaino, Tampere.
- Tuomaala, Saara 2004: *Työväkeä keuhkista käsiin puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939. Bibliotheca Historica 89*. Suomen ja Pohjoismaiden historian väitöskirja, Helsingin yliopisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Turpeinen, Oiva 1985: *Kainuun historia II – Väestö ja talous 1721–1982*. Kainuun Maakuntaliitto. Kainuun Sanomien Kirjapaino Oy, Kajaani.
- Ukkonen, Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla – Muistelupuhe oman historian ja kokemukset kertomusten tuottamisprosessina. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797*. Folkloristiikan väitöskirja, Helsingin yliopisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vehkalahti, Kaisa & Suurpää, Leena 2014: ”Johdanto: Nuoruus, sukupolvet ja oman elämän kirjoittaminen”. *Nuoruuden sukupolvet. Monitieteisiä näkökulmia nuoruuteen eilen ja tänään*, s. 5–29. Toimittaneet Kaisa Vehkalahti ja Leena Suurpää. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 152, Helsinki.
- Viita, Pentti 2006: *Kapitalismin ja sosialismin puristuksissa. Suomen ja Neuvostoliiton taloussuhteet 1944–1991*. Gummerus kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Vuolteenaho, Esa 2002: ”Kostamuksen merkitys Kainuulle”. *Pohjoinen urakka. Rakennusteollisuus RT, Pohjois-Suomen piiri ry 1972–2002*, s. 112–115. Toimittanut Martti Kähkönen. Painotupa Ky, Oulu.

Wilmi, Jorma 2003: *Kuhmon historia*. Kuhmon kaupunki. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu.

LIITTEET

Liite 1: Haastattelujen kysymysrunko

1. Aloitetaan perustiedoista

- Minkälainen perhe sinulla on? Sisarukset ja vanhemmat. Kuka heistä oli töissä Kostamuksessa, milloin ja miten kauan? Minkä ikäinen sinä olit silloin?

2. Kertoisitko suhteestasi Kostamukseen

- Kertoisitko omista Kostamuksen matkoistasi? Kuinka usein käyt Kostamuksessa?
 - Miten kuljet Kostamukseen ja miten pitkiä vierailusi ovat?
 - Kävitkö siellä rakennusaikana 1977–1985?
 - Minkälainen paikka Kostamus on? Onko säilynyt samanlaisena rakennusajoista lähtien?

3. Lapsuuden konkreettiset muistot

- Minkälaisia tavaroita tai esineitä muistat (esim. leluja, ruokaa, rahaa), joita vanhempasi toivat Kostamuksesta? Minkälaisia ne olivat? Ovatko ne säilyneet tähän päivään?
 - Onko valokuvia siltä ajalta, kun vanhempasi olivat töissä Kostamuksessa?
 - Mitä muistoja esineet tai valokuvat herättävät?
 - Mitä vanhempasi puhuivat Kostamuksesta? Sanoivatko he jotain lähtiessään työmaalle tai palatessaan kotiin? Mitä puhuitte perheen kesken Kostamuksesta? Muistuuiko nimiä, kenestä tai mistä puhuttiin?
 - Puheiden ja mielikuvien perusteella, minkälaisena paikkana pidit silloin Kostamusta?
 - Minkälaiseksi kuvittelit tai ajattelit Kostamuksen tai Venäjän? Jos kävit Kostamuksessa, vastasiko se kuvitelmiäsi?
 - Miten vietitte aikaanne, kun vanhemmat olivat poissa kotoa?
 - Olitko yksin kotona, vai jossain hoitopaikassa?
 - Miten pitkään vanhemmat olivat poissa? Tuntuiko se silloin pitkältä ajalta?
 - Mitä tapahtui, kun vanhemmat tulivat kotiin?

4. Keväällä 1980 tapahtui linja-auto-onnettomuus

- Millaisia muistikuvia onnettomuudesta on? Menehtyikö onnettomuudessa sinulle tuttuja ihmisiä?
 - Miltä onnettomuus tuntui lapsena? Puhuttiinko siitä kotona?

5. Suomen ja Neuvostoliiton ystävydestä ja yhteistyöstä

- Miten Neuvostoliitosta puhuttiin kotona? Positiivisuus, negatiivisuus?
- Kommunismi? Oliko se hyvä vai paha, saiko olla kommunisti?
- Näkyikö Suomen ja Neuvostoliiton välinen yhteistyö muulla tavalla? Sinun tai vanhempiesi arjessa.

6. Lapsuuskokemusten merkitys

- Miten vanhempiesi töissä käynti Kostamuksessa vaikutti elämääsi? Vaikuttaako se jollain tavalla edelleenkin?
- Ovatko lapsuuden kokemukset vaikuttaneet siihen, miten ajattelet Venäjää?
- Miten Kostamuksen sijainti lähellä Kuhmoa vaikuttaa elämääsi?
- Millä tavalla Venäjän läheisyys vaikuttanut käsityksiisi?
- Mikä merkitys Kostamuksella on sinun mielestäsi ollut? Sinulle itsellesi tai laajemmin.

7. Täydennys: Haluatko vielä lisätä jotain?

Liite 2: Esitietolomake

Esitietolomakkeella esiintyviä tietoja käytetään ainoastaan Saara Heikkisen pro gradu -tutkielmassa haastattelujen käsittelyä avustavina taustatietoina. Haastattelun tekstitiedostoon kirjataan haastateltavan henkilötiedoista ainoastaan sukupuoli ja syntymävuosi. Mikäli haastattelussa käy ilmi muita henkilötietoja, ne käsitellään siten, ettei haastateltavan henkilöllisyyttä voida suoraan tunnistaa. Esitietolomake on ainoastaan Saara Heikkisen käytössä, eikä sitä anneta arkistoitavaksi. Lomake tuhoetaan, kun tutkielma on valmis ja arvioitu.

Nimi _____

Ikä ja syntymävuosi _____

Nykyinen kotipaikkakunta _____

Missä muualla olet elämäsi aikana asunut?

Lapsuuden perheesi, ketä perheeseen kuului?

Ketkä heistä työskentelivät Kostamuksessa vuosien 1977–1985 aikana?

